

BIBLIOTEKA
SHTETIT

8SH-32
N&S

THOMA
NOTI

TREGIME

Vendroja
numër tre

SH-32

N 85

THOMA NOTI

VENDROJA NUMËR TRE

Tregime

SHTËPJA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

FUND PA LAVDI

Kjo ngjau një natë më parë. Koloneli De Martino ishte mbyllur në vilën njëkatëshe dhe, megjithëse jashtë nuk bënte aspak ftohtë, kishte kërkuar të ndizeshin kaloriferët. Ordinanca, një ushtar rreth të tridhjetave, që kishte një jetë të tërë me kolonelin, e kishte dëgjuar me përvullje, duke u përpjekur të mos e shfaqte habinë dhe kishte zbritur shkallët në majë të gishtërinjve.

«Erdhën kohë të çuditshme! — murmuriti ai. — Mua më duket vapë, kurse koloneli im ka ftohtë! Kujt ia priste mendja për të gjitha këto!»

Dhe bashkë me kaldaistin nisi të vërtitej nëpër bodrum, i hutuar nga ky urdhër i papritur, gjersa më në fund e përgatitën kaldajën për ndezje. Pastaj u ngjiti lart dhe si një qen besnik zuri vend pranë hyrjes së dhomës së komandantit. Parandjenja e tij e pagabuar i thoshte se do të kishte përpara një natë jo të këndshme, ndaj mendoi se nuk do të ishte keq të merrte një sy gjumë. Dhe e mbështeti shpinën në karrige e mbylli përgjysmë sytë. Po tamam në atë kohë fare papritur ra me rrëmbim zilja e telefonit dhe ai kërceu i trembur.

— Komandi, sinjore? Po, këtu është vila e ko-

lonelit. Dëshironi të flisni me kolonelin? — pyeti i hutuar, ngaqë ai zë iu duk tepër i vrazhdë dhe i panjerzishëm. Vetëm shërbimi prej më se dhjetë vjetësh me cilësinë e ordinancës pranë një njeriu të tillë si De Martinoja e bëri të përmbahej e të mos e jepte veten. — Marr guximin të pyes se me kë kam nderin të flas... Ashtu... Sinjorsi. Po e thërrës menjëherë.

Koloneli dremiste i mbështetur në shezlong dhe për disa çaste nuk i dha asnjë përgjigje. Pastaj u ngrit i nervozuar dhe e shfryu mbi të gjithë inatin.

— Ti nuk je fare në vete, Mario. Si guxon të futesh kështu harbutçe? Nuk e di se tani kam orën e pushimit?

Marioja e priti në heshtje këtë shpërblim të papritur, ashtu siç pret një pemë e vetmuar zemërimin e tufanit.

— Më falni, koloneli im, por është një zë i çuditshëm, që ngul këmbë të flasë menjëherë me ju.

— Ç'dërdëllis kështu? Ti po bëhesh me të vërtetë i padurueshëm, Mario. Po bëhesh i tmerrshëm! Ç'është ky zë i çuditshëm?

— Marr guximin të them, koloneli im, se...

— Lëre mënjandë guximin tënd të çmendur dhe më lidh me atë që kërkon të flasë!

Ordinanca u përkul thellë dhe i çeli rrugë, duke e vështruar me bisht të syrit. Kohët e fundit atë po e çudiste gjithnjë e më shumë zoti i tij. Ai ishte bërë jashtë mase nervoz dhe nuk kënaqej me shërbimet e zakonshme. Gjer atëherë, për gati dhjetë vjet me radhë, që para se të kryhej fushata në Afrikë, ai i kishte ofruar kolonelit përkujdesjet e tij në një mënyrë shembëllorë, aq sa ia kishin me të vërtetë zili të gjithë ordinancat e divizionit. Gjatë

kësaj kohe ai kishte fituar një përvojë të madhe dhe që ambientuar aq mirë me kolonelin, sa ishte kurdoherë në gjendje ta merrte me mend se çfarë i duhej atij dhe t'ia plotësonte në çast dëshirën, pa qenë nevoja fare ta hapte gojën. Po javët e fundit, pasi dëgjonte në radio ato lajme të çuditshme, koloneli ishte bërë një tekanjоз i paduruar dhe nuk kënaqej me asgjë.

«Ç'kohë të tmerrshme erdhën!» — murmuriti duke u çapitur pas kolonelit. Sakaq u hodhi një sy shpatullave të tij, që tundeshin vazhdimisht me ritmin e ecjes. Ato iu dukën çuditërisht të dobëta dhe i sëmboi në zemër për këtë. «Ki mëshirë për të, o zot i gjithëpushtetshëm», foli Marioja duke bashkuar pëllëmbët në gjoks e duke vështruar lart në një pikë të padukshme. Këto fjalë i tha gati me zë, por koloneli nuk e kishte fare mendjen tek ai. De Martinoja mezi e mbante në dorë receptorin e telefonit, si të kishte kapur një thëngjill të ndezur, dhe herë e afrente receptorin te veshi e herë e shikonte në një mënyrë të çuditshme, si të mos i zinte besë që zëri dilte nga ai gyp i ngushtë e i zi.

— Ju lutem, përsëriteni edhe një herë. Por, para së gjithash më thoni, me kë kam nderin të flas? — dhe priti me padurim përgjigjen. Pastaj u bë prush në fytyrë dhe u bë gati t'i shfrynte siç e meritonte atij që guxonte t'i drejtohej me aq kurajë e mospërfillje dhe të kërkonte nga ai një gjë aq monstruoze. Ç'ishte ai komandant? Ku ka pushtet të tillë? Ku ka ushtri të tillë? Ai gjithmonë i kishte përçmuar ato forca, sado që ishte ndeshur jo vetëm një herë, madje edhe ishte shtrënguar të tërhiqej në panik. Po këtë tërheqje ai nuk kishte qenë

kurrë në gjendje ta shpjegonte dhe gjithnjë ua kishte hedhur fajin vartësve të tij.

«Shporruni nga telefoni dhe mos guxoni më të bëni shakara të tilla», u mat të thërriste. Po zëri që vinte nga skaji tjetër i telefonit ishte shumë i rreptë dhe imponues.

— Nesër, në orën dhjetë, do të vijë te ju komandanti ynë të bisedojë për dorëzimin e armëve dhe të kazermave.

De Martinoja u drodh i tëri. Iu duk se ai zë i egër nuk vinte nga larg, po sikur e kishte aty, para tij atë që fliste, kërcënues dhe të pamëshirshëm.

— Dëgjoni, zotëri, unë nuk njoh asnjë ushtri të tillë. Dhe kini kujdes! Mos u përpiqni të afroheni, se do të jap urdhër të hapet zjarr!

Nga ana tjetër e telefonit erdhi një e sharë, që e bëri kolonelin të dridhej (siç dukej, në skajin tjetër të telefonit, pranë receptorit qëndronte jo një njeri, po disa vetë). Pastaj u dëgjua një zë tjetër, ndoshta ai i pari, që kishte me vete edhe vërshëllimën e suferinës, edhe gjëmimin e bombës:

— Tregohuni i arsyeshëm, kolonel! Mos harroni se qeveria juaj ka kapitulluar. Veç kësaj, ju jeni të rrethuar nga të gjitha anët dhe, po t'ju shkrepë në kokë ndonjë shaka, mund t'ju bëjmë në çast përsesh të gjithë.

— Si guxoni të flisni kështu? Kjo është... — ai u përpoq më kot të gjente fjalët e përshtatshme — kjo është jashtë çdo rregulle, jashtë çdo norme. Unë refuzoj ta... vazhdoj bisedimin... — dhe u mat të linte receptorin. Po zëri erdhi edhe më kërcënues. edhe më i pamëshirshëm.

— Si të doni, po tani që hodhët armët, ne kemi urdhër të sillemi me ju siç e kërkojnë të gjitha rre-

gullat e sjelljes me një ushtri të mundur dhe të evitohet me çdo mënyrë gjakderdhjen. Sidoqoftë, kjo është në dorën tuaj. Kuptoni?

Pas këtyre fjalëve, u ndeh një heshtje e gjatë, plot ankth e nerva.

— Kuptoni, kolonel?

Ai u përpoq të mblidhte forcat dhe të jepte një përgjigje të denjë. Por e ndjeu veten krejt të pafuqishëm.

— Kuptoj! — tha dhe e përplasi receptorin mbi aparatën telefonik. Po të mos kishte bërë një përpjekje të jashtëzakonshme për t'u mbajtur më këmbë, me siguri do të qe përplasur shakull në tokë. Ordinanca, që e kishte ndjekur me gjak të ngrirë këtë bisedë të çuditshme dhe kishte parë si ndërronte nga çasti në çast fytyra e kolonelit, i erdhni në çast në ndihmë, duke e mbajtur nga krahu, gjersa arriti në dhomë dhe u ul në shezlong.

— Ja, erdhi! Erdhi fundi! Vanitas Vanitatum! — murmuriti. — Nuk e kisha marrë me mend se kjo gjë do të ishte kaq e tmerrshme...

Dhe, i mbledhur grusht, vështronte vazhdimisht nga hyrja, si të priste të hapej nga çasti në çast dera dhe të futej vërtet diçka e tmerrshme, të cilën e shihte vetëm ai. Marioja e humbi fare pusullën dhe mezi u kujtua se duhej të thërriste mjekun. Ai nuk e kishte marrë kurrë me mend se do të vinte një ditë që ta shihte në një gjendje të tillë kolonelin e tij, të fishkur e të kërrusur, pa pikë gjaku në fytyrë. Dhe kë? Atë që kishte ditur ta mbante veten në çdo rrethanë, siç ia donte puna një oficeri të lartë të perandorisë, kurdoherë ele-

---

1) Vanitas vanitatum (lat) — kotësi e kotësive.

gant, krenar e plot shkëlqim, duke u imponuar të gjithëve një tundim të vetvetishëm dhe një respekt të thellë e të palëkundur.

Pa kërkuar leje, ordianca mori të dilte, po zëri i kolonelit e mbërtheu në vend.

— Ç'është kështu? Edhe ti, Mario, fillove të mos më bindesh e të bësh me kokën tënde!?

— Mos e thoni atë fjalë, zoti im! Unë jam gjer në vdekje shërbëtori juaj i përlulur!

Ai nuk i dëgjoji fare këto fjalë. Marios iu duk se nisi të fliste përçart:

— Ke parë kështu? «Dorëzoni armët!» Dhe kujt pa! Nacionalçlirimtares? Santa Maria! Nacionalçlirimtares!

— Ruajna zot! — belbëzoi ordianca, duke bërë kryqin.

— Ja kështu — iu drejtua koloneli. — Po kjo s'ka ç'të duhet ty. Ti më thuaj, si guxon ti marrësh nëpër këmbë urdhrat e mia? Pse nuk e ngroh kaloriferin?

— Kini durim, shkëlqesi! Tani do të ngrohet.

Ndërsa fliste kështu, koloneli e kuptoi se Marioja ishte aq i tronditur, se nga çasti në çast mund edhe t'ia shkrepse të qarit.

— Dëgjo! Jepi urdhër borizanit t'i thërrasë oficerët në mbledhje.

Marioja përplasi takat dhe u nis në çast, po zëri i kolonelit e stepi.

— Ma mbush një gotë me fërnjet! Një gotë uji. Kam shumë etje. Dhe mos i thuaj gjë borizanit. Lajmëroi një për një komandantët e batalioneve që nesër në ora nëntë, ta rreshtojnë regjimentin, të armatosur, në vendin e ceremonive. Të gjithë të veshin uniformën e paradës. Kuptove? Përsërite urdhrin... Ashtu... Dhe tani, nisu!

Marioja i humbi sakaq nga sytë, duke marrë nëpër buzë një lutje tjetër për Santa Marinë. Kur u kthye, pas një ore, i larë në djersë, koloneli ishte qetësuar plotësisht. Pasi trokiti lehtë takat e këpucëve, sa për të tërhequr vëmendjen e tij, ordina nca nisi të raportonte, po de Martinoja, i lodhur, i bëri shenjë që të heshte.

— E zbatove urdhrin?

— Plotësisht, zotëri!

— Të falemi nderit! Tani qëndro te dera dhe mos lërë asnjëri të futet, për asnjë arsye! Stakojë dhe telefonin! Nuk më intereson më asgjë. Më kup-ton? Asnjë gjë. Dhe më fal që u solla pak ashpër me ty. Ti ke qenë gjithnjë shumë i bindur, Mario.

Ordinanca u përlot.

— Mos e thoni atë fjalë, koloneli im. Unë jam gati në çdo çast të jap edhe jetën për ju, në qoftë se kjo gjë do t'juja pakësonte sado pak shqetësimet.

— Të falemi nderit, Mario! Dhe tani shko! Dua të fle.

* * *

Atë natë koloneli De Martino thujse nuk vuri gjumë në sy. Sa dremiste pak i bëhej se trokiste rrëmbyeshëm zilja e telefonit dhe në dhomë derdhej me rokopujë ai zë rrëqethës, që i ngulej si një gozhdë në tru dhe ia dërmonte nervat:

— Nesër në ora dhjetë...

Ai zë bënte që të lëkundej vendi, të kërkëllin xhamet dhe, bashkë me të, që larg afrohej një hije e stërmadhe, që lëshohej mbi të gati t'ia merrte frymën. Ai kërcente i trembur dhe thërriste si në ethe:

— Mario, përse nuk e stakove telefonin? Ç'është kjo punë?

Ordinanca më se një herë e hapi i tronditur derën dhe vrapoi i shqetësuar pranë tij:

— Qetësohuni, koloneli im! Këtu s'ka asnjëri! Me kë flisni kështu?

Ai vështronte i hutuar rreth tij dhe, si bindej që kjo kishte qenë vetëm një pandehmë, rrëzohej i pafuqishëm në shtrat, duke i kërkuar ndjesë ordinancës:

— Më fal, Mario! Unë vërtet pashë një ëndërr.

Dhe pastaj ndehet e gjithëpushtetshme qetësia, një heshtje mbytëse. Po prapë i dukej sikur binte zilja e telefonit dhe në dhomë vërshonte ai zë mizor. Kështu zgjati gjer pas mesnate. Vetëm ndaj të gdhirë De Martinon e mundi gjumi. Kur u zgjua, dielli ishte ngritur lart. Ai kërceu i trembur nga shtrati dhe shikoi orën. Kishte plot dy orë në dispozicion. Pasi kreu në një heshtje solemne shërbimet e nevojshme, u përgatit të dilte. Tamam në atë çast ngriti sytë dhe pa në mur portretet e Bonapartit dhe të Musolinit. Kur ishte ende i ri dhe mbante në sup gradat e kapitenit të artilerisë, De Martinoja kishte guxuar të ëndërronte fronin e perandorit dhe gjatë gjithë jetës e kishte patur peng që nuk kishte mundur ta realizonte këtë ëndërr. Ndërsa tani që po afronte ora dhjetë, i shkoi mendja tek ishulli i Shën Elenës, fundi i palavdishëm i Napoleonit dhe për herë të parë nuk i ngjalli asnjë lakmi fronti i perandorit.

Duke u përpjekur të shpëputej nga këto mendime, që e kishin trubulluar aq shumë, ai zbriti me hap të rëndë shkallët e vilës dhe u çapit rrugëve të repartit i ndjekur nga ordianca Mario. I

dukej sikur mbi supe i rëndonte e tërë pesha e ma-
leve, që natyra ia kishte dhuruar pa kursim këtij
vendi të egër. Kur arriti te sheshi i rreshtimeve
ceremoniale, i doli përpara muri i zyrtë dhe i he-
shtur i ushtarëve të tij. Sakaq në fushë u dëgjua
një zë dhe pastaj disa hapa që i afroreshin për t'i
paraqitur forcën. Në karrierën e tij të gjatë ai i ki-
shte dhënë vazhdimisht një rëndësi të veçantë këtij
çasti, kur qindra e qindra vetë, në pozicionin për-
nder armë, vështronin me respekt të thellë nga ai,
të gatshëm për të përbuzur edhe vdekjen me një
urdhër të vetëm. Po për çudi, atë mëngjes kjo gjë
iu duk fare e tepërt dhe pa asnjë kuptim. Ai i bëri
shenjë të prapsohej oficerit që po i afrohej me hap
të shtrirë dhe vazhdoi të ecte rëndë e i menduar.
Ndoshta nuk bëri mirë që e priti aq ftohtë përshë-
ndetjen e përrulur të ushtarëve të tij, për më tepër
kur mendoi se ky mund të ishte nderimi i fundit
që i jepnin. Mbase duhej të përshëndetej me ta siç
ia donte zakoni një komandanti e t'u thoshte së pa-
ku disa fjalë. Sakaq i lindi dëshira të dinte se
ç'mendonin vallë në këto çaste ushtarët dhe oficerët
e tij. Ç'fat i priste përpara dhe ç'duhej të bënte ai
që ky fat të mos ishte i pamëshirshëm? Po tanimë
çdo gjë ishte ndoshta e kotë.

Po shkonte ora dhjetë.

Ai u çapit më tej dhe pa e kuptuar vështrimi
rrëshqiti nga kazermat te kodrat përreth. Atë çast iu
bë se në vesh i buçiti një zë: «Mos harroni se... jeni
të rrethuar nga të gjitha anët dhe, po t'ju shkrepë
të bëni ndonjë shaka...»

Ishte po ai zë i paduruar, i cili i kishte kumbu-
ar në vesh gjatë gjithë natës. De Martinoja nuk
deshi ta shpinte gjer në fund mendimin. Po,

ndërsa vështronte përreth, iu duk për një çast se çdo kaçube fshihte një luftëtar dhe mijëra gryka armësh kishin marrë tani shenjë mbi gjoksin e tij e prisnin vetëm një urdhër, që të gjëmonin si bubullimë. Ai shpejtoi hapin dhe largoi sytë nga kodrat, po grykat e pushkëve dhe mitralozave përsëri nuk e lanë të qetë. Ato e vështronin të akullta dhe kërcënuese nga të gjitha anët. Që pas betejës së Qafës së Morinës, kur kolona e regjimentit të tij ishte zoditur fare papritur dhe, brenda pak minute koloneli kishte humbur gati një batalion të tërë, që nga ajo ditë (kur pësoi një traumë të fortë nervore), De Martinoja e shihte çdo gjë me frikë e mosbesim dhe nuk e ndjente veten të qetë as në kazermat e tij.

Kur u fut në zyrë, mori frymë thellë dhe me këto mendime në kokë u vërtit një copë herë nëpër zyrë, i ndjekur nga vështrimi dashamirës e i përulur i ordinancës së tij. Në ato çaste tronditëse, që po afroheshin aq ngadalë, ai kishte vendosur të mbante pranë vetes vetëm Marion besnik.

Ndali përballë tij:

— Ti e ke me vete automatikun, Mario, për çdo rast?

— Si urdhëron, koloneli im!

— Eh, mirë. Vrojto nga dritarja dhe më lajmëro!

Pastaj u ul në karrige, zgjati duart mbi tryezë dhe ngriu në një pozë madhështore.

Ndërsa vrojtonte nga oborri, Marioja e hidhte herë pas here vështrimin mbi eprorin e tij. Sa shumë qe dobësuar dhe plakur brenda një dite! Fytyra i qe prerë, në tëmtha i ishin shtuar thinjat,

në ballë i qenë shtuar rrudhat, kurse sytë e kishin humbur atë gjallërinë e zakonshme, qenë mbushur me rremba gjaku, dhe nën ta ishin formuar dy rra-thë mavi. Megjithatë De Martinoja ishte gjithnjë hijerëndë, i denjë për gradën e kolonelit dhe Marioja e ndjeu veten krenar që i kishte shërbyer me për-ulje e besnikëri për shumë vjet me radhë. Ndërsa mendonte kështu, ai e hodhi përsëri vështrimin nga postblloku, por atë çast iu duk se ngriu çdo gjë në vend dhe mbi fushë u shtri një ankth i tmerrshëm. Drejt zyrës po vinin dy vetë, të veshur thjesht, me shami të kuqe rreth qafës, me hap të qetë e me vësh-trim krenar. I pari kishte në brez vetëm një pistoletë, kurse i dyti, që ecte disa hapa prapa, me një çap të lehtë prej gjahtari e me një trup të gjatë, mbante në dorë një pushkë. Marios iu duk se nuk do të qe i zoti ta shihte për të dytën herë atë njeri dhe bel-bëzoi si në ethe:

— O zot, ç'më shohin sytë! Po vijnë!

Koloneli u drodh nga maja e kokës deri në fund të këmbëve, si t'i kishte hedhur njeri ujë të ftohtë, po nuk lëvizi as qepallat. Mendoj se gjëja më e mirë që mund të bënte në atë çast ishte të mos luante nga tryeza. Po, kur u hap dera dhe ata u futën brenda njëri pas tjetrit (drita që vinte nga jashtë ia verboi sytë dhe ai dalloj vetëm siluetat e tyre), në kundërshtim me dëshirën e tij, De Marti-noja u ngrit më këmbë. Atyre që erdhën iu duk i bardhë e pa jetë, si një statujë. Vetëm kur përkuli kokën në shenjë nderimi, shembëlleu në njeri të gjallë. Për një kohë të dy komandantët qëndruan të heshtur, ballë për ballë, duke e shikuar ngultas një-ri-tjetrin, si dy mundësa që përpiqen të çmojnë ku-ndërshtarin, para se të matin forcat në tapet. Këtë

dyluftim vështrimesh e ndoqën me vëmendje Marioja dhe ai njeriu i llahtarshëm që kishte mbështetur shpatullat në mur, të gatshëm në çdo çast për t'u hedhur në mbrojtje të komandantëve të tyre dhe që asnjëri nga të dy nuk pranonte t'i ulte sytë i pari. Dhe ku ta dish sa do të zgjaste kjo, në qoftë se nuk do ta kishte thyer heshtjen komandanti me shaminë e kuqe rreth qafës:

— Shumë gjëra ne i thamë që dje në telefon dhe më duket në vija të trasha jemi kuptuar, kolonel.

De Martinoja i uli më në fund sytë dhe i fërkoj me dorë.

— Unë nuk kam kuptuar asgjë zoti... më falni, po nuk di si t'ju drejtohem.

— Më thoni thjesht komandant!

«Komandant?»! Pse, kishin vallë edhe këta ndonjëloj organizimi dhe jerarkie ushtarake? Mos o zoti! Po të ishin të organizuar dhe të merrnin vesh sado pak nga ndërtimi ushtarak dhe nga teknika luftarake, ai do të dinte si të sillej me ta dhe si t'i detyronte t'u përuleshin armëve të tij. De Martinoja ishte i sigurtë se këta njerëz nuk i njihnin dhe nuk i respektonin ligjet themelore të luftës, ndaj asnjëherë nuk kishte mundur ta parashikonte ndeshjen me ta dhe t'i bënte ballë sulmit të tyre të parë, i cili (duhej pranuar) ishte i tmershëm dhe e kishte zënë në befasi. Pikërisht kjo gjë e kishte torturuar jashtë mase kolonelin. Pas çdo ndeshjeje, ai kishte ngulur këmbë me kokëfortësi se, në betejën e ardhshme, në qoftë se do të guxonte kush t'i dilte përballë, do të hakmerek në mënyrë të pamëshirshme dhe do t'i detyronte rebelët të mos u shkonte kurrë ndër mend të matnin forcat me të.

— Unë e përsëris se nuk kam marrë vesh asgjë, zoti... komandant dhe përgjithësisht nuk kam ç'të marr vesh, përderisa... (ai e pa me vend të thoshte përsëri «më falni») përderisa... më falni, përgjithësisht nuk ju njoh si një forcë kundërshtare.

Tjetri shpuri buzën në gaz.

— Po në fushën e luftimit ju na keni njohur shumë mirë, kolonel, dhe jeni detyruar të kthehi prapa... Ne jemi ndeshur më se një herë bashkë dhe herën e fundit për pak sa nuk ju zumë të gjallë.

«O zot! A thua me këtë u ndesha në Qafën e Morinës!? Kjo është e padurueshme!»

De Martinoja u shtrëngua t'i largonte sytë nga ai që kishte përballë dhe t'i hidhte te njeriu i armatosur, që qëndronte pranë hyrjes. Por ai iu duk edhe më kërcënues. Në sytë e tij kishte një mëri të hapur, e cila e bëri të dridhej. Ai as e kishte marrë me mend se njeriu mund të kishte një pamje të atillë. Dhe tani që e kishte përballë, sikur nisi ta kuptonte atë që nuk kishte mundur ta shpjegonte për një kohë shumë të gjatë. «O zot! me të nuk është e mundur të shkëmbehet asnjë fjalë!»

— Ne nuk kemi luftuar ndonjëherë bashkë. Dhe as që mund të luftonim, përderisa ju nuk keni ushtri të rregullt — nguli këmbë me kokëfortësi, po toni i tij nuk shprehte më atë kryeneçësinë e fillimit.

— Jemi ndeshur! — nguli këmbë tjetri. — Dhe mos harroni se ata që u tërhoqën me bishtin në shalë nga fusha e luftës ishin pikërisht ushtarët tuaj.

De Martinoja u shtrëngua në heshtje.

«Ç'gjuhë e tmerrshme, e pakulturuar kjo!»

Dhe përsëri pasoi një heshtje e gjatë.

— Unë e marr me mend pozitën tuaj, kolonel,

por, gjersa erdhët në këtë vend, që e çmon lirinë më shumë se çdo gjë tjetër në botë, duhet ta kishit llogaritur se shpejt a vonë një çast i tillë do të ishte i pashmangshëm.

Koloneli u kollit. Belbëzoi diçka nëpër dhëmbë. Ai njeri, që dukej aq i ri dhe që kishte një vështrim aq të guximshëm, dinte të fliste shumë mirë dhe për herë të parë i shkoi mendja se me të ndoshta do të mund të merrej vesh në një farë mënyre. Po si t'ia bënte atij që rrinte më këmbë pranë derës dhe që dukej se nga çasti në çast do t'i lëshohej si një tigër dhe do ta copëtonte me kthetrat e tij.

— Mario, mbushnai gotat! — urdhëroi koloneli.

Ordinanca iu drejtua bufesë, duke ndjekur me cep të syrit atë që qëndronte te dera me automatikun para duarve. Arma dukej si një vazhdim i gjymtyrëve të tij të hekurta. Ndërsa po mbushte gotat, i vajti në mend se ky automatik, sikurse i tij, kishte plot tridhjetë e dy fishekë në krehër, nga të cilët do të mjaftonin vetëm dy të parët, ose të fundit, për të edhe për kolonelin. Dhe nuk pat asnjë dyshim se ata fishekë do të godisnin me saktësi në shenjë.

— Ç'po bën, Mario?

— I solla, zoti kolonel! — Ndërkaq ordianca i kishte mbushur gotat dhe qëndronte i pavendosur para tyre, pa ditur kujt t'i drejtohej më parë. Koloneli e kuptoi gjendjen e tij dhe i erdhi në ndihmë.

— Së pari... mysafirëve.

Po truri i ordiancës tani ishte mpirë dhe ai nuk vendoste dot se cilin nga miqtë të nderonte më parë. Më në fund u kthye nga ai që ishte ulur përballë kolonelit, pastaj u drejtua nga dera. Po njeriu me automatik në vend që të mernte, zgjati

tytën e automatikut dhe e shtyu. Marios i ra tabakaja nga duart dhe gotat u thyen, duke nxjerrë disa tinguj rrëqethës.

— Ç'është kështu me ju sot, serxhente?! Nuk jeni fare në vete! — shfryu De Martinoja.

— Më falni, zoti kolonel, por...

Komandanti me shami të kuqe kafshoi buzën që të mos qeshte. Kjo skenë iu duk shumë komike.

— Ndoshta është më mirë t'i shkurtojme këto minuta, të cilat, siç e shihni, nuk janë të këndshme as për ju, as për ne.

Koloneli përkuli kokën pa nxjerrë zë, duke lënë të nënkuptohet se ishte plotësisht dakord. Ky njeri ishte vërtet i zgjuar dhe i kuptonte shumë mirë gjërat, kurse ai që qëndronte më këmbë...

— Para se të fillojmë, unë kam një kërkesë — tha koloneli — t'i nxjerrim jashtë që të dy ushtarët. Ata nuk do të luajnë ndonjë rol në bisedimet.

— Si të doni. Po ne nuk do të zhvillojmë ndonjë bisedim, unë do të parashtroj disa kërkesa, të cilat ju duhet t'i plotësoni një për një, pa asnjë ndryshim. Pastaj, ata kanë punën e tyre dhe nuk na pengojnë.

Duke folur kështu, komandanti me shami të kuqe u kthye nga shoku i tij dhe i shkeli syrin i kënaqur. Ai e kishte kryer më së miri rolin e tij, pa nxjerrë asnjë fjalë. Jo më kot e kishte zgjedhur në mes dhjetëra partizanëve.

— Le të bëhet ashtu. Po mos harroni se në territorin tonë (ai nuk diti si të thoshte ndryshe) ju nuk mund të na impononi vullnetin tuaj. Dhe, veç kësaj, desha t'ju kujtoja se durimi ynë e ka një masë, përtej së cilës nuk mund të shkohet.

Ndërsa ai po fliste, tjetri e brodhi vështrimin

i shkujdesur nëpër dhomë, duke u hequr mospërfillës karshi tonit kërcënues të kundërshtarit.

— Kurse unë dua t'ju kujtoj, kolonel, se ushtritë që kanë kapitulluar nuk kanë vullnet dhe as territor. Këtë gjë nuk duhet ta harroni për asnjë çast, në qoftë se doni të gëzoni privilegjet e ushtrisë së mundur.

De Martinoja shtrëngoi fort nofullat, sa i kërcitën dhëmbët dhe u mat të shtonte diçka. Po, ndër sa po zgjidhte me mendje fjalët e përshtatshme për të dhënë një përgjigje të denjë, i vajtën përsëri sytë te njeriu i armatosur që rrinte pranë hyrjes, i cili iu duk se e vështronte në një mënyrë tepër kërcënuese e të paturpshme.

— Kështu nuk mund të bisedohet! — tha duke fshirë djersët.

— Dëgjoni, kolonel. Ne s'kemi kohë për të humbur. Kërkesa jonë e parë, e cila duhet të zbatohet brenda 24 orëve, është:...

Koloneli i ngriti me mundim qepallat, të cilat iu dukën plumb të rënda dhe vështroi përsëri atë që qëndronte më këmbë, me armën të drejtuar nga ai. Ndërsa e vështronte, iu duk se po zbulonte një të fshehtë të cilën nuk kishte arritur ta shpjegonte gjatë gjithë kohës së qëndrimit në këtë vend, ku njerëzit ishin të fortë si guri dhe të egër si një tigër. Vetëm atë çast iu duk se e kuptoi si kishin guxuar një ditë këta njerëz të ngrinin dorë mbi komandantin e karabinierisë në mes të xhandarëve, t'u qëndronin torturave pa nxjerrë zë dhe të vdisnin duke kënduar. E pse jo, edhe të luftonin e të fitonin në fushën e betejës.

— Kjo ishte kërkesa jonë e tretë dhe e fundit. Përsa i përket pyetjes suaj, se ç'do të bëhet me ush-

tarët italianë që kanë mbetur në Shqipëri, mund t'ju them se, me gjithë dëmet e mëdha që na kanë shkaktuar, populli ynë do të dijë të sillet në mënyrë të denjë e të tregohet i mëshirshëm.

Kolonelit i dukej se çdo fjalë e godiste si një plumb. Ai e ndjeu se ishte i pazoti të jepte çfarëdo përgjigje. Madje ai nuk kishte asnjë dëshirë të kundërshtonte dhe tani mendonte vetëm për një gjë: T'i jepte sa më parë fund asaj bisede që i kishte harxhuar më shumë nerva dhe energji se një betejë e humbur.

— Dakord, kolonel?

Ai u ngrit dhe përkuli kokën tullace e të djer-situr.

— Dakord.

— Atëherë ne po shkojmë. Besojmë se nuk do t'ju mungojnë as durimi dhe as mençuria për t'i zbatuar gjer në një kërkesat tona.

Ata të dy dolën njëri pas tjetrit në mënyrë krejt të papritur, ashtu siç kishin ardhur. Koloneli shpejtoi te dritarja dhe i hapi të dy kanatat. Po i zihej fryma. Kishte nevojë për ajër. Jashtë, në sheshin e rreshtimeve ceremoniale qëndronin të hutuar ushtarët e tij me vështrim nga ai. Për herë të parë ata ushtarë iu dukën kolonelit të largët e të pafuqishëm. I erdhi çudi kur mendoi se jo shumë kohë më parë kishte varur shpresa të mëdha te forca e bajonetave të tyre. Po tani edhe ato ëndrra, të cilat dikur e kishin dehur dhe pushtuar të tërin, iu dukën krejt të kota e pa kuptim, përderisa një ditë do të vinte fundi e përderisa këtij fund nuk kishte mundur t'i shmangej as i famshmi Napoleon Bonaparti, i cili në kohë të vet kishte tronditur botën nga themelet. E ndërsa mendonte kështu, vuri re se ushtarët qenë

afruar tek ai dhe prisnin. De Martinoja e ndjeu se duhej të fliste, të thoshte diçka të veçantë, të rëndësishme dhe të denjë për çastin e papërsëritshëm që po kalonin, fjalë të cilat vartësit e tij t'i kujtonin me mallëngjim gjer në minutat e fundit të jetës së tyre. Por, sado që u mundua, nuk gjeti asgjë të përshtatshme.

— Fund pa lavdi! — foli ngadalë, duke u kthyer shpinën.

Çdo shprehje tjetër iu duk e dobët dhe e pa-fuqishme për të shprehur të gjitha ndjenjat që e kishin pushtuar në atë çast.

NE REPART

Autobusi la prapa rrugën malore plot kthesa e të përpjeta dhe u lëshua i lehtë e i vrullshëm nëpër rrugën e drejtë e të asfaltuar fushore, të rrethuar nga të dyja anët me plepa të lartë. Pasagjerët të lehtësuar e të rehatuar u mbështetën nëpër ndenjset dhe kush e afroi trupin te dritarja, kush lakmoi të merrte një sy gjumë, kurse disa të rinj ia filluan një kënge labe e autobusi u mbush me zërat e tyre gazmore. Vetëm Nako Broka, ai fshatari me veshjen e rëndë, prej shajaku, me një palë hejbe te këmbët e cigaren e trashë në gojë, i cili hipi thujse me pahir te Stanet e Rrapunit, në kohën që dera u mbyll e gjysma e trupit i mbeti jashtë, rrinte gjithnjë pranë derës. Kur hipi ai, shoferi thirri sa thirri e u mundua ta zbriste, por Nakoja i vuri shpatullat derës dhe nuk u tund.

— Ore bërtit sa të dush ti, nuk zbres unë — tha këmbëngulës dhe u ul te shkallët.

— Si mo nuk zbrer!? Malli i tyt eti është ky? tha shoferi.

— I tim eti është. Mos më vështro me inat, po e di ç'ke ti? Hiqja frerët dhe lëshoje më tëposhtë, se ikën vetë kjo, si kali varvat.

Disa qeshën dhe iu lutën shoferit që të nisej.

— Kot e keni — ua ktheu ai. — Nuk e marr sikur qielli me tokën të puqet.

Nako Broka nxori kutinë dhe nisi të plekste qetë-qetë një cigare tjetër.

— Si të duash — i tha. Në mos ke ndonjë axhele ti, e kalojmë vapën këtu — dhe u përpoq ta ndizte eshkën me uror. Pastaj i zgjati kutinë: — Po deshe, ndize një nga kutia ime. Nuk është duhan i keq, le të duket kështu.

Shoferi ngriti supet dhe iu afrua.

— Ti qenke tufaf njeri — i tha. — Si ore futesh kështu dhe nuk e bën qejfin qeder? E di se po bëhesh pengesë që të mbeten tridhjetë vetë në mes të rrugës?

Duke folur kështu, ai qëndroi përballë fshatarit dhe e kundroi me kujdes. Ai nuk i kishte kaluar të pesëdhjetat. Kishte një trup të shëndetshëm dhe një fytyrë prej babaxhani, me ca vetulla kaleshe që i bashkoheshin mbi hundën me samar dhe një buzëqeshje të përmbajtur.

— Ja, kështu jam prerë unë, s'ke ç'i bën! — tha fshatari duke rrudhur supet. — Po ta dish ama, se ashtu e kam hallin. Dua të zbres brenda ditës në Durrës, të takoj djalin ushtar dhe të kthehem shpejt te Xhixhoja, se jemi në vakt të punës tani.

Ky shpjegim pak i zgjatur u duk i tepërt për natyrën e tij. Gjer në atë çast ai kishte ngulmuar të mos zbriste e ishte dukur krejt i natyrshëm në këmbënguljen e tij. Po në sjelljen e tij, sidomos në atë buzëqeshjen e singertë e të përmbajtur kishte diçka të veçantë, që nuk të linte të nxehehe, madje të bënte për vete. Kjo qe arsyeja që udhëtarët jo

vetëm nuk u mërzitën, por iu lutën shoferit ta merrte. Dhe ai, pasi piu cigaren, u ngrit duke i rënë lehtë supeve.

— Duhan i mirë — i tha. — Si duket, do të bëhemi miq bashkë. Hajde, ulu në vendin e fatu-rinës!

Ai ngriti vetullat kaleshe dhe vështroi vrënjtur.

— Mos më luaj, për kokën tënde. Jam për bukuri në këto shkallë. Më duket sikur rri në sofa-tin e shtëpisë sime.

Po kur makina u nis dhe filloi të troshitej e të futej pluhuri nga të çarat e derës, ai u ngrit, mori hejbet dhe, duke u mbajtur që të mos rrëzohej, u ul pranë shoferit, mbi motor. Sazuri vend dhe e treti vështrimin tej, prapa krahëve dëgjoi një zë:

— Si the, or shok, do të vesh te djali ushtar?

Ai ktheu kokën për të parë atë që foli. Ishte një mesoburrë, me mustaqe të gjata e të zeza, i veshur po ashtu me robe shajaku.

— E, atje do të vete.

Tjetri i luajti syrin shokut që kishte në krah:

— Demek yt bir nuk qenka nga ata ushtarët e dalluar që i dërgon komanda me lejë në shtëpi.

Nako Broka kafshoi buzën.

— E ku e di zotrote se nuk është nga ata? — ia preu fjalën bashkëfolësit.

— E marr me mend — u përgjigj burri me mustaqe. — Kur i kisha unë djemtë ushtarë, njëri më vinte me lejë, tjetri nisej. Dy-tri herë në vit m'i dërgonte komanda.

— Po ti, me qiçra e hodhe që djali im nuk është i dalluar? — e thumboi Nakoja.

— Jo, ore, jo, me qiçra, po kështu ma pret mendja. Se, po të ishte dalluar ai dhe ta dërgonte

komanda me lejë, nuk do të ishte nevoja të ngrihe-
she ti, burrë me pesëqind telashe e të shkoje atje.

Nakoja e përtypi përgjigjen nëpër dhëmbë.
«Djali vetë qenka ky mustaqelliu. Ma gjeti bren-
gën», mendoj. Po nuk iu durua:

— Meqë u bëre merak zotrote e pyete; ja ku
të them se im bir — ai u përtyp — im bir ka
ardhur kushedi sa herë me lejë. Po prindi është
prind dhe e merr malli — shtoi me zë të ulët.

— Aha, s'është gjë ajo punë — e ngau fjalën
tjetri. — Sa më shumë t'u vesh prapa atyre qerra-
tenjve, aq më tepër u rriten veshët e u bëhen si të...

— Pse nuk e mbarove fjalën?

— Epo, si të gomerëve, de!

Në makinë shpërtheu e qeshura. Kur ra he-
shtja, udhëtarët pritën me kërsëri të rifillonin ro-
muzet në mes të dy fshatarëve. Nako Broka vriste
ndërkaq mendjen si ta merrte hakun, po burri me
mustaqet gjer te veshët prapë u tregua më i shka-
thët.

— E dini ç'ngjau njëherë në fshatin tonë? —
tha. — Kemi një xhaxha në mëhallë, që thatë ju,
ja si ky shoku këtu. Edhe ai e kishte djalin ush-
tar. Lëre ç'harrakat djalë. Të gjithë shokët e tij vi-
nin me lejë, kush pesë ditë, kush dhjetë, kurse ai
hiç. Shkoi viti i parë, u gjysmua i dyti dhe të dy
pleqtë vështronin derën të malluar. Prit e s'ka. As
djali, as letra. Dhanë sa dhanë të shkretët e s'du-
ruan më. I nisën djalit një telegram urgjent: «Ba-
bai është shumë i sëmurë. Nisu sa më parë!» Kur
të shoqëti, të nesërmen fët na mbiu i biri në prag.
Qe bërë qull në djersë nga të nxituarit. Një fytyrë
i vinte, një i shkonte. Sa futi këmbën në shtëpi,
pa t'anë duke numëruar trespitë te oxhaku. «Ja, moj

grua, tek të erdhi djali, se më hëngre veshët, gjeç belanë!» Ushtari e humbi toruan. «Baba, po ti...» «Mos u trondit, more bir. Qeshë keq vërtet, po tani që erdhe ti u bëra qiçër», dhe i shkeli syrin. Djalit sikur i ra tavani mbi kokë. Vërtet kishte qenë ca i prapë ai, po ushtria e kishte prurë në din.

«Si t'u dal shokëve përpara tani», dhe u ngrit e iku me natë, ende pa u çmallur. Ja, kështu.

Nako Broka dëgjonte dhe herë ngrysej, herë vinte buzën në gaz. Pa shih, ç'paska ngjarë në fshatin e tyre. Një herë edhe atë desh e gënjeu mendja të dërgonte një letër në repart. Po prapë që burrë me mend ai dhe nuk shkeli në dërrasë të kalbur. E, ndërsa dëgjonte moshatarin, ndezi një cigare tjetër (ai ishte i vetmi pasagjer që fitoi të drejtën ta bënte një gjë të tillë në udhëtim e sipër) dhe duke tymosur, e përpinë mendimet. Tani që autobusi që lëshuar me shpejtësi rrugës fushore, duke mbështjellë me shpejtësi nën vete shiritin e murrme e të asfaltuar, s'i bënte vendi vend. Për një kohë ai ishte grindur me plakën e cila, me atë qetësinë dhe durimin e saj, kishte ngulur këmbë që i shoqi të nisej menjëherë për te djali e të shikonte si qëndronin punët.

Ai ishte mbështetur në minder. «Ehu edhe ti, plakë, gjithnjë në një vrimë i bie fyellit. Lërmë rehat, për kokën tënde, se jam për bukuri». Po nënë Lena kishte heshtur një copë herë, sa t'i zbriste inati, pastaj ia kishte nisur përsëri me atë zë të butë e këmbëngulës:

«Unë them se duhet bërë një gjë, pa ti si të duash».

«Po rri urtë, moj lumëmadhe, shokët e tij kanë bërë shaka. Dëgjomë mua. Nuk e mban mend kur

na shkroi djali se në ushtri ka gjetur shokë të mirë, shakaxhinj, që e duan shumë e lënë kokën për të?»

Nënë Lena, si në çdo rast, edhe në të menduar ishte ca e ngadalshme. Ajo të dëgjonte në heshtje, pastaj përpiquej t'i bluante mirë me mullirin e saj ato që kishte thënë dhe i peshonte mirë fjalët para se t'i nxirrte nga goja. Kështu bëri edhe në atë rast. I mori fjalët një e nga një, i ktheu nga të gjitha anët në mendjen e saj dhe u përgjigj prerë, duke tundur kokën:

«Këtu nuk ke të drejtë. Dëgjomë dhe mua një herë, pa le të të dalë keq».

I shoqi i hodhi një vështrim mospërfillës, pastaj u ngrit dhe, duke ecur rëndë-rëndë mbi dërrasat e dyshemesë, që tundeshin e nxirrnin një gërvimë të zgjatur, u ul në krye të shkallëve. Edhe e shoqja u ngrit sakaq dhe e ndoqi pas si një manar. Atje zunë vend kundruall njëri-tjetrit, si pak më parë. Nakoja mblodhi vetullat i pakënaqur, si të donte të thoshte: pse m'u bëre rrodhe, moj gjeç belanë? Po nënë Lenës i rrihte mendja gjetiu. Ajo nxori me kujdes nga gjoksi një zarf të zhubrosur e i foli së mbesës, që luante e shkujdesur me mo-shatarët në rrugicë:

— Trendelinë, o Trendelinë, pa hajde një çikë te gjyshja, se do të të gostit me një gjë.

E mbesa u nda në çast nga shoqet dhe vrapoi në krye të shkallëve.

— Na, merr këto arra e ulu këtu! Ashtu. Dhe tani lexoia gjyshes me ngadalë këtë letër!

— Uh, prapë të ta lexoj?! — shfryu e mbesa me padurim duke vështruar nga shoqet.

— Prapë, xhani i gjyshes, prapë. Mos u bëj merak, se lodrat atje i ke.

Trëndelina nisi t'i lexonte me nxitim ato fjalë që, jo vetëm ajo, por edhe gjyshi me gjyshen i kishin mësuar përmendsh dhe i përsërisnin në heshtje, duke vështruar njëri-tjetrin në sy. Në letër bëhej fjalë për djalin e tyre, Luan Brokën, i cili, siç thuhej, i shërbente atdheut në një repart të artillerisë bregdetare dhe dallohej për punë të mirë e të palodhur, duke u bërë shembull për shokët e tij. Kohët e fundit, siç shkruhej në letër, Luani që nderuar me shenjën e ushtarit shembullor. Pas këtyre shokët e komandës dhe të gjithë ushtarët falënderonin prindërit e tij që kishin rritur dhe edukuar një ushtar të mirë për popullin e atdheun.

Si mbaroi së lexuari, e mbesa ia lëshoi letrën në prehër gjyshes dhe u lëshua me vrap shkallëve, pa vënë re gëzimin e thellë të përzier me një ndjenjë hutimi e pasigurie që shprehnin fytyrat e pleqve. Kjo vinte mbase ngaqë në letër shkruheshin aq shumë fjalë të mira, sa atyre u dukej e çuditshme, ndaj aty gëzoheshin e aty rrudhnin ballin. Një mendje u thoshte se kjo ishte një shaka e shokëve të Luanit dhe asgjë më tepër. Ata ndoshta e kishin lexuar letrën që i kishte dërguar i ati dhe kishin stisur një marifet të tillë për t'u hequr mërzinë prindërve. Në atë letër Nako Broka e qesëndiste të birin që, pas pesëmbëdhjetë muaj shërbimi nuk i kishte bërë hak pesë a gjashtë ditë lejë që të shkonte në shtëpi e të gëzonte prindërit, Nakoja s'kishte lënë fjalë pa i thënë. Më pas e kuptoi dhe vetë se ishte nxituar ca, po letra kishte marrë rrugë e ai s'kishte si ta kthente.

«Po rri, moj lumëmadhe, se nuk janë punë grarishte këto. Ehu, sa ka zanati!»

«Ç'thua kështu, more burrë — habitej ajo. —

Përse më ndjell të paqena në vend që të gëzohesh edhe ti për letrën që na erdhi?!»

Dhe zinin e kujtonin prapë fjalët që qenë shkruar në letër. Nakoja e niste, nënë Lena e priste. Pastaj shtroheshin si përroi kur zbret fushës. E pse ta vrisnin aq shumë mendjen. Luani nuk ishte nga ata që s'dinë ku lenë brashnjat. Kur qe fëmijë, vërtet ishte ca sherret e nuk i linte dy gurë bashkë, po fundja djalë qe. Ehu, i riu si veriu. Kur thyente ndonjë xham me llastik apo fuste duart në furrikun e gjitonit, ca e ca merrnin zjarr e s'mbanin mend ç'nxirrnin nga goja. Po Nako Broka prapë e ngushullonte veten e nga një anë edhe i bëhej qejfi. «Më mirë që është ca i hedhur, se sa të rrijë si qull». Gjitonit i kërcente damari i ballit. «Ç'ia hap ashtu syrin, a derëzi, sikur do të të bëjë kokovenë e kuqe — ia priste. — Shtroje, or vëlla, në dru, sa t'i duket prifti gomar dhe ke për ta parë se ç'djalë do të bëhet.» Po Nako Broka prapë e bënte njërin vesh të shurdhër. Dhe i qeshte buza vesh më vesh kur shihte si hidhte shtat i biri. «Më ngjan mua, shejtani — thoshte. — Edhe unë i prapë kam qenë në moshë të tij. Ndërsa kur bënte ndonjë proçkë, bëhej duman e i binte divanit nga cepi në cep. Ç'është kështu me të, xhanëm? — i shfrynte së shoqes. — S'të ka lënë gjë. Sikur ta kesh nxjerrë nga hundët! — nënë Lena qeshte nën buzë. — E po doemos që do na ngjasë, se yni është — përgjigjej.

— Jo, jo, mos thuaj «do na ngjasë». Mua as në thua të këmbës nuk më vjen. Ngjet nga ti ai».

Dhe të dy e kishin pritur me shpresë kohën kur i biri do të shkonte ushtar. «Është shkollë ushtria, të argas — i thoshte së shoqes. — Dëgjomë

mua ti. Ke për të parë po nuk u bë njeri në ushtri. Kur të kthehet andej, nuk do t'i thotë më dorës këmbë». Ndaj e kishte djegur atë ditë që e kishte nisur ushtar. I kishte thënë pastaj edhe disa fjalë që t'i mbante vath në vesh. Dhe numëronte muajt me gisht. Priste ta shihte në derë të rritur e të fortë, po dhe të pjekur e të argasur. Po muajt shkonin dhe atij se ç'i mblidhej një lëmsh në gjoks kur kujtonte të birin. Nakoja përpiqej të mos e jepte veten, po nuk e linte të qetë e shoqja. «Ç'është kjo punë, mor burrë, — i thoshte. — Po çalltis dhe ti si të gjithë të tjerët e shko shikoje si i ka punët.» Dhe ai pa ç'pa u nis. As që e mori vesh si i kaloi rruga, duke kuvenduar në heshtje herë me të shogën, herë me veten e me shokët. Kur arriti falënderoi shoferin dhe bashkudhëtarët i përshëndeti me kokë. Në hyrje të repartit pa një ushtar roje, çër ia bëri zemra. Po sikur të qe Luani? Eci me hap të shpejtë, pa ia hequr sytë. Një zë i fortë e mbërtheu në vend: «Ndal!» Jo. Nuk qe ai. Nako Broka uli hejbet dhe priti. S'kaloi shumë e iu afrua një ushtar me shenjë të kuqe në krah.

— Mirëdita, xhaxha — dhe tokën duart.

— Jam babai i Luan Brokës — i tha. — Erdha të takoj djalin — dhe ia nguli sytë ushtarit, për të parë se si do t'i priste fjalët e tij. «Po ta kenë bërë këta letrën, do të më japë ndonjë shenjë», mendoi.

— I ati i Luanit? — pyeti ushtari dhe sikur u hutua për një çast. Të paktën kështu iu duk dhe Nako Brokës. «E sheh? Ky do ta ketë shkruar letrën. Vetë dora...» Sakaq ushtari qe bërë erë. Atij iu dukën tërkuzë ato pak minuta. I bënte sytë kätër se mos dallonte të birin në mes të ushtarëve që

lëvrinin poshtë e përpjetë repartit. Po ata i duke-
shin të gjithë njësoj dhe nuk i dallonte dot. Më në
fund iu afrua ai ushtari me shenjë të kuqe. Në
krah kishte një oficer të ri, që nuk kishte shkuar
ende brisk në faqe. Ai nuk arriti as ta mblidhte ve-
ten, kur oficeri i zgjati dorën dhe iu hodh në qafë,
si të ishte djali i tij:

— Mirë se na erdhët, babai i Luanit! Si jeni
me shëndet? Si është nënë Lena?

— Mirë, ore bir. Shumë mirë. Të falemi nde-
rit — dhe vështroi nga ushtarët që po afroreshin
nga postblloku. Edhe kjo s'iu duk shenjë e mirë.

— E di se keni telashet tuaja dhe s'na e keni
ngenë neve, po ja, kisha ca punë në Tiranë dhe u
ktheva këtej nga ju. Thashë t'ju shihja njëherë si
jeni me shëndet e të pyesja edhe për djalin.

— Domethënë e keni marrë vesh?

Nako Brokës s'i mbeti më pikë dyshimi. «E
sheh? Këta e kanë bërë».

— E mora, mor bir, e mora. Shokët...

— Po, baba, shokët. Një e papritur që desh na
kushtoi shtrenjtë.

«Pse s'thua na kushtoi, po desh na kushtoi?
Ne kemi dy-tri ditë që s'vëmë gjumë në sy».

— E po djem janë, o shoku komandant, e çoku
gabojnë nganjëherë.

— Po të mos e kishte mbledhur në cast Luani...
Po ne jse. Çdo gjë kaloi për bukuri. Edhe Luani
tani është mirë. Fare mirë.

Nako Brokën e hutuan këto fjalë.

— Kush kështu? — pyeti.

— Luani.

Ai shikonte herë komandantin, herë ushtarët që
ishin afruar sakaq për ta përshëndetur:

— Babai i Luanit? Mirë se erdhe!
— Ke një djalë të mrekullueshëm!
— Shokun tonë më të mirë.
— Ne të nisëm dhe letër, besoj e ke marrë.
Ai s'dinte kujt t'i përgjigjej më parë.
— Po, e mora. Po... një gjë s'kuptova. Kush e shkruante, ju, apo komanda?
— Ne, shokët, komanda. Të gjithë bashkë.
— Për të shkroi dhe gazeta. Nuk e keni lexuar? Ja, ky shkrim në faqe të parë: «Një akt heroizmi për të shpëtuar shokët». Shikoni dhe fotografinë.

Nako Broka mori gazetën dhe nuk po u besonte syve. I dukeshin të gjitha si shaka, një shaka e bukur, e këndshme, që donte të mos kishte mbarim. Vështroi një hop fotografinë. «Hë, more bir, më thuaj ti, shaka është apo...».

Luani i buzëqeshte që nga gazeta: «Mos u bëj merak, baba. Çdo gjë kaloi mirë».

— Pa më thoni njëherë, more djem, si është puna?

Komandanti e kuptoi se babai i ushtarit nuk dinte si qëndronin punët. Dhe nisi t'ia shpjegonte:

«...Ishte koha që ushtarët do të ktheheshin për të ngrënë drekë. Çdo gjë ishte gati. Duhej të ndizeheshin vetëm fitilat. Po tamam në atë kohë njëri ndjeu marramendje. E humbi ekuilibrin e ra në krahët e shokëve. Edhe të tjerët nuk po ndjeheshin mirë.

— Ç'është kështu?

— Mos ka shpërthyer gaz nga thellësitë?

Komandanti u mendua një çast. Pastaj tha:

— Të gjithë përjashta! Fitilat do t'i ndez unë!
Po asnjëri nuk luajti nga vendi. Urdhri u përsërit:

— Mos humbni asnjë sekondë! Vrap përjashta!
Ata e kuptuan. Ishte e kotë të kundërshtoje.
Dhe nisi të vraponin njëri pas tjetrit. Luani mbeti
i fundit.

— Dilni dhe ju, shoku komandant! I ndez unë
fitilat.

Po urdhri që i rreptë:

— Vrapo pas shokëve!

E, ndërsa hapat po i përpinte gryka e strehimit,
komandanti nisi t'i ndizte fitilat njërin pas tjetrit.
Ja edhe katër, edhe tre, edhe dy. I fundit. Ai i afro
flakën. Pastaj nuk mbajti mend ç'ngjau. Çdo gjë
iu trubullua dhe nisi një vërtitje e çmëndur para
syve të tij.

Ra. Ushtarët jashtë numëronin sekondat: .... pe-
sëmbëdhjetë, njëzet... Ata prisnin në ankth dhe
thujse nuk merrnin frymë.

...Pesëdhjetë e tetë... Komandanti duhet të je-
të në rrezik.

Me siguri ka ngjarë diçka. Luani u lëshua si
vetëtimë grykës së ngushtë e të errët. As vetë s'e
kuptoi sa shpejt arriti atje. E gjeti komandantin të
rrëzuar në ballë të strehimit. Në hundë ndjeu erën
e athët të fitilave që digjeshin.

— Shoku komandant!

Iu duk se dëgjoi një belbëzitime të dobët, të the-
llë. Po jo. Ai ishte krejt pa ndjenja. Tanimë harroi
edhe numërimin, edhe çdo gjë tjetër. Vetëm një gjë
e kuptonte qartë: duhej të ikte që andej, të largo-
hej sa më parë. E kapi komandantin për shpatullash
e nisi të vraponte drejt daljes. Hapat e tij buçis-
nin, kurse prapa krahëve sikur përmbysesj diçka,
gjëmonte. Pastaj çdo gjë u drodh me rokopujë.

Strehimin e mbuluan gurët, pluhuri, gazi.

Kur të gjitha këto kaluan, ai ndjeu një therje në shpatull dhe hapa e zëra që po afroheshin:

— Shoku komandant!

— Luan!

...Nakoja dëgjonte si në tym. Para syve i dolën strehimi i thellë, i errët. Fitalat që digjeshin, Luani që vraponte drejt tyre. Kraharori i ngrihej e i ulej e ai nuk ngopej me frymë. Vështronte në sy ushtarët.

— Biri im! — tha ai me mallëngjim dhe e pushtoi oficerin.

Zemra i rekëtiu kur mendoj se në rembat e të birit rridhte gjaku i tij.

TREGIM PËR VALIN DHE PËR SHOKUN TIM

Ne ecim pranë e pranë dhe dukemi sikur nuk e vemë re njëri-tjetrin. Ai hesht si gur. Unë përpiqem ta bëj të qeshë dhe ta harrojë atë që ngjau, po Rezarti nuk është i zoti ta bëjë një gjë të tillë. Shfryn gjithnjë kundër Valit, megjithëse edhe vetë është i bindur se i gjithë faji qëndron mbi të. Vali është vajzë e mrekullueshme. Ju mos u çuditni në qoftë se ju them se rrallë kam njohur vajza kaq të mira. Ajo erdhi krejt papritur në garnizonin tonë të largët dhe në fillim nuk di si ngjau që e rrethuan me një perde dyshimi e mosbesimi. Pastaj të gjithë e deshëm si një motër. Dalngadalë secili nga ne zuri të vriste mendjen si e si t'ia bënte jetën më të gëzuar, me qëllim që të mos ndjente vetminë dhe mungesën e shoqeve. Po shpejt u bindëm se kjo gjë, në vend që ta kënaqte, e mërziste. Filluam ta trajtonim tamam si një shok të mirë dhe ta respektonim siç e donte puna. Vetëm Rezarti e bënte këtë gjë me një sforcim që binte në sy. Madje kishte dëshirë ta kundërshtonte e të grindej me të. Ne i patëm folur disa herë, po kur vumë re se, megjithëqë grindej, ai tregonte për të një kujdes të veçantë, duke u përpjekur që të mos bin-

te në sy, nuk ia morëm për keq. Kështu, sa herë që Vali vonohej me ushtarët në poligon, Rezarti shkonte me marifet nga mensa dhe e porosiste kuzhinierin që t'ia ruante ushqimin të ngrohtë mbi sobë, kurse pasditeve kujdesej që të ndizej e para soba e dhomës së saj.

— Ti më duket se e dashuron atë vajzë, Rezart — i thashë një ditë ndërsa po zbrisnim për në qytet.

Ai shkurtoi hapin dhe iu vodh vështrimin tim. Ndoshta nuk e priste një pyetje të tillë. Njeriu që dashuron ka gjithnjë nevojë të bisedojë me dikë e t'i flasë edhe për hollësitë më të vogla të cilat të tjerëve u duken krejt të parëndësishme. Po Rezarti nuk e dha veten. Për një kohë heshti, pastaj pyeti:

— Atë vajzë, the?

— Po.

— Hëm!

Dhe prapë heshti.

— Vajzë...

Unë e vështrova i habitur, sepse këtë fjalë e shqiptoi në një mënyrë të çuditshme.

— Mos vallë dyshon se është djalë?

Ai u përpoq ta shpinte buzën në gaz, po nuk mundi ta bënte një gjë të tillë. Dukej se e mundonte diçka. Kohët e fundit të gjithë thoshin se ai kishte ndryshuar shumë. Shpeshherë binte në mendime, ose prekej për hiçgjë dhe unë vetëm vonë e kuptova se kjo ngjiste ngaqë kishte rënë në dashuri.

— Ndoshta — u përgjigj si u mendua. — Dhe e di pse? Sepse unë, më shumë se çdo gjë tjetër, kam çmuar te vajza delikatesën, butësinë e saj femërore, pikërisht atë që e bën femër, që na jep atë të cilën nuk e kemi dhe na shtyn ta çmojmë e ta

adhurojmë, ta sodisim me kënaqësi, të shikojmë me ëndje bie fjala si vishet, si ecën, si flet, si na buzëqesh.

— Domethënë, ti e do gruan si një qenie që të josh e të kënaq, dhe jo si një shoqe jete, si një bashkëluftëtare me të cilën mund ta bësh jetën tënde të këndshme, të lumtur...

— Të lutem, mos e zgjat! Mua asnjëherë nuk më kanë pëlqyer leksionet me fraza të gatshme nga të gazetave.

— Më fal, por i thashë këto ngaqë më duket se ti e çmon shumë pak Valin.

— Mbase, megjithëse të të them të drejtën, se si më duket me atë uniformën, me kapelën, me...

— E si të duket?

— Si një... djalë! Ja si më duket.

— Eh, ç'fatkeqësi!

U mata t'i jepja një dush të mirë, po ndërrova mendje. Isha i bindur se ai i thoshte këto ngaqë e çmonte shumë Valin. Dhe prapë në mes tyre kish-te diçka që nuk shkonte. Doja ta ndihmoja me çdo kusht, ashtu siç do të bënte edhe ai me mua në një rast të tillë. E, ngaqë nuk arrita t'i zgjidhja fjalët e përshtatshme, nisa të godisja me të gjithë forcën me majën e këpucës gurikat e rrugës. Ai e vuri re në çast nervozizmin tim.

— Ç'ke kështu? — më pyeti.

— Më vjen inat kur flet kështu për Valin. Për atë që...

— E, e, ngadalë. A mos e dashuron ti, vallë?

— Mos u çudit. Unë do ta dashuroja me gjithë shpirt nëse...

— Nëse...

— ... nuk do ta doje ti dhe, veç kësaj, në goftë se do të më dashuronte edhe ajo.

— Më kot e çmon kaq shumë.

— Ndoshta. Po pikërisht këtu mendoj se qëndron e tërë fatkeqësia.

— Cila fatkeqësi?

— Ja, që ti nuk e meriton atë. Ajo është e denjë për një dashuri të vërtetë.

— Jo more!

— Për fjalë të nderit! Ajo meriton një dashuri më të zjarrtë, më të pastër, më... Megjithëse, e di? Herë-herë mendoj se pikërisht kështu është dashuria. Ajo nuk do të qe e bukur pa shqetësimet, pa ngurrimet, pa...

Ai mbajti hapin dhe më vështroi drejt e me habi.

— Ore, sot qenke tërë frymëzim, dhe e di? Po të ulësh, them se mund të shkruash edhe një poemë të bukur për dashurinë. Le që ti nuk shkruan kurrë për këtë.

— Gabohesh. Ti ke lexuar shumë pak nga unë.

— Vërtet? S'më besohet.

— Megjithatë...

— Do të më recitosh diçka? Ta dish sa më pëllqen të dëgjoj diçka të bukur, të ngrohtë, të... sintertë.

— Unë nuk do të ta prishja. Por e di? Kam shumë uri. Më duket se kam një javë pa futur gjë në gojë. Dhe kur makina s'ka karburant...

— E mirë. Shkojmë hamë. Po pastaj do të më recitosh diçka.

— Me gjithë qejf.

Ndërsa flisnim kështu, kishim arritur në shtëpitë e para të qytetit, të cilin e kishim disa orë

larg repartit. Si u futëm në mes të njerëzve, zgjatëm hapin dhe për një kohë nuk shkëmbyem më asnjë fjalë. Por unë i sigurtë se të dy e vazhdonim në heshtje bisedën dhe mendonim për Valin.

Unë solla ndër mend ditët e para të saj në garnizonin tonë të largët. Kur morëm vesh se ajo kishte ngulur këmbë vetë të vinte te ne, filluam ta shihnim me një sy tjetër e ta quanim në mes tonë vajzë të paturpshme. Një ditë nuk m'u durua dhe e pyeta:

— Vali, do të më thuash të drejtën: vetë erdhe këtu, apo të sollën?

Ajo se si më pa.

— Po ti si mendon? — më pyeti.

— S'di ç'të them. Mbase nuk të kanë detyruar. Por edhe që ta kërkoje vetë...

— Vetë e kërkoja.

Këtë e tha në një mënyrë kaq të natyrshme, sa që unë nuk dyshova aspak në vërtetësinë e fjalëve të saj.

— Atëherë, më fal, po në këtë mes duhet të ketë diçka. Ndoshta një deziluzion i zakonshëm, ose një zhgënjim.

— Përse duhet të jetë medoemos ashtu?

— Sepse, të të them të drejtën, me sa di unë, gjer tani nuk ka bërë njeri lutje për të ardhur këtu.

— Ju burrat për disa gjëra jeni të privilegjuar, dhe i arrini pa shumë vështirësi ato që doni. Ju, bie fjala, mund të shkoni ku të doni, të bëni si t'ju duket më mirë dhe asnjëri nuk do të shqetësohet për këtë. Mbase e teproj, po më duket se ju e çmoni shumë pak këtë gjë. Kurse ne...

Dhe u mendua disa çaste, pastaj vazhdoi me po atë zë të shtruar e të sigurtë:

— I sheh ata ushtarë që ecin, apo shokët e tyre që lozin të shkujdesur me top atje tej? Për ta askush nuk bëhet merak. Kurse mua, vëre re, në një mënyrë apo në një tjetër, gati të gjithë më kanë nën mbikëqyrje. Shikojnë nga shkoj, me kë bisedoj, ç'them. Dhe ku ta dish se ç'sajojnë, kur na shohin bashkë. Me një fjalë unë nuk kam të drejtë as të eci me ty tani ditën, le pastaj të bëjmë një shëtitje në mbrëmje fushës. E di? Kur erdha në fillim dhe shkova të zhvilloja stërvitjen e parë natën në poligon, në pushim nuk guxoja të largohesha asnjë hap vetëm, sepse dëgjoheshin pëshpëritje... Po kjo është diçka tjetër. Ti doje ta dije përse kërkova të vija këtu, ose në një garnizon tjetër, larg qendrës? Dëgjomë, pra. Kur u paraqita atë mëngjes te komandanti dhe i thashë se isha transferuar në atë repart, ai më priti natyrisht me ngrohtësi, po në ballë iu formuan dy rrudha të thella. U mendua disa caste, pastaj thirri shefin e kuadrit:

— Njihuni, shoku Xhezo — i tha — kjo është Valentina Mara, kolegia jonë e ardhshme.

Tjetri zgjati dorën me dy mendje dhe më vështroi me indiferentizmin e atij që sheh diçka interesante në vitrinën e dyqanit.

— Kujdesu t'i gjesh një dhomë për të fjetur dhe mendo pastaj një vend të përshtatshëm për të.

Ai që quhej Xhezo më hodhi një vështrim të tillë, që më bëri të rrëqethesha.

— Vështirë është, shoku komandant. Dhoma s'ka. Sa për emërimin: ju e dini, komiteti i partisë ka vendosur që hëpërhë të plotësojmë kryesisht organikën e Fushë-Dardhës.

— Po mirë, atje më shpini — folta unë pa u menduar.

Ai më vështroi me cep të syrit, si të donte të thoshte: «Rri urtë, moj e uruar, se nuk janë punë për ty këto!»

Ndërsa komandanti më rrahu krahët me dhimb-surinë e një prindi:

— Fushë-Dardha, shoqja Valentina, është pika jonë më e largët dhe nuk është aq e lehtë të punosh e të jetosh atje. Madje, edhe burrat...

Ata shikuan njëri-tjetrin në një mënyrë kuptim-plote e mezi mbajtën të qeshurit.

Atë çast çdo gjë m'u trubullua dhe e ndjeva se, po të isha vetëm, ndoshta do të më kishin rrjedhur lotë. Nuk e di si e kapërceva atë çast, si e gëlltita atë lëmsh të hidhur që m'u mblodh në fytyrë dhe fola plotësisht e vendosur:

— Po të jetë e mundur, caktomëni atje, në Fushë-Dardhë.

Ku ta dish si tingëlluan këto fjalë, sepse ata kapsallitën sytë dhe buzëqeshën pa të keq.

— Punë që s'bëhet kjo, shoqja Valentina. Edhe po të të caktonim, ti do të na zije derën brenda javës, ose brenda muajit dhe do të kërkoje të të transferonim në një vend tjetër. Apo jo, o Xhezo?

— Si një e një që bëjnë dy, shoku komandant.

— Po sikur unë t'ju jap fjalën se nuk do ta bëj një gjë të tillë?

Të më besoni. Ndoshta po ngutesha ca, po sa më shumë ngulmonin ata të më kthenin mendjen, aq më tepër m'i shtonin dëshirën dhe vendosmërinë që të veja në atë vend të largët.

— Ju lutem, shoku komandant, edhe ju, shoku Xhezo, mos e vritni më mendjen për këtë. Kjo do të jetë lutja ime e parë dhe e fundit. Pastaj, harrova

të thosha se unë jam duke bërë edhe stazhin e kandidatës së partisë, kështu që...

Në këto e sipër komandanti u ngrit, duke lënë të nënkuptohej se biseda jonë po merrte fund dhe më zgjati dorën:

— Atëherë kjo punë duhet shtruar në komitet.

— Pa tjetër, shoku komandant — e plotësoi në çast Xhezoja, duke futur dosjen nën sqetull.

— Po, po të jetë e mundur, më jepni fjalën se ju së paku nuk do të kundërshtoni — iu drejtova komandantit.

— E, mirë, nuk do të kundërshtoj.

Ja, pra, kjo ishte e gjitha.

Dhe tani që po ecnim rrugëve të qytetit, unë sikur e kisha Valin parasysht, sikur dëgjoja zërin e saj: «Të më besosh, t'i thashë të tëra ashtu siç kanë ndodhur, pa hequr asnjë presje». Dhe qeshte e kënaqur që i ishte plotësuar dëshira.

— Vajzë e mrekullueshme! — thashë me zë të lartë, ndërsa çapiteshim të lodhur nëpër qytet. Rezarti u step.

— Kush? — pyeti.

— Vali.

Ai mbajti hapin dhe më kapi nga krahu.

— Ore, nuk të shoh mirë ty! Më duket po të hanë hundët.

— Pse? Sikur është gruaja jote! — dhe kafshova buzët që të mos qeshja.

— Shiko, ki mendjen, se ta ngjesha këtu, në mes të pazarit, që të të vijë qyteti rrotull!

Unë e vështrova ngultas. E kishte me gjithë mend.

— Aha, kaq e pate dhe ti, ma more të keqen. Ke rënë brenda kokë e këmbë — i thashë.

VENDROJA NUMËR TRE

Më në fund erdhi ora që duhej të lija shërbimin. Po e prisja këtë çast. Nuk e kisha mendjen në një vend.

Rrallëherë kisha provuar një pështjellim të tillë mendimesh e ndjenjash. Aty më dukej vetja e gëzuar, e lumtur, aty e humbisja fare. Po fundja pse të më dukej ashtu? Asgjë e jashtëzakonshme s'kishte ngjarë. E megjithatë...

Po ç'kam kështu sot që më ngatërrohen gjërat? Më mirë të tregoj me radhë, ashtu siç ngjau. E di që këto janë krejt të zakonshme e për të tjerët s'kanë dhe aq rëndësi. Dhe prapë kam dëshirë të flas, t'i tregoj dikujt:

«Dje u mbushën plot tri javë që kemi ardhur këtu për stërvitje ushtarake. Sa zbritëm nga makinat mbetëm të hutuara. Luginat shtriheshin si ca korridore të gjera e të gjelbëra, kurse nga të dyja anët ngriheshin majëmalet. Një pyll i dendur ngrihej rrëzë shkëmbinjve të thepisur, një pyll me pisha të drejta, të larta, me një gjelbërim të ndezur, që ruante në gjirin e tij një heshtje të thellë, të madhërishtme. Vende-vende ato pisha plekseshin

e kacavireshin në shkëmbinj, sa të dukeshin se nga çasti në çast do të rrëzoheshin.

Të pushtuar nga ndjenja të tilla, u zumë dorë për dorë dhe u lëshuam me vrap lëndinave. Atë çast buçiti fare pranë nesh një zë i fortë, urdhërues:

— Toga e parë, në dy rreshta mblihduni!

Ai zë na kujtoi se nuk kishim shkuar atje për të shëtitur e për të parë bukuritë e natyrës, po për t'u stërvitur. U mblodhëm në çast. Komandanti, një mesoburrë, me fytyrë të rrahur nga era e bjeshkëve, i lindur e i rritur në këto anë, na foli për detyrën që na priste. Ai na tregoi në cilat çadra do të flinim, ku do të hanim, ku do të stërviteshim dhe na ngarkoi menjëherë me punë. Sakaq u shpërndamë nëpër çadra dhe u morëm për një kohë me rregullimin e tyre. Na dukej e çuditshme kur mendonim që do të jetonim e do të flinim në një vend aq të ngushtë, ku nuk mund të drejtoje as trupin. Po shpejt u mësuam me jetën e re. Gjithë ditën lodheshim në stërvitje, kurse në mbrëmje ktheheshim, ndiznim diku afër një zjarr të madh dhe tregonim... E çfarë s'tregonim! Zakonisht fliste komandanti, po shpesh vinin edhe pleq të moshuar të atyre anëve. Ata tregonin nga e kaluara e tyre, ne dëgjonim dhe na dukej e pabesueshme që tridhjetë vjet më parë në këto vende të bukura kishin qenë zotër bajraktarët. Një mbrëmje unë isha dhënë e tëra pas tregimit dhe vështroja e hutuar rreth çadrave, anës pyllit. Më dukej sikur nga çasti në çast do të dilnin andej ata njerëzit e parruar, të frikshëm e tinzarë...

Një nga ngjarjet më interesante të ditëve të para ishte padyshim shërbimi i rojes natën në vendrojen numër tre. Kjo që pika më e futur e fushimit,

një vend i veçuar rreth një kilometër larg, në mes kaçubeve, ku qe vendosur depoja e armatimit. Natën e parë shërbimi i takoi Gjergjit, një shokut tonë të klasës. Atë s'e mbante vendi nga gëzimi. Kurse ne, para se të flinim, u mblodhëm grumbull, dolëm në mes të çadrave dhe vështronim andej nga duhej të ishte vendroja numër tre. Një e rrëqethur e lehtë na e përshkoi trupin. Papritur aty afër dëgjuam një zë të fortë: «Ndal, kush kalon?» Njëra nga ne, Rina, brofi e trembur. Ndoshta edhe unë do ta kisha humbur si ajo, po të mos kisha dëgjuar përgjigjen: «Jam oficeri i rojës.» E dalluam në çast, ishte zëri i komandantit. Dhe ne u qetësuam.

Të nesërmen, kudo në çadrat e gjimnazistëve flitej për shërbimin e parë natën në bjeshkë. Dalngadalë sikur u mësuam me të. Po pas një kohe ngjau diçka e papritur. Njëra nga shoqet tona, Dalina, një vajzë nga Dukagjini, u ngrit në mbledhjen e organizatës së rinisë dhe shprehu zemërimin për një «padrejtësi», siç thoshte ajo, që i bëhej asaj dhe të gjitha neve:

— E përse shërbimin e rojës ta bëjnë vetëm djemtë? — pyeti. — A thua ne jemi më të dobëta se ata? Jo, aspak. Në këto male kanë luftuar si djemtë, edhe vajzat. Ja ku e ka lapidarin Eftalia katërmëdhjetëvjeçare nga bregdeti — dhe shtriu dorën përpara. Ne shikonim andej dhe ia bënim me shenjë: «Të lumtë goja, moj Dalinë!»

— Në emër të të gjitha shoqeve — vazhdoi Dalina — unë propozoj dhe kërkoj që shërbimin njëzet e katër orësh këtë javë ta bëjnë vajzat e klasës sonë. — Pastaj shtoi me zë të prerë: — Po të jetë e mundur, mua më caktoni në vendrojen numër tre...

Dhe u ul.

Për disa çaste nuk lëvizi as gjethja. Pastaj u bë zhurmë. Flisnim të gjithë në një gojë. Rina e goditi aq fort me bërryl në ije Dalinën, sa ajo hovi përpjetë. Të gjitha qeshën. Edhe komandanti po ashtu.

— Po mirë, oj burrneshë — tha ai. — Meqë shoqet janë zemëruar, le të bëhet ashtu.

Dhe aty për aty përgatiti listën e shërbimit. Pastaj lexoi. Ne dëgjnim. Unë prisja se kush do të caktohej te treshi. Nuk di se si më erdhi, kur pas emrit të Dalinës dëgjova emrin tim. Shoqet u kthyen nga unë dhe po më vështronin ngultas.

Pas mbledhjes, meqenëse do të merrnim shërbimin, filluam përgatitjet. Komandanti na foli gjatë për detyrat e veçanta në çdo vendroje. Pastaj u shpërndamë dhe filluam të pastronim këpucët e të rregullonim uniformën. Unë isha si në ëndërr. Gjoksi më gufonte. Shërbimi në vendrojen numër tre, natën, më dukej diçka e pazakonshme, gati-gati heroike. Çuditësha me Dalinën: si ishte aq e qetë? Po mbase ajo kishte të drejtë. Megjithatë... Për një çast m'u duk se nuk isha përgatitur plotësisht për të marrë shërbimin atje. Një mendje më thoshte të shkoja drejt e te komandanti dhe t'i thosha hapur: «Shoku komandant. Mos ma merr për keq, por unë...» Dhe dy-tri herë u mata të shkoja tek ai. Por aty për aty ndërroja mendje. Sakaq m'u afrua Neta, shoqja ime e ngushtë. «E di unë, — më tha. — Ti... Po hiç mos u bëj merak. Unë nuk të lë vetëm. Do të vij të rri me ty sonte... Ti hesht, mos i thuaj njeriu...», dhe më pushtoi në qafë. «Po pse, Neta, përse ta bëjmë këtë?» «Hë, budallaqe, mua ma fsheh? E di unë, ke frikë». «Frikë...?» Dhe nisa të

mendohesha. A ishte vërtet frikë ajo që ndjeja? E përse të trembeshja? Kurrën e kurrës! Megjithatë, Neta më hutoi fare me ato që më tha. Më në fund e mbloodha:

«Po mirë, Neta, mirë. Le të bëhet ashtu. Jo se kam frikë, por... fundja këtu s'ka gjë të keqe. Edhe kur të të bjerë ty te treshi, bashkë do të rrimë.» Dhe filluam të kuvendonim të shkujdesura. Kështu koha kaloi pa u vënë re. Tani nuk bëhesha merak për asgjë. Madje më vinte mirë që do të qëndronim me Netën dy orë të tëra.

Orët u rrokullisën me shpejtësi. Çadrat tona, si ca shkëmbinj që ishin rrokullisur nga mali dhe kishin zënë vend në lëndinë, dalngadalë i përpiu nata. Ishte një natë e thellë pus. Të paktën kështu më dukej mua kur qëndroja me shoqet në çadrën e shërbimit. Ato flinin, kurse unë s'putha gjumë me sy. Hera-herës dilja te dera e çadrës dhe vështroja. Qetësi. Shoqet flinin të shkujdesura, kurse mua më dukej sikur bënin ashtu, kurse në të vërtetë i kishin mbyllur sytë përgjysmë e më përgjonin. «Dale, dale, pa ne i kemi marrë vesh të gjitha». Kështu më dukej se thoshin, duke qeshur nën buzë. Kjo më trubulloi fare. Po sikur ta merrte vesh njeri të fshehtë të tonë dhe të na përgjonte? Si do t'u dilnim përpara shokëve dhe shoqeve të nesërmen? Ata do të na merrnin për frikacake, dhe atëherë... Jo, jo. Kjo punë duhej menduar mirë. E përse të tregoheshja unë ndryshe nga të tjerat? Ç'kishte më shumë se unë Dalina?

Dola përsëri jashtë. Neta priste aty. Sa më pa zgjati krahët. E ndjeu se nuk isha e qetë.

— Po ti ç'ke kështu? — më pyeti.

Unë e vështrova drejt.

— E di, Neta? Ti je kaq e mirë. Të falem ndërrit shumë, po... shko fli! Unë do të qëndroj vetëm — dhe nisa të flisja me nxitim, si të doja t'i mbushja mendjen jo asaj, po vetes.

— E përse të mos qëndroj? Asgjë s'ka për të ngjarë. Kështu do të jemi më të qeta, edhe unë, edhe ti.

Ajo m'u hodh në qafë, si pak më parë kur më propozoi të vinte me mua në shërbim. Siç duket, qe penduar për ato që më kishte thënë.

— E bën dot këtë, Linka?

— E pse jo!

— Të lumtë! Ma ndillte zemra se do të veproje kështu.

Qëndruam dhe ca, pastaj ajo shkoi të flinte, kurse mua më erdhi ora e shërbimit. Përgjegjësi i ndërresës na mblodhi në rresht. Si lamë shoqet rrugës, shkuam te depoja. Dalina priste. Ajo na ndali që larg. Kur iu afrova që të merrja shërbimin, ajo më pëshpëriti në vesh: «Si lum ti, Linka. E di sa mirë është këtu? Ke për të parë!» «Unë u çudita me zërin e saj. M'u duk se ai zë kishte një kumbim të veçantë e shprehte një gëzim të thellë. Vetëm kur erdhi koha të lija shërbimin dhe i pëshpërita shoqes thujse të njëjtat fjalë në vesh e kuptova nga buronte ai gëzim.

Më në fund mbeta vetëm. Dalngadalë zhurma e hapave të shoqeve u tret dhe vendi u platit në heshtje. Ishte një heshtje e tillë, që të futej gjer në palcë. Unë ngriva në vend atje ku isha. Ishte hera e parë në jetën time që qëndroja e vetme, ballë për ballë me natën, me armë në dorë. Hera e parë që të tjerët flinin dhe unë përgjoja. Mendime nga më të çuditshmet më pushtu-

an: M'u kujtua se, kur isha në shtëpi dhe binte nata, nganjëherë druhesha të zbrisja edhe shkallët në errësirë. U përpoqa t'i flakja këto mendime dhe ta përqëndroja mendjen diku tjetër, duke shikuar objektet që më rrethonin. Shpinën e kisha mbështetur në murin e depos. Me sytë e mendjes shikoja rrugën e ngushtë këmbësore që zbriste prej andej dhe të çonte te çadrat. Ato qenë rreshtuar në dy radhë. E para vinte çadra e truprojës, pak e veçuar nga të tjerat, thuajse nën pishën e lartë, që tani më shembëllente dhe ajo me një çadër gjigante. Pastaj me radhë të tjerat. E katërta qe çadra ime. Atje flinin Neta, Nora, Valbona. Neta qe gjumashja më e madhe e klasës sonë.

Diçka rrëshqiti anësh: fshshsht! Unë mbajta vesh. Ç'lëvizi ashtu? Përgjova përsëri. Heshtje. Pastaj prapë: fshshsht! Nga pishat nisi të afrohej një fëshfëritje e mbytur, e pambaruar, si një bisedë e gjatë, e këndshme. Unë u përpoqa ta harroja atë dhe të shikoja malet. Në këtë natë ato reflektoheshin në horizont në format më të çuditshme. Dukeshin si ca krijesa të çuditshme e madhështore, që kishin rendur e rendur gjatë gjithë ditës dhe tani dremisnin të lodhura për të përtërirë forcat dhe për ta nisur sërish të nesërmen udhëtimin. Shikimi im rrëshqiti mbi atë masë të çrregullt që vijëzohej në horizont dhe u ndal mbi majat e pishave që shponin qiellin, të cilat nuk di pse më shembëllyen me disa heshta të mëdha. U përpoqa të përfytyroja një betejë të vjetër me heshta e shigjeta, siç e kisha parë në film, me qëllim që ta largoja sa më shumë vëmendjen nga ato që më rrethonin. Po përfytyrimi nuk më shpuri larg.

Fillova të mendoja: Po sikur ndërkaq, dikush

t'i afrohej depos e ta kërcënonte atë? A thua do të hutohesha e nuk do të bëja asnjë veprim? Po të qe kështu, nuk do të vlejta asnjë grosh. Kot që mbaja armën në dorë dhe që kisha pranuar të dilja rojë. Më mirë të kisha thënë: nuk jam e zonja, dhe mbaroi.

E, ndërsa qortoja kështu veten, vështrova nga e majta. Diku më tutje, pranë njëri-tjetrit, ngriheshin tre lapidarë. Që të nesërmen e ardhjes ne shkuan atje dhe dëgjuaam tregimin e një vendasi për një vajzë nga bregdeti. Nuk i kishte kaluar të katërmbëdhjetat. Qe një vajzë e imtë, e pakët nga trupi, po me një zemër të madhe, që kishte shkruar në ato majëmale një legjendë të bukur trimërie. Njerëzit e këtyre anëve e kishin ngritur lapidarin e saj bri lapidarit të Ded Gjo Lulit. Me këtë ata ndoshta kishin dashur të thoshin se edhe një jetë e shkurtër, kur i kushtohet një qëllimi të madh, është e denjë të qëndrojë krah për krah me plakun e maleve. Duke u përpjekur të përfytyroja vajzën nga bregdeti, unë as vetë s'e kuptova se si fytyra e saj merrte herë tiparet e Zonja Çurres, herë të shoqeve të saj të luftës. Dhe kalova kështu një natë të paharruar me Zonjën, Faton, Nimeten... Më dukej sikur shikoja fytyrat e tyre, sikur dëgjoja zërat, hapat, krismat e armëve të tyre...

Mbajta vesh. Po, hapa. Shtrëngova armën dhe u shtriva barkas. I futa fishekun në gojë dhe isha e sigurtë se, po qe nevoja, do të mund ta shkrepja për bukuri. Dhe thirra me të gjithë forcën: «Ndal! Kush kalon?»

As vetë s'e njoha zërin tim. Sakaq dëgjova përgjigjen.

Kishte ardhur koha që ta lija vendrojen.

Nuk e kuptova sa shpejt rodhën të gjitha këto.
Gjoksi më ngrihej e më ulej me rrëmbim.

Një gëzim e krenari të tillë nuk i kisha provuar herë tjetër. E dija se të nesërmen do të më rrethonin shoqet dhe do të prisnin t'u kallëzoja.

Ja, këto desha të thosha. Unë e di se kjo ngjarje është fare e thjeshtë dhe megjithatë mua më duket kaq e bukur. Ishte nata e parë që u bëja roje ëndrrave tona.

GJELINA

Ai u vërtit një copë herë nëpër zyrë, pastaj u drejtua te tryeza e punës, qëndroi disa çaste para saj, me vështrimin e përhumur, të ngulur diku, tej mureve të zyrës dhe më në fund u ul. Përpiqej ta bënte çdo gjë lirshëm e pa sforcime, po pikërisht kjo u jepte lëvizjeve të tij atë që ai donte ta fshihte: një ndjenjë të qartë epërsie dhe vetëkënaqësie. Unë e vura re këtë që në fillim dhe nuk më erdhi mirë. Dikur ne kishim qenë shokë shkolle, e donim një-ri-tjetrin si vëllai vëllanë dhe ruanim kujtimet më të mira nga ato vite, që tanimë kishin mbetur larg. Nga ajo kohë kishin rrjedhur shumë ujë burimeve. Pas shkollës, unë u mora me gazetari, kurse ai shërbeu në reparte të ndryshme.

— Unë ngul këmbë se nuk e ke zgjedhur mirë temën — foli pas një heshtjeje të shkurtër, me bindjen e një njeriu që i di mirë të gjitha.

— Megjithatë, mua më duket se nuk ka asgjë të keqe në këtë mes. Veç kësaj, para se të vija te ju bisedova me disa shoqe — i thashë unë.

— Ashtu? Dhe ç'ju treguan?

— Si të të them. Po ja, njëra nga ato, Gjelina...

— Gjelina Prenushi?

— Në mos gabohem, ajo. Është një vajzë e zakonshme në pamjen e parë, e drojtur, por e shkathët si një sorkadhe.

— A, po, për këtë keni të drejtë. Është vajzë e shkathët. Po më duket se veç kësaj nuk ka arsye tjetër pse të meritojë vëmendje.

— Vërtet? Kurse mua më thanë se ajo është kursantë e dalluar.

— Ë di. Po kjo nuk ka ndonjë lidhje me temën tonë, nuk na jep atë që duhet për një tregim dhe që ju, në mos gabohem, e quani konflikt.

— Sa mirë e thatë këtë!

Ai vuri buzën në gaz dhe më hodhi një vështrim kuptimplotë.

— Ne vërtet merremi me ushtarë, po nuk jemi dhe aq të pagdhundur.

— A, jo, as që më shkoi ndër mend një gjë e tillë.

— Sidoqoftë, këtu nuk ka konflikt, nuk ka, do të thosha, asgjë bindëse, jetësore. Më kupton? Asgjë që të përgjithësojë e të na japë një ngjarje të madhe, një nga ato ngjarje, të cilat meritojnë të përjetësohen e të ngrihen në art. Me pak fjalë, mungon ajo që është kryesorja, tipikja.

Unë e dëgjoja me vëmendje dhe për herë të parë m'u duk se kishte të drejtë. Ndoshta unë ia kisha vënë syrin pa u thelluar kësaj teme dhe ngulja këmbë më kot.

— Ju më hutuat me të gjitha këto që më thatë dhe, po të mos kisha parasysh atë vajzën me flokë të verdhë, Gjelinën...

Atij, siç duket, nuk i pëlqeu që e solla përsëri fjalën te kursantja. Si u vërtit një copë herë nëpër

dhomë, qëndroi befaz para meje. Më vështroi me njëfarë keqardhjeje.

— Po mirë, çfarë ju tregoi kjo vajzë?

— Si?

— Asgjë të veçantë. Diçka nga historia e thjeshtë e saj. Ajo nuk e pati të lehtë të merrte një drejtim të tillë në jetë, të bëhej oficere.

— Të më falni, po më duket se ju entuziazmoheni shpejt dhe kjo vjen ngaqë e njihni pak jetën. Ndoshta keni nevojë të rrini shumë më tepër me njerëzit dhe atëherë me siguri do t'ju takojë të zgjidhni e jo të lini mendjen pas ngjarjes së parë që do t'ju presë rrugën. — Duke folur kështu, ai vazhdoi të ecte nëpër dhomë me atë hapin e tij të matur e të më vështronte gjithnjë me njëfarë keqardhjeje. Ndërsa po fliste, unë vura re se ai e përsëriste herë pas here shprehjen: «më kuptoni?» Dhe këtë e bënte me bindjen e një njeriu të ditur, që i ka në majën e gishtërinjve të gjitha gjërat.

— Nuk ju duket se po shpejtoheni pak, përderisa unë nuk ju tregova asgjë nga biseda me Gjelinën dhe shoqet e saj?

— Kjo s'ka ndonjë rëndësi. Në qoftë se më lejon, unë do të thosha se ju keni ndër mend të shkruani një tregim duke u përpjekur të na flisni për një familje konservatore, që nuk lejon vajzën të bëhet oficere, e tjera, e tjera. Apo jo?

— Diçka e tillë.

— E sheh? Nuk më treguat asgjë dhe unë e mora me mend se çfarë do të shkruanit. Kjo duhet të mjaftojë për t'u bindur se tema është e thjeshtë dhe nuk të hedh në mendime. Në qoftë se lexuesi arrin t'i përfytyrojë që më parë shtigjet nëpër të

cilat kërkon ta sorollatë shkrimtari, atëherë, më kuptoni, krijimi i tij nuk do të ketë ndonjë vlerë. Veç kësaj tema juaj është, si të themi, e stisur, artificiale.

— E pse mendoni kështu?

— Sepse tani për ne nuk është ndonjë problem sigurimi i kontigjenteve të nevojshme të vajzave për në shkollë. Më kuptoni? Disa vjet më parë po, kemi hasur vërtet vështirësi, kurse tani...

— Si është e mundur?

— Pikërisht kështu. Dhe e dini përse?

— Jo.

— Sepse — është e tepërt të them — mbrojtja e atdheut dhe ushtria janë bërë çështje të të gjithë popullit. Veç kësaj, nuk e di a më kuptoni... Vajzave u pëlqen uniforma ushtarake. U pëlqejnë çizmet, pantallonat e ku di unë çfarë. Pastaj, ato që kemi nxjerrë nga shkolla deri tani i kemi caktuar të gjitha në vende shumë të mira.

Unë ngrita supet.

— Ky shpjegim më duket ca i njëanshëm dhe jo kaq bindës — shpejtova t'i thosha.

Ai qeshi me të madhe.

— Eppur si muove! — foli ndërkaq. — Kjo gjë është kaq e thjeshtë, sa ju duhej ta kuptonit menjëherë. Dhe mos harroni se kjo është vetëm arsyeja e parë.

— Domethënë se paska edhe të tjera!

— Pa dyshim. Kryesorja është se (po këtë gjë nuk duhet ta bëni fjalë me askënd.) Kryesorja është se ky problem, më kuptoni, vjen vazhdimisht duke u ngushtuar, aq sa pas një kohe...

— Nuk do të kemi më vajza oficere?

— Mos u çuditni. Këto ditë unë kam patur

rastin të bëja një bisedë interesante me një shok të rëndësishëm, po të doni ta dini... — dhe ngriti lart gishtin tregues. — Po kjo s'ka ndonjë rëndësi të veçantë.

— Dhe ç'ju tha ai?

— Në të vërtetë nuk më tha ai, por unë ia hapa vetë këtë çështje. Në fillim më kundërshtoi kështu sikurse ju. Pastaj u pajtua plotësisht me mua dhe tha se do ta shtronte këtë çështje dhe lart, më kup-toni... atje — dhe prapë uli zërin, si të tregonte një sekret.

Të them të drejtën unë nuk e mora vesh mirë se cila çështje do të shtrohej për diskutim dhe ç'kup-tonte shoku im me fjalët: «atje... lart...»

— S'e more vesh, ë? Epo kjo është një fatke-qësi. Unë kam kujtuar gjithnjë se ju, kalemxhinjtë ta rrëmbeni fjalën nga goja pa e lënë të bjerë në tokë. Megjithatë...

Dhe nisi të derdhte përsëri një lumë të pambarruar fjalësh për një problem të rëndësishëm, i cili ishte ca i koklavitur dhe nuk arrinin ta kuptonin të gjithë. Si i mbaroi këto, u ul i lodhur në tryezën e punës dhe ndezi i kënaqur një cigare.

— Besoj se më kuptuat — tha, duke më shikuar prapa perdes së tymit të duhanit.

— Si të të them...

— A, të lutem, këtu nuk ka vend për ekuivoke.

— Ashtu është. Megjithëse, e dini? Unë jam i bindur se Gjelina nuk e ka patur aq të lehtë të merrte rrugën për në shkollën tuaj dhe se...

Ndërsa flisja kështu, ai u ngrit me nervozizëm dhe u përpoq disa herë të më ndërpriste, por unë i thashë gjer në fund ato që kisha në mendje. Pas-

taj i mora leje, u largova, duke e lënë të hutuar në mes të dhomës.

Porsa isha ndarë me të dhe ecja i menduar në sheshin e gjerë që shtrihet në mes ndërtesave të Shkollës së Lartë të Oficerëve të këmbësorisë. Ajo rrugë, ai shesh, ato ndërtesa, ishin aq të njohura dhe aq të dashura për mua! E, ndërsa ecja, kujtoja vitet e kaluara në shkollë, të cilat kishin mbetur aq larg e përsëri aq pranë... Kujtoja shokët, pedagogët... çfarë s'më erdhi ndër mend në ato çaste! Sakaq, që prapa krahëve dëgjova të përplasej me rrapëllimë një hap i fortë. E kuptova se po afrohej një nënrepart kursantësh dhe bëra nga e djathta për t'i çelur rrugën.

Aq i bindur isha për këtë, saqë, kur dëgjova të shpërthente fare pranë një kor i fuqishëm vajzash, mbeta krejt i habitur. Mbajta hapin dhe dëgjova. Ato këndonin një marsh të njohur, të cilin e kisha dëgjuar edhe herë të tjera, po që nuk më ishte dukur kurrë aq kumbues dhe aq i bukur. Duke vështruar kolonën e vajzave që po afrohej e lehtë, e shkathët, po dhe hijerëndë, më dukej se zëri i tyre sillte në oborrin e shkollës puhizën e ëmbël të bjeshkëve, bukurinë dhe shkathtësinë e vajzave tona. Isha i bindur se me to që edhe Gjëlina dhe u përpoqa ta dalloja atë në mes të rresh-tave. Por ato më dukeshin të gjitha çuditërisht të hijshme e të ngjashme me Gjelinën, me një vësh-trim aq të guximshëm e të sigurtë si ajo.

U përpoqa të sillja në mend tregimin e saj, i bindur se këtu çdo gjë ishte e thjeshtë dhe e vërtetë, si rreshti i vajzave që po më afrohej, si kënga e tyre, si ëndrra e tyre.

— Ju duhet të jeni i sigurt se unë kam një

baba shumë të mirë, të dashur e të dhimshur, si të gjithë prindërit tanë. Tani që kanë kaluar gati dy vjet dhe po dalim oficere, unë çuditëm si nuk më ka shkruar ende një letër dhe si nuk ka ardhur në shkollë të më takojë. Megjithëse më thanë se një të diel kishte ardhur, kishte zënë vend diku te postblloku dhe kishte pritur atje me orë të tëra. Po nuk arriti ta mposhte dot sedrën e sëmurë dhe nuk erdhi të më takonte. Kjo gjë mund të duket ca e çuditshme, po unë e besoj, se ai më do shumë, dhe jam e sigurt se një ditë do të më japë të drejtë.

Gjelina heshti një çast dhe vështroi e hutuar shoqet, të cilat i aprovonin fjalët e saj duke tundur kokën.

— Ç'të them tjetër? Kjo është e gjitha! — foli Gjelina duke hapur krahët anësh.

— Si ç'të thuash? Ti ende nuk ke treguar kryesoren: Si arrite të vije në shkollë? — ndërhyri në çast njëra nga shoqet.

— Nuk e besoj që kjo gjë të ketë ndonjë rëndësi.

— Si nuk paska! Ky shoku po pret. Për këtë ka ardhur.

— E mirë, po tregoj — foli ajo pa dëshirë.

Dhe përumbi në kujtimet e së kaluarës.

— Ato ishin ditët e fundit të shkollës së mesme. Ne jetonim në konvikt, përgatiteshim për provimet e maturës dhe flisnim vazhdimisht për të ardhmen, për rrugët që do të ndiqnim në jetë. Secila jetonte në ëndrrën e saj. Po kështu dhe unë me Dritën. Ne kishim vendosur të ndiqnim Shkollën e Bashkuar. Kjo dëshirë na lindi thuajse rastësisht dhe në fillim e morëm si me shaka, po pastaj na hyri aq

shumë në zemër, sa dalngadalë çdo gjë tjetër e humbi rëndësinë e vet dhe ne mendonim vazhdimisht një gjë: të dilnim oficere. Gjatë gjithë kohës flisnim për këtë, kurse në mbrëmje, kur binim në shtrat, mbyllnim përgjysmë sytë dhe përpiqeshim ta përfytyronim veten në mes shoqeve kursante, të veshura me uniformë ushtarake. Një mbrëmje Drita, në vend që të shtrihej në shtratin e saj, erdhi dhe u fut tek unë. Dridhej e tëra. Unë u habita.

«Ç'ke kështu, Drita? Sot nuk është ftohtë».

Ajo u mblodh grusht në gjoksin tim.

«S'e kam nga të ftohtët, tha, por kam frikë.»

«Frikë? E përse?»

«Po ja, sikur të mos na lënë prindërit?..»

«Budallaqe. Hiç mos u bëj merak. Megjithëse, të të them të drejtën, edhe unë kam menduar shpesh për këtë.»

Atë natë na zuri gjumi shumë vonë. Të nesërmen ishte e shtunë dhe shkuam nëpër shtëpi. Unë kisha vendosur t'ia thosha nënës të gjitha. Dhe në rastin e parë iu hapa. Ajo po tëhollte byrek. E ndërpreu në çast punën dhe u kthye me rrëmbim nga unë.

«Ti po bën shaka, Gjelinë?»

«Jo, aspak, e kam gati lutjen.»

Ajo u përpoq të mos i vinte rëndësi kësaj dhe të vazhdonte punën po, sado që të shtirej e shkujdesur, e tradhtonin duart që i dridheshin dhe peta që iu gris në disa vende.

«Ç'janë këto që thua, moj bijë? E ku ka vajza oficere?»

«Si nuk paska, mama? Unë kam parë gjithë ato. Ta dish sa bukur u rri uniforma. Dhe si duken kur ecin rrugës me atë hap serbes, me ato...», dhe

vështrimi im kishte fluturuar tej mureve të dhomës, atje ku endej ëndrra ime. Nëna, siç duket, u tremb nga ky vështrim dhe petësi i ra nga duart.

«Shiko, Gjelinë. Këto që më thua mua, mos guxo t'ia thuash njeriu tjetër. Dhe ruaju mos i venë në vesh tyt eti, se të piu e zeza!»

«Le të thotë ç'të dojë babai. Unë do të bëhem oficere.»

Nëna më vështroi një copë herë e hutuar. Unë e dija mirë se ç'ngjiste ato çaste brenda saj. Unë kisha qenë gjithnjë për të një vajzë e bindur, e urtë, që ua dëgjoja prindërve kokulur fjalën dhe nuk dija kurrë t'u kundërshtoja. Ndaj ishin lidhur aq shumë me mua. Kur isha në fillore dhe u sillja deftesën me të gjitha notat dhjeta, ata bëheshin me krahë dhe thurnin aq plane për të ardhmen. Thoshin se do të më dërgonin në shkollë të lartë për doktoreshë ose për inxhinierë.

«Budallaqja e nënës — dhe nisi të më merrte me të mirë. — Po ku janë vajzat për ushtri? Pastaj, edhe sikur të jenë, ti je nxënësja më e mirë e klasës... Veç kësaj, u bëre vajzë në moshë e nuk të kanë lezet shakatë. Mos harro se kanë ardhur gjithë ata njerëz e të kanë kërkuar te babai. Dhe ta dish, megjithëse të ka dhënë fjalën ta vazhdosh shkollën, po të dëgjojë budallallëqet e tua, të dërgoi që nesër te burri. Ti e di ç'kokë ka ai...»

«Ç'thua kështu, mama? Pse do ta bëjë atë? Pastaj, ti vetë më ke thënë se babai ka shumë dëshirë ta shpjerë Drinin në Shkollën e Oficerëve. Apo jo?»

«Po, moj vajzë, po mos harro se ai është djalë. Kurse ti...»

«E ç'të keqe ka këtu?»

«Si nuk paska! Ti...»

Po nuk arriti ta mbaronte fjalën. Në këto e sipër u hap dera dhe hyri babai. Ishte bërë tym. Unë kujtova se na kishte mbajtur vesh, ndaj nxinte si nata dhe dukej sikur do ta kthente shtëpinë përmby. Por e kishte patur gjetkë inatin. Teksa vërtitej nëpër dhomë, unë mendoja se sa i mirë ishte në gjakftohtësi dhe sa i frikshëm bëhej kur nxehej. Megjithatë, nuk u tërhoqa. Me t'u kthyer në shkollë, e nisa lutjen. Pastaj prita me ankth, duke numëruar ditët. As që më shkonte në mendje se përgjigjja do t'i shkonte babait në shtëpi e do ta ndizte flakë zemërimin e tij.

*
* * *

Ndodhi kështu. Ishte mëngjes, kur trokiti me rrëmbim dera. Babai u dha sakaq në çardhak.

«Mirëmëngjes o i zoti i shtëpisë», e përshëndeti postieri.

«Ç'e mirë të sollti, or burrë?» — pyeti ai pas përshëndetjes së rastit, duke e ftuar mikun për kafe.

«Një letër me vulë, Gjergj», dhe postieri zgjati në çast zarfin.

Babai e çeli me ngut zarfin dhe teksa e lexonte, gjithçka iu ngatërrua. Gërmat dhe rreshtat rrëshqisnin e vraponin para syve të tij dhe ai nuk arrinte ta rrokte plotësisht kuptimin e tyre.

«Pa lexoje një herë, lum miku, se unë nuk po jam në gjendje sot», iu drejtua postierit.

Ai i hodhi një sy letrës pa u ngutur, pastaj vuri buzën në gaz.

«Pushka top iu bëftë, o Gjergj Prenushi e ta zbardhtë faqen!»

«Kush?»

«Gjelina.»

«E përse t'i bëhet pushka top?»

«Si përse!? A s'e lexove, a?»

«Ç'të lexoj?»

«Shkresën e rekrutimit, pra!»

«Ç'punë ka ime bijë me rekrutimin? Ajo s'është djalë!»

Postieri i rrahu miqësisht shpatullat.

«Djalë s'është e djalë është, o Gjergj Prenushi, Gjelina po dalka oficere.

«Atë punë e di unë, babai i saj.»

Dhe u soll në shtëpi si një re e ngarkuar me vetëtima e bubullima.

«Oj grua!»

«O!»

«Ku e ke Gjelinën?»

Ajo ngriti supet.

«Po ti e di vetë! Në shkollë.»

«Shko e ma thirr!»

«Ti qetësohu njëherë, e thuaj ç'ka ngjarë, se unë s'kam ku e gjej tani.»

«Atëherë po e gjej vetë.»

Dhe u bë erë. Marta, shoqja e bankës e pa kur hyri si erë dhe vrapoi nëpër korridore për të më gjetur mua.

«Gjelinë, diçka ka ndodhur! — thirri. — Babai yt po vjen me vrap.»

Ne çamë të dyja në mes të nxënësve. Babai na kaloi pranë e nuk na pa.

«Baba!»

«Eh!»

Sa të tmerrshëm m'u dukën sytë e tij.

«E mjera unë, ç'ka ngjarë?!»

«Hajde me mua!»

Dhe më tërhoqi fort, pa pyetur se të gjithë po vështronin të hutuar. Atë çast, për fat ra zilja dhe nxënësit vrapuan nëpër klasa. Ne të dy mbetëm vetëm në oborrin e shkollës. Ai zgjati letrën dhe më tha ta lexoja.

«A ke gisht ti në këtë punë?» — më pyeti duke më parë me ata sy të ndezur që i lëshonin xixa.

Unë e hapa dhe e lexova me një frymë. Nuk e kuptova se ç'ngjiste me mua në atë çast. M'u duk se do të më pushonte zemra. Pra, nuk kisha ëndërruar më kot. Lutja ime që pranuar. U bëra e lehtë si pupël dhe desha t'i hidhesha babait në qafë. Po, kur pashë sytë e tij...

«Kam, i thashë, shumica e shoqeve të klasës sonë kanë bërë lutje për të shkuar në Shkollën e Bashkuar.»

Ai më mbërtheu në krah me dorën e tij dhe më tërhoqi si skifteri prenë nëpër oborrin e shkollës. Shoqet dolën sakaq nëpër dritare dhe thërritën të shqetësuara:

«Ç'ka ngjarë, Gjelinë?»

Por unë nuk isha e zonja të përgjigjesha. Dora e tij më kishte mbërthyer si me darë. Ndërsa po më tërhiqte me zemërim, unë i shkava nga duart dhe u bëra erë. Të nesërmen e para ndër shoqet erdha në shkollë.

Gjelina heshti, si për të parë se ç'përshtypje më kishin lënë fjalët e saj.

Shoqet iu hodhën në qafë dhe flokët e saj të verdhë e të tejdukshëm si rreze dielli u përzien

me flokët e tyre. E, ndërsa ato ecnin duke kënduar rrugëve të shkollës, mua më kujtohej shoku i shkollës, biseda me të. Ç'do të thoshte ai vallë për tregimin e Gjelinës? Duke u përpjekur t'i përgjigjesha kësaj pyetjeje, unë e brodha vështrimin në mes rreshtave të kursantëve. Kërkova fytyrën e Gjelinës, sytë e saj të hirtë, të shndritshëm e ëndërrimtarë.

NË LUGINËN E PORTOKALLEVE

*«Unë nuk ecja, po fluturoja.
Më dukej se atje, në kodër s'do
të gjeja lapidarin, po tim bir të
gjallë».*

Nga tregimi i një nëne.

Dera e vatrës së kulturës u hap ngadalë, duke nxjerrë ca tinguj të çjerrë, si të përvajshëm. Në katrorin e saj, si në një kornizë të madhe, që kishte për sfond luginën e portokalleve, qëndronte një grua e veshur me të zeza, si shumica e grave të atyre anëve. Të gjithë ballin, gjer mbi vetulla, ia mbulonte një shami e zezë, e cila nxirrte edhe më mirë në pah tiparet e saj: fytyrën e rrumbullakët me rrudha të thella e të dendura dhe dy sy të mëdhenj me vështrim të qartë e depërtues. Dukej aq e lodhur, sa mezi qëndronte më këmbë.

Kur hyri ajo, në sallë zërat u fashitën një nga një. Për disa çaste sundoi një heshtje e plotë. Kooperativistët e vështruan me vëmendje fy-

tyrën e saj. Aty u dukej si e njohur, aty sikur e shikonin për herë të parë.

— Nëno, urdhëro e ulu — bëri vend një djalë i ri vetullzi, me fytyrë të rrahur nga erërat e bregdetit. Gruaja e vështroi e qetë, po nuk foli. Dhe nuk u ul. Dukej si ajo fotografia e vendosur në kornizë që, sa të lëvizte nga vendi, do të rrëzohej.

— Nga na vjen, nëno? — Pse u mundove gjer këtu? — e pyetën disa zëra.

Ajo i vështroi disa çaste.

— Jam nëna e Sofos — tha më në fund me një zë të thellë e të ngjirur, duke i lënë për disa çaste fjalët pezull. Edhe ata që gjer atëherë ishin treguar të shkujdesur e mospërfillës, u kthyen me rrëmbim nga dera.

— E Sofo Gjonit?! — e pyeti një nga ata të presidiumit duke u çapitur drejt saj. — Po mirëse erdhe, moj nëna e Sofos, të kemi pritur prej kohe. Të bëmë telegram ditën e inaugurimit, po na thanë se ishe e sëmurë dhe...

Sytë e saj të mëdhenj e të rrumbullakët, të vetmit që nuk e kishin humbur gjallërinë në atë fytyrë, vështronin diku thellë, tej mureve të sallës.

— E di unë që Sofoja nuk ia vë re nënës pse erdha kaq vonë të çmallem. Kam qenë e sëmurë. Po tani që mora rrugë, nuk më mban vendi — foli me gjysmë zëri, si të mos kishte njeri në sallë. — Po të jetë e mundur, më jepni një njeri të më shoqërojë. Në pastë nga ata që qenë atëherë këtu aq më mirë.

Ai që kishte zbritur nga presidiumi i hodhi krahun dhe u çapit me të gjer te karriga që i afruan.

— Ti mos u bëj merak, moj nëna jonë, se nuk janë një e dy ata që e njihnin. Në këtë fshat Sofon e mbajnë mend dhe gurët e rrugëve. Po tani ulu e çlodhu pak, sa të gjejmë një kafshë, se rruga vjen ca e përpjetë e do gjunjë djali.

Ajo u ul si me mëdyshje. Qëndroi si mbi gjemba. Dhe prapë u ngrit.

— Mos u mundo, more bir. S'ka ç'më duhet kafsha. Dua të ngjitem me këmbët e mia. Më mirë të nisemi — dhe ndoqi me sy një fshatar që u largua. Nuk kaloi shumë dhe ai u kthye, duke hëqur prej kapistre një mushkë. Mbi samar i kishin vënë një batanije të trashë leshi dhe një jastëk të butë. Nëna e pa nga dera gjysmë e hapur dhe u ngrit e eci drejt tij, po mushkës nuk iu afrua. U hodhi një vështrim njerëzve që mbushën sakaq oborrin. Ishin shumë. Mbase i tërë fshati. Disa vetë i folën. E përshëndetën, siç përshëndetet një i afërt. Ajo e ndjeu se të gjithë po e vështronin. «U prisha punë — mendoj. — Ta dija kështu do të kisha pritur ca...», dhe prapë u pendua. «E ku më rrihej mua...?» Dhe nisi të ecte ngadalë, duke marrë me vete vështrimet e njerëzve.

— Këtej do të shkojmë? — pyeti dhe i hodhi sytë nga kodra që ngrihej si mburojë në gjoks të fshatit. Qe një kodër zezake, e veshur me një gjelbërim të ndezur.

— Ja tek zbardhon lapidari.

Nëna vështroi andej nga i bënë shenjë me dorë dhe u nis. Ecte drejt rrugës, si të kishte kaluar edhe herë të tjera në ato shtigje. Fshatarët e ndiqnin pas. Në fillim u tha se do të shkonin me të pesë-gjashtë vetë, po numri i tyre u shtua me burra, gra e nxënës shkollë, gjersa me kolonën u bashkua

më shumë se gjysma e kooperativës. Nënë e ndiqte hap pas hapi shoku që kishte zbritur nga presidiumi, djali vetullzi që tërhoqte mushkën nga kapis-tra, pas tij vinin fëmijët e shkollës dhe me radhë të gjithë të tjerët. Njëshkolona dredhonte monopatit. Kooperativistët çapiteshin në gjurmët e njëri-tjetrit dhe kur e kur ngrinin sytë e vështronin nga kreu i kolonës. Më të rrallë shkëmbenin ndonjë fjalë.

— Eh, ta dish ti se ç'trim djalë ke patur, moj nënë!

— Sofo me halle ka qenë!

Dhe vështronin nga e ëma që hiqte udhën në krye të kolonës. Kur filloi e përpjeta, shumë vetë thanë se ajo nuk do të rezistonte dot gjatë.

— Do të lodhet shpejt nënokja.

— Kur të lodhet, le t'ia hipë mushkës.

— E përse të mos ia hipë që tani?

Dhe njëri nga ata zgjati hapin. Iu afrua djalit vetullzi, ia mori frerin nga dora dhe doli në krye të kolonës. Kur i doli në krah, e ndali mushkën pranë një sopi.

— Hipja, nëno!

Ajo ngriti sytë.

— Jo, mor bir, nuk jam lodhur...!

Dhe rrëshqiti anësh. Ai nuk u tërhoq. Ngulmoi përsëri t'ia hipte kafshës. Po ajo nuk u përgjigj. Me çapin e saj të pandryshuar, pak e kërrusur, me njëren dorë mbi bel, i ngjitej së përpjetës. Që poshtë dukej sikur që një kodër e vetme, por ata ngjiteshin e ngjiteshin dhe lapidari mbetej thuajse po aq larg sa në fillim.

Nëna nuk ia ndante sytë majës së kodrës. Du-

kej sikur kishte udhëtuar ashtu gjithë jetën për të arritur te lapidari. Dhe tani që e kishte aq pranë nuk i zinin këmbët dhe. Sikur të mos ishte ajo plakë, që disa minuta më parë mezi qëndronte në kornizën e derës, sa thoshe se nga çasti në çast do të rrëzohej. «Biri i nënës! Më zuri malli për ty!» — murmuriste vazhdimisht nëpër buzë dhe kur e kur prekte gazetën që kishte futur në gjoks. Qe gazeta e ditëve të fundit. Në faqet e brendshme të saj botoheshin një fotografi dhe një lajm që bënte fjalë se kohët e fundit në fshatin B, ishte inauguruar busti i dëshmorit Sofo Gjoni, ngritur nga kooperativistët në shenjë mirënjohjeje për vetmohimin e tij. Ia kishte lexuar nipi disa herë me radhë atë lajm. Kjo e kishte dëgjuar në heshtje, me sy të përbotur. Pastaj kishte marrë në dorë gazetën, e kishte vështruar gjatë. I ngjante se në faqen e saj nuk botohej fotografia e bustit, por e djalit vetë. Dhe po atë ditë, pa i treguar njeriu, kishte prerë biletën e autobusit dhe qe nisur. Dhe ja, tani që ecte i dukej se atje lart, te maja e kodrës, nuk do të gjente bustin, po vetë atë, Sofon, të dashur e gazmor, siç ishte gjithnjë me nënën. Sa ta shikonte, ai do të linte bazamentin prej mermeri dhe do t'i dilte përpara, me shaminë e kuqe supeve, gazin në buzë e pushkën në dorë, ashtu siç e kishte parë për herë të fundit kur qe nisur për në çetë. Do t'i hidhej në gjoks e do t'i thoshte: «Mirë se erdhe, nënokel! Sa mirë që e bëre, se më kishte marrë malli! Unë të prisja. Ta dish sa herë të kam parë në ëndërr dhe kam qarë si çilimi!»

Ajo do ta puthte në ballë, pastaj do ta shtrëngonte në gjoks, do ta fuste kokën në mes të flokëve të zez e të dredhur dhe nuk do të ngopej me erën

e tij, erën e saj. Ai do të qëndronte ashtu, i urtë e i përmallur e do t'i thoshte: «Je lodhur shumë, moj nënë. Pse nuk ia hipe mushkës?» Kurse ajo nuk do të ngopej së shikuari. «E ku lodhet nënokja, more bir... Po ti ke ftohtë, xhani i nënës, pse ke dalë kështu me bluzë?» dhe do të hiqte shallin e leshtë e do t'ia lidhte shpatullave të tij të gjera si një rrap.

— U lodhe, nëno? Pushojmë pak.

Ajo përsëri u trondit nga ky zë. Iu duk si zëri i tij. Po shpejt u përmënd. Për herë të parë ktheu sytë dhe vështrroi njerëzit që vinin pas. Sa shumë qenkëshin! Po ata vallë, ç'mendonin? Pse e vështronin ashtu?

— Si të doni — tha, jo se ishte e lodhur, po se nuk mundi t'u kundërshtonte gjithë atyre njerëzve.

— Ulu e pi një pikë dhallë. Mbase ke dhe uri.

Ajo e vështrroi atë që foli pa e pasur mendjen. «Uri?» Ajo nuk mbante mend të kishte vënë gjë në gojë që atë mëngjes që kishte parë gazetën. Dhe prapë i dukej se qe e ngopur. Kurse dhallë donte. E ktheu pagurin dhe piu me gllënka të mëdha. Mbase në atë pagur kishte pirë dhe ai. Dhe nuk u ul. E ndjente se, po të qëndronte, do ta kishte vështrirë të merrte prapë rrugë.

— Mjaft qëndruam. Më mirë ecim.

Nuk e kuptoi në i tha këto fjalë, apo vetëm i mendoj. Kooperativistët e ndoqën pas.

— Ç'nënë e fortë!

Ajo nisi të çapitej. Dhe përsëri humbi në mendime. Ku ta dish sa herë qe ngjitur ai, Sofoja këtyre monopateve. Ku ta dish sa e kishte lodhur e përpjeta. Mbase dhe i qe tharë buza për një pikë ujë.

«I miri i nënës! Trimi i nënës!» — dhe përsëri e preku me dorë gazetën. Iu duk se preku shpatullat e tij, flokët e dendur të dredhur. Pa nisi të kuventonte me të. Herë i dilte parasysh motak, herë duke luajtur me shokët lëndinave. E çfarë nuk iu kujtua në ato çaste!

Ja tek e kalon pragun me një frymë. I vrenjtur. Me sytë flakë. «Ç'ke, more bir, kush të ngacmoi?» «Ai djali i kryeplakut. Më tha brashnjaxhi. Morrash». «Lëre se ç'je dhe ti. Do ta kesh ngacmuar.» «Jo. U mundëm belazi. Unë e rrëzova dhe ai u nxeh. Desh të më godiste.» «E po ç'ka. Edhe po të qëlloi, s'bëhet kiameti. Ashtu e ka goditur dhe gjyshi i tij gjyshin tënd, babai i tij babanë tënd. Ti hesht, mos merr zjarr...» Po Sofoja nuk e dëgjoi gjer në fund. U lëshua me vrap përjashta. Nëna u dha pas punëve të shtëpisë dhe nuk e vuri re kur hyri përsëri. Merrte frymë me zor. Nga balli i zbrishte një vazhdë gjaku, po ai nuk e kishte për pesë. «Prapë, more bir? Pa dale, ku je vrarë kështu?» «Ia shtypa mirë kokën këtë herë». «Kujt?» «Atij de.»

Nëpër rrugë u dëgjuan britma, thirrje, hakërrime, po Sofoja gjithnjë qeshte dhe i thoshte: «Lëre si ia punova».

Pas asaj dite ai nuk mund të qëndronte më në fshat. U pajtua në qytet si hyzmeqar. Rrallë vinte, në dy-tre muaj një herë. Sa herë vinte, dukej më i ligshtuar, po dhe më i vrazhdë, më i rritur. Nënë s'e harronte kurrë. Në trastë do të kishte doemos diçka për të. Kështu dhe herën e fundit. Po bashkë me copën për fustan, nga trasta nxori dhe diçka të kuqe, të mbështjellë. «Po këtë, more bir?» «Këtë?» Ai e shpalosi dhe e hodhi rreth qa-

fës. Pastaj nxori edhe një feste ushtarake me yll të kuq. E vuri shtrembër mbi flokët e zez kaçurrelë dhe e nderoi me grusht. «Vdekje fashizmit, nënoke». Ajo e vështroi e hutuar. Zemra sikur do t'ia çante kraharorin. Sa shpejt qe rritur, biri i nënës! Qe bërë burrë. Po ç'thoshte ashtu? Ç'e kishte atë kapelë? «Do të shkoj te shokët, nënoke, partizan. Nuk durohet më. Jetë qeni kjo jona...» Ajo kishte ngritur supet dhe e kishte parë me frikë. «Po dale, mor bir. Ç'janë këto që thua? E ç'do të bësh ti? Kështu ka qenë kjo botë gjithnjë.» «Ka qenë, po nuk do të jetë. Mjaft më! Do ta përmbysim nga rrënjët!» «Ç'thua kështu? E kush do ta përmbysë?» «Ja, kjo», dhe i biri goditi me pëllëmbë të dorës pushkën. Nëna s'ngopej duke parë të birin. I dukej aq i rritur, aq i fortë, sa asnjëherë tjetër. Dhe nuk dyshoi aspak se mund t'i bënte vërtet ato që thoshte. Vetëm se...

«Po dale, more djalë. Të çmallemi njëherë. Unë mezi të prita.»

«Do të vij përsëri, nëno. Hiç mos u bëj merak». Do të vij.

Dhe fluturoi zogu i nënës. Iku me shokët. Me shaminë krahëve, yllin në ballë e pushkën në sup. E tani, teksa u ngjitej kodrave, nëna s'e largonte vështrimin nga maja e malit, si ta priste të zbriste andej. Kështu kishte shpresuar gjithnjë. I dukej se Sofoja ishte i gjallë, se do ta shihte një ditë mes shokëve, duke qeshur e duke kuvenduar me ta. A nuk i thoshin përherë shokët se Sofoja rronte, se ai nuk do të vdiste kurrë...?

Me këto mendime arriti te lapidari. Mbajti hapat. Vështroi dhe nuk po e kuptonte se ç'po ngjiste me të. Ishte si në ëndërr. Gjithnjë vazhdon-

te të fliste me dikë. Kur pa bustin, sepse u drodh e tëra. Iu duk se në një çast ai do të shkëputej që andej e do të lëshohej krahëhapur drejt saj. Po shpejt e kuptoi se kjo nuk do të ngjiste. Nuk mund të ngjiste. Megjithatë nuk e ndjeu atë zbrazëtirë që kishte menduar. Bazamenti me bustin, shpatullat e tij e mbushnin tej e tej hapësirën e kaltër. Ajo hodhi një hap... Dy. Iu afrua. Hapi krahët. Po nuk e pushtoi dot të tërin.

— Qenke rritur, biri i nënës! Trimi i nënës!

Dhe ndjeu se diçka trokëlliti nën këmbë. Ajo u përkul. Mori një gëzhojë, dy, tri. Ndoshta ato gëzhoja i kishte prekur dora e tij, ndoshta i kishte shkrehur mitralozi i tij. Ajo sikur dëgjoi buçimën e krismave, gjëmimin e topave, të mortajës... I shtrëngoi në gjoks, në atë gjoks ku qenë mbështetur sa herë trupi i tij, fytyra e tij, flokët... Ata flokë të dendur, të zez, dredha-dredha. Dhe priti t'i njo-meshin faqet. Po për çudi nuk derdhi lotë. Këtyre lotëve ajo u qe trembur. Ndaj nuk kishte ardhur kur kishte marrë telegramin. Kishte menduar se, kur të ndodhej atje, nuk do të mund të përmbahej e do të shkruhej në lotë. Në ata lotë, që i kishte mbledhur prej vjetësh në cepat e syve, bashkë me mallin për të. Ç'do të thoshte atëherë Sofoja? Ç'do të thoshin shokët e tij? Ai i kishte aq inat lotët... Ai i donte aq shumë këngët. Dhe dikush nisi vërtet të këndonte. Ishte një zë i dredhur, i përmallshëm, që u këndonte atyre kohërave, asaj beteje. Me të u bashkuan shumë të tjera dhe kodra gjëmoi. Dukej sikur zërat dilnin nga gjoksi i maleve, nga gjokset e nënave:

«Lule djemt' e nënave»...

Pastaj dikush nisi të lexonte: «Këtu, më 12

tetor 1943, luftoi si luan trimi Sofo Gjoni, i cili, për të mbrojtur këtë fshat, këto brigje, u përlesh fyta-fyt me armikun, e theu, vrau dhjetëra nga ata, po mbeti dhe vetë lapidar.»

Pastaj nisën të tregonin me hollësi për atë ditë. Për atë betejë. Për dushmanin që ngjitej përpjetë kodrave si një bishë e goditur për vdekje. Në fshat genë vetëm gratë, fëmijët, pleqtë. Dikush dha alarmin. Njerëzit u tronditën. U vunë në lëvizje. Po plumbat u lëshuan pas tyre. Plumbat fishkëllenin. Fëmijët qanin. Gratë mallëkonin. Kurse armiku afrohej, afrohej. Sofoja me katër-pesë shokë e ngritën mitralozin te maja. Zjarri që i tmerrshëm. Fashistët ranë barkas. U ngritën. Ranë prapë. Dhe prapë u ngritën. Po tani njerëzit genë larguar. Bashkë me ta dhe praparoja e çetës. Qëndroi vetëm ai për t'i mbrojtur. Dhe mbeti përgjithnjë atje, me shpatullat gjer te retë.

«Biri i nënës! Trimi i nënës! Hallall qumshti!»

Me dorën që i dridhej ajo i lëmoi gjoksin, ballin e mermertë. Dhe e treti vështrimin poshtë, në luginën e portokalleve. Portokallet qëndronin në rreshta të drejta e të gjelbra, si ushtarë të papërkulur të këtyre brigjeve. Era luante me fletët e tyre dhe murmuriste pambarim një legjendë të bukur për djemtë e nënave.

AT E BIR

Xha Poloja nuk mbante mend të qe lodhur tjetër herë sa atë ditë. Po ta pyesje hollë-hollë, ai nuk do ta kishte të lehtë të të përgjigjej nëse kjo lodhje vinte nga puna e tepërt apo nga mendimet që nuk e kishin lënë të qetë as edhe një minutë të vetme. Çështë e vërteta ai qe ngritur shumë shpejt në mëngjes dhe e kishte filluar punën pa zbardhur mirë dita. Kishin kaluar më shumë se dy muaj që kur së bashku me dy muratorë të tjerë kishte marrë përsipër të ndërtonte shtëpinë trikatëshe të një tregtari lëkurësh. Kur e lidhën kontratën, ata vendosën t'i përvishnin mirë llërët e ta përfundonin ndërtimin për pesë gjashtë muaj, po ja, kaloi gjysma e kohës e ende nuk kishin mbaruar katin e parë. Dhe kjo s'vinte ngaqë i kishin bërë llogaritë gabim, as sepse nuk punonin. Jo. Ata ishin të tre ustallarë të regjur e të fortë, që s'dinin ç'ishte pushimi. Punonin derrçe. Po shpesh mundimi u shkante kot. Tregtari i lëkurëve, një burrë rreth të dyzetave, me nofulla pak të kërcyera e mustaqe spic, i veshur me një xhaketë sportive me kuadrate, qillota e çizme të ngrira akull, kishte qëlluar njeri grindavec e tekanjöz, sa

nuk ia gjeje shokun. Shpeshherë ai vinte si era dhe, si i hidhte një sy murit që kishin ndërtuar, nxihej në fytyrë, përplaste këmbët nëpër skela e thërriste si i çmendur. Shante sa shante, duke u dridhur si në ethe, pastaj kërkonte me këmbëngulje të përsëritej puna nga e para, duke i lënë të tre muratorët të habitur sa s'kishte ku të vente më. Ata qenë hallexhinj dhe nuk largoheshin pa e ndërtuar edhe një herë pjesën e murit që i zoti i shtëpisë nuk e kishte pëlqyer.

Kështu ngjau edhe atë ditë. Pas punës së lodhshme xha Poloja mezi qëndronte më këmbë. Para syve të tij hidhnin valle tullat, skelat, llaçi, tezgat. Kjo ishte një vallë e vrullshme, të cilën ai nuk qe në gjendje ta ndalonte.

Duke i shkëputur me mundim hapat nga toka, mezi arriti në shtëpi. Kjo nuk ishte veçse një barrakë e vjetër, e ndërtuar në qoshe të rrugës, ku hynte era nga të gjitha anët. Ai kishte mbërthyer mbi dërrasa copa gazetash për t'i prerë rrugën erës. I lodhur siç ishte, mbulonte kokën me një velenxë të vjetër, të dalë boje e humbiste në një gjumë të thellë. Thuajse ngjitur me të, mbi një shtresë rokanidhesh flinte i biri, Rakoja. Shpeshherë, kur kthehej natën vonë nga puna, ai e gjente të birin në gjumë. Në kësi rastesh xha Polos i pëlqente të ulej aty pranë dhe ta shikonte e ta shikonte për minuta të tëra të birin tek flinte i qetë e i kënaqur. Ai kishte dhe fëmijë të tjerë, për të cilët e zhuriste malli, sidomos tani që i kishte larg, po Rakon e donte shquar nga të tjerët. Kjo ngjiste jo vetëm ngaqë ai ishte fëmija e parë e direku kryesor i shtëpisë, po sidomos sepse shihte të trashëguara tek ai shumë nga cilësitë e tij, sidomos

forcën e karakterit dhe dashurinë për punën. Po mbusheshin tre vjet që kur bashkë me të kishte marrë rrugët e qytetit për të nxjerrë kafshatën e gojës për vete e për fëmijët. Tre vjet që s'dinin ç'ishte pushimi: Kur e shihte tek flinte ashtu i lodhur, me atë fytyrë të njomë e të parratur nga hallet e jetës, xha Polos i sëmbonte në zemër e i dukej se po i bënte të birit një padrejtësi të madhe. Rakoja sapo i kishte mbushur të gjashtëmbëdhjetat dhe kishte ende shumë nevojë për përkujdesjet e prindit.

Vetëm për një gjë kishte filluar ta brente meraku si ndryshku hekurin: që i biri, Rakoja, sidomos kohët e fundit vinte duarbosh në shtëpi. Natyrisht, ai e dinte se ato qenë kohë të vështira e leku nuk nxirrej kollaj, ndaj e shikonte ashtu me zemër të përdëlyer e i dukej se nuk ngopte as bar-kun me bukë, as syrin me gjumë. Dhe ecte në majë të këmbëve, merrte kutinë me brumë që e mbante gjithnjë pranë për të ngjitur copat e gazetave. Po atë natë nuk qe i zoti për asgjë. Sa u fut brenda u shtri në shtrojën prej tallashi. Rakon nuk e kishte zënë gjumi, u ngrit ndenjtur dhe vështroi i hutuar fytyrën e hequr e të lodhur të të atit që shprehte një dëshpërim të thellë. E kuptoi menjëherë se punët nuk i kishin shkuar mirë dhe i erdhi keq kur mendoi se sa shumë do ta mërzieste letra që kishte ardhur atë ditë nga fshati. Një mendje i thoshte ta linte të flinte e të nesërmen në mëngjes t'ia jepte. Po prapë nuk iu durua dhe ia zgjati letrën në heshtje. Babai e mori me përtesë.

— Nga fshati? — pyeti.

Rakoja përkuli kokën. Xha Poloja e futi letrën në xhep dhe u shtri. Kishte uri. Shumë uri.

S'qe i zoti as të qëndronte më këmbë, as ndenjur.
Donte të flinte. Vetëm të flinte. Po Rakoja e pre-
ku lehtë në sup.

— Baba!

— E!

— E di që je lodhur, por...

Ai u ngrit me rrëmbim. Mendja i ndolli diçka
të keqe:

— Ç'ka ngjarë?

— Si të të them? Lexoje vetë më mirë.

Xha Poloja hapi zarfin dhe nxori që andej një
letër të zhbravitur, ku ishin shkruar me nxitim,
nga një dorë e shqetësuar, vetëm pak radhë. Ai u
hodhi një sy me një frymë dhe u kthye ta lexonte
përsëri e përsëri, megjithëse e kishte rrokur të gji-
thë kuptimin që në leximin e parë. Pastaj u shtri
dhe e nguli vështrimin mbi çatinë prej letre katra-
maje. Rakoja u tremb nga ai vështrim dhe u përpoq
të thoshte diçka për ta qetësuar, po e ndjeu që nuk
do të ishte i zoti t'i thoshte asgjë për të qenë.

I ati e hoqi vështrimin e trubullt nga çatia
dhe e hodhi mbi të.

— Ti ç'dërdëllis ashtu...? E lexove letrën apo
jo? Gjersa e lexove, mbylle gojën dhe mos më vësh-
tro ashtu, si guak!

Si e shfreu inatin, u ngrit e u soll nëpër ba-
rrakën e vogël e të ngushtë, duke u penguar herë
në shtrojat, herë te tryeza e vogël me dërrasa të
pazdruguara, që e kishte bërë vetë. I dukej sikur
rreth e rrotull nuk kishte as tryezën as shtrojet prej
rokanidhesh, po vocërrakët dhe të shoqen që e zi-
nin nga këmbët dhe nuk e linin të ecte. Ai përpiqej
të çlirohej prej tyre, por ishte i pazoti ta bënte
këtë. Më tepër nga çdo gjë e trubullonte vështrimi

i hutuar e i pashpresë i së shoqes, që dukej sikur dilte që nga rreshtat e shkruar me nxitim në atë rrip letre. «Na bëj derman — i thoshte ai vështrim. — Hasan agai nuk e priti afatin e fundit që t'i kthenim borxhin, po na nxori nga kasollja dhe futi brenda qetë. Jemi në katër rrugët. Pa bukë, pa strehë. Të humbur...»

Duke u penguar te tryeza, ai i përsëriti me zë këto fjalë. Ishte një zë i dobët, që shprehte dëshpërim të thellë. Rakos i erdhi keq për të atin dhe u përpoq prapë të thoshte disa fjalë për ta qetësuar. Po përsëri nuk mundi t'i lidhte mirë fjalët.

I ati qëndroi dhe i nguli një vështrim të çuditshëm:

— Ti hesht! More vesh? Hesht!

Dhe i ktheu krahët, hodhi një çap të rëndë, dy, tri. Rakoja vështronte tek dridheshin e luhateshin shpatullat e tij të varura si degët e një lisi të sharruar. Ato shpatulla gjithnjë i qenë dukur të forta, të paepura, kurse atë çast i ngjanë çuditërisht të dobëta e të pafuqishme.

I ati u kthye dhe qëndroi para tij.

— E more rrogën? Hajde, tundu! U bë një muaj që nuk po sjell asnjë grosh në shtëpi. Ç'i bën paratë?

Ai zë gjëmoi si bubullimë. Barraka u drodh.

— Kam patur... punë... Nuk kam punuar...

Vështrimi i xha Polos u mbyll mbi fytyrën e tij.

— Ti s'di ç'flet. Edhe ke patur punë, edhe s'ke punuar! Thuaje troç, ç'maskarallëqe bën? Me kë përzihesh? Ku i prish paratë? Fol!

Ishte po ajo bubullimë që nuk e mbanin dot as muret prej dhogash, as çatia prej katramaje. Rakoja u hutua. Si të përgjigjej? E kuptoi se në atë

çast fjala nuk kishte forcë ta shfajësonte. Të paktën atë natë babai nuk do ta kuptonte në asnjë mënyrë çfarëdo të thoshte. Dhe ndau mendjen të heshte. Po, kur ngriti sytë dhe pa babanë që qëndronte këmbëngulës para tij, u bind se nuk do ta linte të qetë, pa marrë një përgjigje.

— Ç'i bën paratë? — pyeti për të tretën herë.

— Nuk marr para.

— Atëherë ç'bën? Nga 'bredh?

— Po ja, si të të them...

— Mbyll gojën! Këtë të bësh! — dhe lëshoi befash me të gjithë forcën mbi fytyrën e të birit pëllëmbën e tij të rëndë e plot kallo. Rakos i lëshuan sytë xixa. Iu duk sikur i ra barraka mbi krye.

— Baba!...

Por ai tani as e shikonte, as e dëgjonte. I dukej sikur ajo pëllëmbë kishte rënë jo mbi të birin, po mbi fytyrën e tij. Ishte hera e parë që e bënte këtë.

— Hesht, se do të ta marr frymën!

U shtri mbi velenxë pa u zhveshur dhe mbylli sytë. U përpoq të harronte çdo gjë dhe të flinte sado pak. Po nuk mundi. Në mëngjes, kur po agonte dita e re, nuk qe në gjendje të thoshte në kishte dremitur, apo e kishte gdhirë natën pa gjumë.

Kur doli në rrugë, puhiza e lehtë e mëngjesit ia freskoi disi ballin me rrudha të thella, fytyrën e lodhur, buzët e plasaritura. Iu duk se kishte ethe, po s'arrinte ta kuptonte në kishte vërtet temperaturë, apo i dukej kështu nga nata që kishte kaluar pa gjumë. Kur arriti te ndërtesa, në ballë i kishin buluar djersët. Qëndroi disa çaste më këmbë, pastaj përveshi llërët. Edhe pse nuk kishte pushuar, kishte një dëshirë të çuditshme për të punuar. Po të mundej, ai do të donte të punonte e të punonte pa pu-

shim, gjersa ta ngrinte në këmbë ndërtesën. Dhe nisi të vinte me shpejtësi njëren tullë pas tjetrës. Po muri ngrihej ngadalë, shumë ngadalë. Madje i dukej sikur në vend që të bënte përpjetë, ulej, gjithnjë ulej. Më në fund erdhën shokët. Ata e përshëndetën:

— Ditë e shënuar sot Xha Polo. 28 Nëntor.

Ai ngriti kokën. U mendua. Po, vërtet. Ishte Dita e Flamurit. Si e harroi këtë?

— Thuhet se do të bëhet demonstratë e madhe, usta. Do të vish dhe ti?

Në vend të përgjigjes ai vazhdoi të shtronte llag e të vendoste tulla, pa nxjerrë zë nga goja. Në vështrim të parë dukej i qetë, por ziente përbrenda. Dhe vazhdonte gjithnjë të fliste me vete, të thërriste, të grindej. Rrallëherë i kishte ngjarë kështu. Edhe pak më parë, kur s'kishin ardhur ende shokët, i dukej se nuk qe vetëm. Sikur aty, rreth tij, madje brenda tij vërtiteshin, flisnin, grindeshin disa vetë; ai, i biri e shoqja, kalamajtë, dhe pastaj tregtari i lëkurëve me Hasan aganë, që i ngatërronin e i bënin përshesh të gjitha. Në një çast iu duk e çuditshme kur mendoi se tërë jetën ishte rropatur duke ndërtuar shtëpi për të tjerët, kurse fëmijët e tij kishin mbetur në mes të katër udhëve, pa strehë. Dhe e përplasi me inat mistrinë mbi tulla. Metali u përthye dhe lëshoi disa tinguj therës. I erdhi keq për të. E ç'faj kishte ajo? S'kishte asnjë faj... Po kush e kishte atëherë? Nga vinin të gjitha këto?

U përkul. Mori mistrinë e shkoi mbi të pëllëmbën e ashpër si t'i kërkonte falje. U përpoq ta hiqte çdo gjë pas krahëve. Të jepej i tëri pas punës. Dhe ashtu bëri për një kohë. Vendosi radhën e parë, të dytën. Po pak nga pak që nga pingu i tullave

e togu me llaç, nga skelat, e sulmuan prapë njerëzit, fjalët, zërat.

«Ç'eshtë kështu sot? Nuk qenkam i zoti për asgjë!»

U ul të merrte një tullë tjetër. Por, për çudi ajo iu duk e butë, e rrumbullakët, e zbetë si fytyra e djalit motak. Tfu! E la atë e desh të merrte një tjetër. Por edhe ajo i ndolli të njëjtin përfytyrim. Pastaj iu kujtua përsëri letra që kishte në xhep. Sikur i preku me dorë ato fjalë që i flisnin për Hasan aganë, për borxhin, për katër rrugët. Dhe u përqeth i tëri. Tfu! Katër rrugët! Po, po. Fëmijët kishin mbetur jashtë. Dridheshin nga uria, nga të ftohtët. Dhe prisnin me frikë e ankth. Prisnin nga ai... Nga ai dhe nga Rakoja. Po Rakoja ishte vetë fëmijë. Fëmijë? Hë. Në moshë të tij ai, xha Poloja, kishte mbajtur shtëpinë. Kurse i biri. Rakoja! Ç'bënte vallë Rakoja? Ku i ngryste ditët? Pse nuk punonte?

Dhe iu kujtuan fjalët që i kishte zënë veshi ato ditë për të birin. E çfarë s'kishte dëgjuar! Dikush i kishte thënë që merrej me matrapazllëqe, e kishte parë rrugëve. Dikush se bridhte me ca shokë të dyshimtë. Të veshur me ca rroba fringo të reja dhe me mustaqe. Çudi! Me mustaqe! Nuk qe e mundur! Mbase e ngatërronin me ndonjë tjetër. Rakoja vetëm një palë rroba të vjetra e të grisura kishte. Kurse mustaqe nuk kishte mbajtur kurrë! E ç'mustaqe do të kishte ai, gjashtëmbëdhjetëvjeçari!? Me siguri që e ngatërronin.

Të gjitha qenë fjalë. Dhe prapë vendosi të mos e flinte mendjen, gjersa të mësonte të vërtetën.

— Dëgjo këtu — i tha të nesërmen dhe e tundi me të gjithë forcën. — Ose do të më tregosh me se merresh, ose zhduku nga sytë këmbët!

Rakoja e kuptoi se këtë radhë nuk do të mund ta kalonte si herët e tjera. Dhe nisi t'ia hidhte larg e larg për shokët e tij që kishin dalë malit, ose që punonin në fshehtësi të plotë në qytet e luftonin për një qëllim të madh e të shenjtë. Xha Poloja dëgjoi me padurim. «Kështu janë edhe ata, si ti?» e pyeti. «Po, kështu», u përgjigj i biri me sinqeritet. «Punë çiliminjsh», mendoi me vete dhe i shfryu përsëri të birit me inat.

— Lëri këto dokrra! — i kishte thënë më vonë.
— Nuk ma shkon dot mua ujët nën rrogoz.

Po i biri kishte ngulur këmbë në të tijën. Pas kësaj, kishte nisur t'i fliste edhe më hapur, edhe më qartë. Xha Polos se si i dukeshin këto fjalë. E, ndërsa e shihte tek fliste, mendoi në një çast se kjo nuk ishte aspak një shaka, se i biri i qe futur vërtet një telashi të madh. Nga një anë i vinte mirë ta besonte këtë gjë e të mos ishin të vërteta fjalët që i kishin rënë në vesh. Po prapë të gjitha këto i dukeshin të kota, qesharake. Ai kishte telashet e tij të mëdha. Fëmijët i kishin mbetur rrugëve. Të tjerat as që i hynin në hesap. Veç kësaj, ndërsa e dëgjonte të fliste kështu, thellë në ndërgjegjen e tij nisi të ndjente frikë për të birin, për atë Rakon e tij të vogël e të paargasur në jetë. Dhe i foli rreptë.

— Mos të t'i dëgjoj më këto fjalë, se të piu e zeza!

Siç duket këto i përsëriti me zë edhe një mëngjes, tek punonte me shokët. Dy ustallarët e tjerë u panë sy më sy.

— Ç'ke kështu sot, usta? Pse t'u lidhën duart e grindesh me veten?

Iu lidhën duart? Çudi! Ai s'kishte pushuar asnjë çast. Sidomos atë mëngjes. Sa për t'u grindur,

po, grindej vërtet me veten. Dhe kishte arsye. Kur-se ata, në vend që ta linin me brengën e tij, i hidhnin benzinë zjarrit.

— Na fal, o xha Polo, po ai yt bir është djalë beu. Ti ropatesh nga mëngjesi në mbrëmje, ndërsa ai ku rafsha mos u vrafsha.

Ai kërceu përpjetë, sikur ta kishin pickuar. Po tjetri vetëm sa foli dhe vazhdoi punën pa ngritur kokën, pa e vrarë mendjen për brengën e shokut. Vendoste një rën tëllë pas tjetrës mbi mur dhe hidhte kur e kur ndonjë romuz:

— Ti si të duash, o xha Polo.. Po mua më duket karafil ai yt bir. Firifiu më duket. Ku mbillet, s'korret.

Ai nuk duroi më, përplasi çekiçin, hoqi përparësen dhe zbriti nëpër ca shkallë të drunjtë. Diku u pengua. U gërvish. Desh u rrëzua, por u mbajt. Skela u tund gjer lart. Dikush shau.

— Tfu! — shfryu dhe çau përpjetë rrugicës me një hap të rëndë, të shqetësuar. Si doli në rrugën e gjerë, u mendua një hop, pastaj mori nga e djathta. As vetë nuk e dinte se ku do të shkonte e ç'do të bënte. Pas pak u gjend para derës së barrakës, që u shërbente si dhomë atij dhe të birit. E shtyu me rrëmbim. «Nuk qenka»! — tha dhe lëshoi grushtin mbi tryezën me dërrasa të pazdruguara. U shtri mbi dyshekun prej tallashi. Megjithëse nuk kaluan as dy-tri minuta, iu duk se ndenji shumë. Brofi në këmbë. Atë çast mbi shtrojen e të birit pa një shënim: «Baba, mos u bëj merak. Sonte nuk vij. Rakoja». Ai e mblodhi letrën shuk dhe e copëtoi me gishtat e trashë e të plasarit, si t'ia kishte ajo tërë fajin. Në një çast çdo gjë iu mjegullua. Barraka e ngushtë i zuri frymën. Vëndosi të dilte. Dhe nisi

të ecte ngadalë. Njerëzit, shtyllat elektrike, ndërtesat rrëshqisnin majtas e djathtas. Atij iu duk sikur rreth tij gjithçka gulçonte e tërhiqej zvarrë e lodhur nga ajo rendje pa kuptim, që nuk pushonte as ditë, as natë.

Qëndroi pranë një çesme dhe i hodhi disa grushte ujë fytyrës, pastaj futi kokën nën rubinetë. Uji rrodhi me vërshim mbi kokë, mbi zverk dhe mbi gjoksin e tij leshtor. Fshiu fytyrën me shami dhe filloi të ecte. Hodhi vështrimin anës. Disa femijë luanin me topa leckash. Një grua e mbuluar me perçe, si të kishte hedhur mbi trup e mbi fytyrë një copë nate të zezë, përplaste nallënet nëpër kalldrëm. Më tej ecnin me çap të rëndë e të ngadalshëm dy xhandarë me armët në krah, duke shpërndarë nëpër rrugë disa vështrime të akullta e të dyshimta. Një ushtar italian, me duart në xhepa dhe një pendë këndezi mbi kapelë, vërshëllente një melodi kabaresh dhe e hidhte vështrimin mbi dritaret e zëna me grila, që dukej sikur i bënë munxat.

— Tfu! — shfryu xha Poloja dhe zgjati hapin. Nuk ishte në gjendje ta thoshte për të satën herë po kalonte nëpër ato rrugë të rrethuara nga të dyja anët me ndërtesa dy dhe trikatëshe. Përballë tij shfryu e zhurmoi një kamion, pastaj u afrua një pajton luksoz, i tërhequr nga dy kuaj të bardhë, që e mbushën rrugën me trokun e patkonjve dhe tingujt e zileve të vogla e të verdha. Ai që ishte ulur brenda, me shpinën mbështetur mbi kolltuk, vështronte indiferent kalimtarët. Në një çast shikimi i tij u kryqëzua me atë të xha Polos. Ustai kapsalliti sytë, pa mundur të kuptonte se i kujt ishte ai vështrim i drojtur e si i zënë në faj. Pa dale njëherë, mos është...

Dhe zgjati hapin, pa ia larguar sytë pajtonit që përshkoi një gjysmë rrethi në sheshin e gjerë në qendër të qytetit dhe u drejtua për nga rruga veriore. Sado që zgjaste hapat, xha Polos i dukej sikur qëndronte në vend. Hodhi edhe disa çape, pastaj vra-
poi e i doli karrocës përpara. Gati e shkelën kuajt. Karrocieri, një djalë i shëndetshëm, me një kasketë të kthyer anësh, nga dilnin një tufë flokësh të verdhë e kaçurrelë, u ngrit i trembur dhe tërhoqi fre-
rin me të gjithë forcën, duke mallëkuar burrin që shpëtoi për qime. Po xha Poloja as që u bë merak për këtë që ngjau. Ai hapi derën e pajtonit dhe kërceu brenda, duke lënë gojëhapur karrocierin dhe kalimtarët që mbajtën hapin e po vështronin ku-
reshtarë ç'po ngjiste.

— Ee! — i bëri shenjë Rakoja karrocierit dhe u ul mbi arkën gjatoshë që kishte para këmbëve.

«Ja, ç'na bëka! U marrka me kontrabandë...»
At e bir qëndronin përballë, me vështrimet shi-
gjetë mbi njëri-tjetrin. Asnjëri nuk fliste. Karocieri futi kokën që nga i vendi i tij dhe seç murmuriti me shqetësim. Xha Poloja kapsalliti sytë. Më shumë se çdo gjë e trondiste gjakftohtësia e të birit. Ja si qenka puna! Njerëzit paskan të drejtë. Ai vërtet shëtiste me karroca luksoze.

— Baba, mos na pengo, se na ndjekin...
Ai e mbërtheu nga jaka e xhaketës. Iu duk sikur nuk kishte përpara të birin, po tregtarin e lë-
kurëve me kostumin sportiv.

— Të ndjekin, ë? — dhe u rrëqeth i tëri. —
Maskara!

Dhe u përkul e u përpoq me të gjithë forcën të ngrente kapakun e arkës, mbi të cilën kishte hi-

pur i biri. Rakoja seç fliste me karrocierin, por ai tani nuk dëgjonte asgjë. Më në fund kapaku kërciti dhe u hap përgjysmë. Ai futi dorën. Preku diçka të fortë, të ftohtë.

— Ç'janë këto?

— Armë.

Ai u step. Çdo gjë u lëkund, gjëmoi. U përmbys me rropamë.

— Armë?

— Po armë për luftën...

«Nuk është e mundur».

Xha Poloja e ngriti me shpejtësi vështrimin nga arka dhe e hodhi mbi fytyrën e skuqur të të birit. Për çudinë e tij, ajo fytyrë nuk iu duk si herët e tjera, e njomë, e zbetë, e hutuar po krejt ndryshe. Dhe e vështronte i hutuar. Gjoksi i ngrihej e i ulej me rrëmbim. Nuk e kuptonte se ç'po ngjiste me të. E ndjente se kishte ndodhur diçka e rëndësishme, e pabesueshme. Vështroi nga dritarja. Përreth lëviznin njerëz. Njëri nga ata sikur përsëriti me dridhërimë fjalën «armë»! dhe shtyu me bërryla, të tjerët e u largua. Ai mbaiti vesh. Atë fjalë e përsëritën dhe dy-tre të tjerë. Pastaj njerëzit, rruga, ndërtesa, gjithçka sikur thërrisnin e përsërisnin me të fortë: «armë... armë për luftën..! armë..»

Dhe prapë gjithçka u drodh. Gjëmoi. U përmbys.

Karrocieri i pëshpëriti te veshi:

— Baba, po afrohen spiunët dhe karabinierët!

Këto fjalë e sollën në vete. Mbylli me shpejtësi kapakun. U ngrit. Hodhi vështrimin mbi kalimtarët. Që prapa po afroreshin me zhurmë dy karabinierë me armët në duar. Mbi metalin e shkëlqyer diçka shndriti. Tehu i bardhë i bajonetave iu duk se u

drejtua mbi gjoksin e djalit të tij. Ai mblodhi grush-tat. Veç tyre s'kishte ç'tu vinte përballë bajonetave. Po atë çast iu duk se asgjë tjetër s'mund të ishte më e fuqishme se grushtat e tij.

Sakaq karrocieri thërriti me të gjithë forcën dhe vërtiti mbi kryet e kuajve kamzhikun. Karroca kërcëu me vrull përpara dhe u lëshua me vërtik rrugicave. Mbi të u ngrit fishkëllima e një bilbili. Hapat e rëndë të këpucëve me gozhdë nxorën xixa. Pastaj disa zëra:

— Kapini komunistët...

— Ndal... Do të të qëlluj....! Ndal..!

Dhe llozat kërcitën. Tytat u ngritën. Gati e pre-kën karrocën.

— Ndal!... Do të...

Po nuk arritën ta mbaronin fjalën. Xha Poloja u hodh rrufe në mes të karabinierëve. U përlesh me ta. Për një kohë nuk e kuptoi se ç'po ngjiste. I dukej sikur para tij nuk ishin ai spiuni dhe dy karabinierët që kishin vrapuar bulevardit, po Hasan agai dhe xhandarët që kishin ngritur dorë mbi fëmijët e tij dhe i kishin nxjerrë në mes të katër rrugëve. E, ndërsa po kacafytej me ta, as që arriti ta vinte re se si rreth tyre filluan të mblidheshin gjithnjë më shumë njerëz. Ai nuk njihte asnjërin prej tyre, por e ndjeu se të gjithë ata i kishte krahe e nga çasti në çast do të hidheshin për t'ia rrëmbyer nga duart karabinierëve. Dikush thirri:

— Poshtë fashizmi! Rroftë Shqipëria e lirë!

Sakaq grumbulli i njerëzve u shtua e u shtua. Rruga nisi të dridhej e të gjëmonte nga zërat, thirrjet, fishkëllimat e bilbilëve. Ato të gjitha përzihe-

shin me njëra-tjetrën, ashtu siç u përzier e u vër-
sulën dhe njerëzit mbi xhandarët.

Që larg po afroheshin demonstruesit. Ai u ndodh
pa u kuptuar në rreshtat e parë. Ecte si nëpër mje-
gull. Përreth çdo gjë gjëmonte. Iu duk sikur dëgjo
zërin e të birit: «Ne luftojmë për një qëllim të
madh, baba, dhe do të fitojmë.»

— Po, — pëshpëriti. — Po, bir.

USTA PIRROJA

Ai ishte i ri në moshë. Ende nuk i kishte mbushur të tridhjetat, po tregonte për më shumë. Kishte një vështrim të rreptë dhe në mes të vetullave i formoheshin dy rrudha, si dy brazda të porsahapura. Në lagje ishte banori më i ri, megjithatë e njihnin gati të gjithë, sidomos fëmijët, të cilët mblidheshin me kohë e pa kohë para dyqanit të tij dhe luanin e grindeshin me njeri-tjetrin. Ndonjëri nga ata nxirrite syrin në cep të dritares së vogël prej xhami të barrakës dhe vështronte i lumtur atë mori këpucësh të vjetra, gozhdësh, thikash e çekiçësh që qëndronin mbi tryezën e vogël. Pastaj ua ngulte sytë kraheve plot muskuj e damarë të këpucarit të ri që godisnin pa pushim tabanin e këpucëve, nga i cili dilte vazhdimisht një pluhur i imët, që shpërndahej në tërë barrakën. Usta Pirroja ishte gjithnjë i zënë me punë e nuk ngrinte kokë nga mëngjesi deri në darkë. Vetëm atë ditë u ul me përtesë në stolin prej dërrasash, ngaqë nuk kishte asnjë dëshirë për punë. Qëndroi një kohë ashtu, pastaj u ngrit, hodhi përparësen dhe u çapit ngadalë rrugës.

Ai ecte i përhumbar në mendime. Mëngjesi që i freskët. Rrugicën e shtruar me kalldrëm e lëpinte një erë e ftohtë, kurse lart në qiell vraponin retë ngjyrë gushpëllumbi. Ai ngriti jakën e xhaketës, futi duart në xhepa dhe zgjati hapin. Sa doli në qendër të qytetit, ia preu rrugën një plak i kërrusur me bishtin e cigares gjithnjë në gojë, që kollitej vazhdimisht e thërriste kur e kur me zërin e tij të ngjirur:

«Bashkimi i Kombit» me lajme të reja... «Bashkimi i Kombit». Rusët hanë grushte të rënda në Frontin e Lindjes... Kryeministri Libohova deklaroi se brenda dy muajve...»

Usta Pirroja shtrëngoi grushtet në xhepa dhe e vështroi me mëri shitësin e gazetave. «Po. Ata e nxorën gazetën... Kurse ne... ne...», dhe, ndërsa ecte, iu duk sikur kishte përsëri në krah shokun Çelik e dëgjonte shkoqur zërin e tij:

«Besoj se të thanë. Fashistët ranë në gjurmë të teknikës së Partisë dhe na e shkatërruan.»

«Po, më zuri veshi diçka...»

«U bë një javë që s'po nxjerrim asnjë komunikatë.»

«Po...»

«Ti e kupton se kjo punë nuk mund të vazhdojë gjatë. Ne duhet ta ngremë bazën e re të shtypit. Kjo është shumë e rëndësishme. Më kupton? Shumë e rëndësishme. Nuk duhet të humbasim asnjë ditë, asnjë orë.»

Ai foli pastaj për një makinë shtypi, ose shaptilograf, siç i thoshin ndryshe, ndërsa Pirroja dë-

gjonte në heshtje. Çelikut i dukej sikur ai nuk e kishte mendjen aty dhe shpesh i përsëriste mendimet. Kurse Pirros në të vërtetë nuk i shpëtonte asnjë fjalë. Dhe vriste mendjen ta kuptonte sa më qartë atë që kishte ngjarë. Pa shih si qenka puna! U dashka një shaptilograf. E mirë. Po si ishte ky shaptilograf? Ku gjendej? Në bashkinë e qytetit dhe në zyrat e depos së karburantit? Ndoshta në depo mund të futeshin më lehtë. Po si ta gjenin shaptilografin? Dhe, kryesorja, si ta nxirrnin prej andej?...

Ai u vërtit një copë herë me shpresë se do të takonte ndonjë nga shokët e njësitit, po nuk i zuri syri asnjërin. Ngado që vinte, si për inat, i dilte përpara shitësi plak i gazetave. Zëri i tij i ngjirur, që ndërpritej kohë më kohë nga një kollë e thatë, i dukej sikur do t'ia shponte timpanin e veshit në palcë. Kur iu afrua me gazetat nën sqetull e i thirri te veshi, Pirroja dësh ia shfryu atij tërë mllefin, po mendoi se shitësi i ngratë nuk i kishte ndonjë faj dhe u çapit me mëdyshje më tej. «Po sikur të shkoja nga karburanti për t'u njohur me vendin? Mbase takoj atje dhe xha Rrapon...», dhe para syve të mendjes i rrëshqiti silueta e atij njeriu të mosshuar, me ballin gjithmonë të rrudhur, i kërrusur nga hallet që i rëndonin mbi shpinë. I ra ndër mend se si disa javë më parë, në prag të Vitit të Ri, xha Rrapoja i lëshoi mbi tryezën e punës tri-katër palë këpucë të vjetra fëmijësh. Pirroja i solli gjatë nëpër duar, pa ditur ç'të bënte me to. Qenë aq të grisura, sa s'kishe nga t'i kapje. «Kanë marrë fund këto, o xha Rrapo!» — i tha klientit, duke e parë me keqardhje. Ai u ngrys dhe më shumë e në fytyrën e tij u pasqyrua një dëshpërim aq i thellë sa

Pirroja u pendua për ato që i tha dhe i mori prapë këpucët në duar. «E shoh, more djalë, po... përpiqu një herë me atë tënden. Dobarem për Vit të Ri të mos u bjerë këmba në cingërimë», dhe priti me frikë se mos ia kthente prapë. «Pa ta provoj një herë», u përgjigj ai dhe iu vu punës. Tri-katër orë të tëra u mor me to. E derdhi të gjithë mjeshtërinë për t'i sjellë në din, gjersa mbi tryezë mbetën vetëm një palë këpucë të vogla, tabanet e të cilave ishin holluar aq sa s'mbanin as pe as gozhdë. Xha Rrapoja u pre përsëri si në fillim. «T'u kishe bërë dhe këtyre një hall iu lut. — Sa të fuste këmbën kërtiu, pa pastaj le të griseshin.»

Usta Pirroja u mundua. Pastaj i zgjati paqetën e cigareve. «Ndize një herë — i tha. — Te mija dhe qindi. Me paratë që do të më jepje mua, blij një palë të reja». Bebézat e syve të xha Rrapos u drodhën nga gëzimi.

«Ç'thua kështu, mor bir? Ti harxhove goxha material. Lëre mënjanë mundimin». «S'ka ç'derdhet nga thesi i grisur, xha Rrapo. Hajde, gëzuar Vitin e Ri!» — Dhe duke i buzëqeshur e duke vështruar nga dritarja, seç i futi në pëllëmbën e dorës.

— Lexoje me kujdes dhe na dil përsëri.

Ai u bë kurreshtar. E hapi. Lexoi: «Ko-mu-ni-ka-të» dhe iu duk sikur këto rrokje e përshkuan tej e tej. Ja si qenkëshin ato komunikatat dhe ata njerëzit që i shpërndanin. I hodhi përsëri sytë mbi fytyrën e tij. Pirroja i buzëqeshte dhe se si i dukej, tjetër njeri. Iu duk sikur në dorë nuk kishte letrën, po një kongjill. E lëshoi me frikë mbi tryezë.

— Nuk merrem me këto punë unë, more djalë. Jam hallexhi.

Usta Pirroja e kuptoi gjendjen e tij. Nuk ishte hera e parë që vepronin kështu.

— Merre, xha Rrapo. Kur të jesh vetëm, lexoje, pastaj... — dhe përsëri i buzëqeshi. Tjetri zgjati dorën me drojtje.

— Mos ki frikë.

Pirroja u ngrit. Iu afrua derës e shtyu dhe e uli pranë vetes e nisi t'i fliste për çizmen e huaj që kishte shkelur në vatrat tona, për luftën që po shpërthente, për ditët që do të vinin. Por ato ditë kërkonin shumë gjak, shumë sakrifica. Xha Rrapoja dëgjonte i habitur. Ai kishte menduar se usta Pirroja dinte vetëm t'i binte çekiçit e të heshte. Nuk i kishte shkuar kurrë nder mend se mund të fliste aq bukur. «Ja si qenkan këta», mendonte me vete. Dhe shikonte ata sy të thellë, të ndezur e guximtarë, krahët e tij të fuqishër. I shihte dhe nisi të mendonte se duhej të kishte besim në ata sy, në ata krahë, në atë zemër.

Më në fund u ngrit. I shtrëngoi fort dorën dhe doli pa thënë asnjë fjalë. Disa ditë me radhë nuk u pa. Duke vështruar derën, Pirroja e dinte se xha Rrapoja e kishte kaluar pa gjumë atë natë dhe në ditët që pasuan priste se ç'do të ngjiste. Ai ishte i sigurt se do të vinte përsëri. Dhe nuk u gabua.

Edhe tani i dukej sikur bisedonte shtruar me xha Rrapon. Ai dëgjonte në heshtje dhe seç murmuriste nëpër buzë. Ai vinte re se si nga sytë e hirtë e të përhumur në mendime të bashkëfolësit zhdukej dalngadalë çdo shenjë frike e pasigurie dhe ai përmes fjalëve të Pirros përpiquej të përfytyronte kohën që do të vinte. «Eh, mor vëlla, sikur të bëhej vërtet ashtu!» «Do të bëhet, xha Rrapo, patjetër do të bëhet». «Ku di unë... E vështirë më duket...»

«E vështirë, po jo e pamundur»! — dhe seç donte të shtonte tjetër. Por atë çast pranë tij frenoi një makinë.

Ai nuk e kishte mendjen dhe kërceu anësh i trembur, duke i shfryrë shoferit. Po nga kabina dikush qeshte dhe i binte vazhdimisht borijes.

«Të marrtë e mira! Ti paske qenë? Ta dish sa më ke trembur!» — dhe ai hapi derën e zuri vend në krah të shoferit. Ndërsa makina rrëshqiste ngadalë drejt daljes së qytetit, Pirroja i tregoi shokut me hollësi për bisedën që kishte bërë me shokun Çelik. Neki — kështu e quanin shoferin — e dëgjoi me vëmendje. Befas u gjallërua dhe e lëshoi makinën me tërë shpejtësinë, sa desh u përplas me një veturë që doli nga rruga përballë. «Ç'bën kështu? Lojte!? — iu hakërrua Pirroja. Po shoferi nuk e largoi këmbën nga gazi. Makina kërcente mbi rrugën me gropa dhe dridhej e tëra si në ethe. «Pa dale ta marrim vesh njëherë. Për ku shpejton kështu?» «Si për ku? Në depon e karburantit do të shkojmë. Të marrim atë, si i thonë, shaptilografin». «Jo, more, dashke të vemë derr në thes? Pa dale ta mendojmë punën njëherë.» Neki nisi të qeshte pa të keq. «Ehu, po të mendohesha aq gjatë unë, nuk dridhja timonin nga mëngjesi në darkë!» — dhe ia shkeli prapë gazin, po vështrimi i rreptë i Pirros e detyroi ta pakësonte shpejtësinë, gjersa më në fund makina qëndroi në të djathtë të rrugës.

— Unë po zbres. Po lajmëroj Bajon dhe Mihn. Ti përpiqu të gjesh të tjerë. Hajt, nisu!

Neki e vështroi për një kohë tek largohej me hap të nxituar, gjersa i humbi nga sytë pas kthesës së parë. Por, edhe kur nuk e shihte më, ai e shogëroi me mend tek ecte nga njëra rrugicë në tjetrën,

për të dalë te shtëpia e Bajos. Ata ishin njohur disa muaj më parë, po detyrat që kishin kryer bashkërisht në njësitin guerril, ato detyra që i kishin shpurë jo vetëm një herë pranë rrezikut, i kishin afruar aq shumë, sa u dukej sikur kishin një jetë të tërë me njëri-tjetrin. Nekiu nuk dinte në donte njeri tjetër më shumë se Pirron. E donte gjer në adhurim. Kjo vinte ndoshta ngaqë ai jo vetëm një herë e kishte përbuzur vdekjen. Ç'është e vërteta, në fillim shokët e kishin kritikuar rëndë që ndonjëherë rrëmbehej dhe nuk i peshonte punët me kandarin e farmacistit.

Edhe atë ditë njësi u mbledh në vendin e zakonshëm dhe e shoshiti mirë punën nga të gjitha anët. Pirroja u tha se Partia kërkonte nga ata një shaptilograf dhe caktoi pa vonesë detyrat e secilit. Ai me Nekiun do të futeshin brenda në depo, ndërsa të tjerët do të shpërndaheshin në çifte rreth saj e do të qëndronin të gatshëm për të hapur zjarr — po të ishte e nevojshme — me qëllim që ta hutonin armikun e t'ua lehtësonin atyre tërheqjen.

* * *

Disa orë më vonë, makina e tyre u fut ndërmjet tri-katër të tjerave që prisnin radhën të furnizoheshin me karburant. Pirroja përfitoi nga rasti dhe i hodhi edhe një herë sytë nga muri që rrethonte depon. «Mirë e ruajnë — mendoi, duke numëruar bunkerët e ndërtuar në çdo qoshe muri. — Një... dy... tre... Megjithatë»... — dhe desh të vazhdonte, po nuk arriti. Duke përfituar nga rasti që nuk po

i ndizej motori makinës që ishte përpara, makina e tyre rrëshqiti me shpejtësi në krah të saj dhe çau përmes sheshit të gjerë ndërmjet barrakave që shërbenin si zyra. Që lart, bunkerët i vështronin me zgavrat e tyre të zeza, ku përgjonin sytë e akullt të pushkëve dhe mitralozave. Pirroja bënte sikur nuk shikonte andej, por e ndjente se çdo veprim i tyre ishte nën një mbikëqyrje të rreptë. Ai e dinte se në raste të tilla mjaftonte një hap i pamatur, që të dështonte e tërë puna e të vihej gjithçka në pikëpyetje, ndaj, duke e shtuar kujdesin, u përpoq të shtirej sa më i qetë e mospërfillës. Ndërkaq, makinës së tyre iu afrua me hap të nxituar portieri:

— Ej, ju, ku vini ashtu? Pse nuk prisni radhën? Hajde, jepi in dietro!

Shoferi i shkeli syrin.

— Mos e prish gjakun, xha Rrapo. Po hajde të merremi vesh njëherë.

— S'kam ç'merrem vesh unë. Ehu, sa hyjnë e sa dalin këtu, po të shtrohem këmbëkryq me ta...

— Xha Rrapo!

Atij iu duk i njohur ai zë. I njohur e i afërt. Dhe u ngrit në parafango e vështroi atë që qëndronte në krah të shoferit.

«Pirroja!»

— Po ti?

— Kështu e kemi punën, xha Rrapo. Mos kërkko këtu sqarime, se na shikojnë.

Shoferi hoqi këmbën nga frenat dhe makina kërcëu si e trembur përpara e u ndal afër zyrave.

— Hape derën e sekretarisë, xha Rrapo!

Tjetri e vështroi i hutuar.

— Të lutem, mos na pengo! Atje merremi vesh.

Kur hynë brenda, u ndodhën përballë njëri-tjetrit. Pirroja nisi të fliste ngadalë:

— Dëgjomë me kujdes, xha Rrapo, edhe të lutem mos më ndërpre. Ti e di, ne jemi djem të popullit, punojmë për luftën.

Bashkë me fjalët ai dëgjonte edhe rrahjet e zemrës së tij. E dinte se kryesorja nuk ishte thënë ende. Dhe priti.

— Ne duhet të marrim medoemos një nga këto — dhe Pirroja tregoi me kokë makinat e shkrimt, që ishin mbi tryeza.

Plaku rrudhi ballin e djersitur.

— Nuk është e mundur... Kjo është e pamundur! Si mund ta bëj këtë? Ti e di se... kur ta marrin vesh...

— Xha Rrapo, ne na dërgoi këtu Partia. Ajo ka besim te ti.

Ai bëri një hap prapa. Bebézat e syve sikur iu zmadhuan.

Buzët iu drodhën lehtë. Murmuriti:

— Partia...! — dhe s'diti ç'të shtonte tjetër.

Pirroja fliste me nxitim dhe nuk ia largonte sytë. Xha Rrapoja e vështronte gjithnjë me ngulm. Në të vërtetë ai kishte drejtuar mbi të sytë, por ishte përhumbur në mendime. Në veshët e tij kumbonin hapa të nxituar, dëgjoheshin fishkëllima e bilbilit, krisma pushkësh, bombash, tamam si atë ditë kur u vra një nga krerët më në zë të fashizmit, kuestori Mazolini. Njerëzit thanë atëherë shkurt: «E vrau Partia!» dhe nuk ditën si ta shprehnin gëzimin. Të nesërmen xha Rrapoja lexoi një trakt të ngjitur në shtyllë, të firmosur «Partia Komuniste», që paralajmëronte se ashtu do ta pësonin të gjithë këlyshët e fashizmit.

Dhe solli sakaq në mend si bëhej në fytyrë drejtori, ai njeri shpirtkazmë kur dëgjonte krisma në rrugë. Sillej si hije nëpër zyrë dhe pëshpëriste duke u dridhur: «Komunistët!» Pastaj, që atje ku ishte iu duk se pa gjuhët e flakës që shpërtheu në kazermat e ushtarëve italianë. Edhe atëherë populli tha shkurt: «Këtë e bënë komunistët».

Pirroja e vështronte dhe nuk kuptonte ç'po ngjiste me të. Ndoshta nuk kishte ditur të fliste ashtu siç duhej. Dhe u përpoq të mendonte diçka tjetër, të vështronte edhe ai tej mureve të zyrës, atje ku rendte tani mendja e xha Rrapos. Ai qëndronte gjithnjë si i ngurrosur në mes të zyrës, ndërsa buza i dridhej lehtë, kurse sytë, ata sy që gjer pak më parë shprehnin mëri e hutim, tani shkrepëtinin nga një ndriçim i çuditshëm.

— Xha Rrapo! Mos u shqetëso fare. Ne kemi menduar edhe si ta largojmë çdo dyshim nga ti.

— Biri im! Unë e kam hallin te ju. Shpejtoni! Gjersa ka nevojë Partia, le të bëhet si thoni ju.

— Të falemi nderit, xha Rrapo! Unë e dija se kështu do të thoshe — dhe Pirroja ia shtrëngoi dorën fort. Ai e njihte prej kohësh portierin, po kurrrë ndonjëherë sytë e tij nuk i qenë dukur aq të guximshëm. Pastaj u kujtua se detyra që i qe ngarkuar ende nuk ishte plotësuar. E brodhi vështrimin nëpër dhomë. «Cila është?», pyeti veten dhe shikoi me ngulm makinat, shukun e letrave, shishet me bojë, takëmet e shkrimit mbi tryezë. «Të jetë vallë kjo?», dhe zgjati dorën e preku diçka të fortë, metalike. Ajo iu duk çuditërisht e ftohtë. U rrëqeth. «Jo. Nuk duhet të jetë kjo. Po, ku ta dish? Mbase dhe është.» Iu afrua një tjetre, që kishte brenda një fije letër të shkruar gjer në mes. U

përpoq të lexonte, po nuk kuptoi asgjë, se fjalët ishin në një gjuhë tjetër. E vështroi nga të gjitha anët makinën, e preku me drojtje, si të kishte frikë mos e prishte. Nuk donte t'i linte përshtypjen portierit se s'kishte parë ndonjëherë shaptilograf.

— Nuk e njeh? — pyeti me qesëndi një zë nga pragu i derës. Ai u kthye i trembur dhe i pakënaqur që iu zbuluan mendimet. Neki u qeshte pa të keq.

— Jo. Mos është çekan a thikë dhe u gabove... Po ti, ke parë ndonjëherë shaptilograf?

— Si jo. Po këto qenkan cazë ndryshe.

Ata qëndruan pak sekonda në heshtje. Në mur lëvizte ritmikisht penduli i një sahati të vjetër. Tik-taku i sekondave sikur u pëshpëriste pandërprerje: shpejtoni, shpejtoni, shpejtoni!

— E di ç'bëjmë? I ngarkojmë me radhë ç'ka e ç'nuk ka?

Pirroja u mendua.

— Mirë thua. Sa të humbasim kohë, i ngarkojmë.

Dhe iu përveshën punës. Brenda disa minutave zyra u boshatis. Ata u kthyen përsëri të shihnin mos kishte mbetur gjë. Vetëm xha Rrapoja qëndronte pranë dritares dhe i vështronte i hutuar. Pirroja iu afrua. E vështroi plot mirënjohje dhe i murmuriti: «Të na falësh, xha Rrapo, po duhet të të lidhim për t'ua prishur mendjen fashistëve. Kështu do ta heqin çdo dyshim nga ti».

Portieri u bind pa nxjerrë zë. Me një shpejtësi që të habiste, ata i lidhin këmbë e duar, i vunë një shami në gojë dhe, para se të dilnin, shkruan mbi një tabak letre me gërma të mëdha: «Vdekje fashizmit — Liri Popullit! Njësitë gueril i qytetit».

Dhe dolën.

Makina frenoi pranë barrakës së një cigareshi-tësi. Pirroja zbriti ngadalë dhe, si hodhi një vështrim përreth, zgjati kokën te dera gjysmë e hapur.

— E prumë, shoku Çelik.

Tjetri e vështroi ngultas:

— Kaq shpejt? — dhe zemra i regëtiu në kraharor.

— Mos ju ndjek njeri?

— Nuk e besoj.

Çeliku e vështroi me dashuri usta Pirron, të cilit shokët kishin filluar t'i flisnin kështu, jo aq për moshën, se sa për vjetërsinë në profesion, po sidomos për mënçurinë, guximin dhe shpejtësinë me të cilën i çonte në vend detyrat që i ngarkoheshin. «Djalë i çuditshëm — mendoj. — Të tillë njerëz i nevojiten luftës sonë.»

Po nuk tha asgjë nga këto.

— Hëpërhë shpjereni në bazën numër katër!

Dhe maqina rrëshqiti sakaq drejt lagjes veriore të qytetit.

Z B U L U E S I T

Fushimi veror qe ngritur në zemër të maleve, mbi disa lëndina që ndeheshin si qilima të blertë, të trashë e të butë në mes pyjeve prej ahu. Mbi to ngrihej gjoksi shkëmbor i malit plot thepa e guva. Edhe më lart, mbi kurrizin e shkëmbit, kacavireshin ahet si një shark i rëndë e i gjelbër që të mbronte nga ngricat e suferinat. Dukej sikur aty natyra e kishte krijuar çdo gjë për t'u siguruar zbuluesve kushte sa më të mira për stërvitje. Ata organizonin çdo ditë ngjitje të guximshme alpinistike në humnera shkëmbore, kapërcime me litar nga njëra buzë përroi në tjetrën, bënin marshime të gjata me ritëm të lartë dhe stërvitje të tjera që të kalitnin guximin dhe shkathësinë.

Atë mëngjes kompania qe rreshtuar në një nga këto lëndina. Pas veprimeve të para në ajrin e pastër e të freskët, të zhveshur gjer në brez, zbuluesit qëndronin gati për të filluar mësimin e ri. Zakonisht ata i prisnin me shumë dëshirë këto stërvitje. Gjatë ditëve të fushimit kishin mësuar kaq gjëra të reja, sa shpesh nuk arrinin as t'i dallonin nga

njëra-tjetra. Në fillim, kur shikonin instruktorët e tyre t'u ngjiteshin si ketër pemëve të larta, të rrësnqisnin me lehtësi buzë honeve, apo ta vinin poshtë «kundërshtarin» me një lëvizje të vetme, ushtarët mbeteshin gojëhapur e as që besonin se pas një kohe do t'i kryenin edhe vetë të njëjtat veprime.

Po nuk kaloi shumë dhe nisën garën me njëri-tjetrin e me shkëmbinjtë, me pemët, me përrrenjtë, me majat. Dhe duke u kalitur, lidheshin me shumë me njëri-tjetrin.

Përrjashtim bënte vetëm njëri nga ata, Lekë Matraku, i cili e kalonte të shumtën e kohës i vetmuar. Ç'është e vërteta, në fillim as ai nuk ishte i tillë. Leka u njoh me shokët dhe u bë një me ta. Ishte nga ata ushtarë që miqësohen shpejt, që kanë në sjelljet dhe në qëndrimin e tyre diçka të veçantë, që i bën të dashur e të afruar me të gjithë. Komandanti i kompanisë e zgjodhi menjëherë si korrrier të tij. Kjo gjë u duk fare e natyrshme. Shokët e donin. U pëlqente sidomos natyra e tij e sinqertë, pak e drojtur, por gjithmonë e çiltër. Në orët e lira donin të bënin shaka me të e nganjëherë të matnin edhe forcat, duke u kapur për beli. Leka që aq i fortë, sa askush nga ushtarët e kompanisë nuk ia dilte. «Lum si ti! — i thoshin shokët. — Ke lindur për zbulues, more vëlla. Do ta kesh lehtë me stërvitjen. Kurse ne...»

Dhe me të vërtetë Leka filloi t'u hynte pa shumë vështirësi marifeteve të zbuluesit.

Mirëpo nuk kaloi shumë dhe të gjithë vunë re një ndryshim të papritur në qëndrimin e tij. Ai u vrenjt, u bë i mbyllur e nervoz dhe filloi t'u bënte bisht bisedave e takimeve me të tjerët. Mundja sambo nuk e tërhiqte më. Edhe kur shtrëngo-

hej të merrte pjesë në gara, e kishte të vështirë t'i qëndronte gjer në fund ndonjë shoku, të cilin më parë e vinte poshtë me lehtësi. Në stërvitje nuk e kishte as zellin, as shkathësinë e parë. Kjo gjë i hodhi shokët në mendime. «Ç'po ngjet kështu me ty, o Lekë? Mos ke ndonjë hall nga shtëpia? Ti na thuaj, bre burrë, se ne shokë jemi e bashkë do t'i ndajmë të mira e të këqija.» Po Leka seç murmuriste mbyturazi nëpër dhëmbë dhe nuk jepte asnjë shpjegim.

Asnjërit nuk i vajti mendja se të gjitha këto ndryshime ngjanë pasi në kompaninë e zbulimit erdhi Agron Çardaku, ai ushtari me qafën e shkur-tër e të gjerë dhe trupin e hedhur si një lis. Agroni u transferua aty nga një nënrepart zbulimi. Në jetën civile ai kishte punuar traktorist dhe ky profesion sikur kishte lënë gjurmë në gjithë qenien e tij. Kishte një të ecur të ngadalshme e të rëndë dhe, kur i futej një pune, nuk i shqitej pa ia nxjerrë rrënjët.

Ai erdhi një pasdite dhjetori. Zbuluesit qenë grumbulluar te një shesh i vogël dhe bisedonin e qeshnin të shkuajdesur me shoku-shokun. Këto biseda zakonisht përfundonin me «kampionatin lokal të mundjes». Kështu ngjau dhe atë ditë. Për një kohë, ata matën forcat me njëri-tjetrin dhe më i forti prej tyre, Ermiri doli në «tapetin» e mundjes përballë Lekës. Nuroja, që luante rolin e arbitrit, i fryu bilbilit dhe ndeshja filloi. Leka u ul në gjunjë dhe e la trupin krejt të lirë që kundërshtari ta kapte si të donte. Në fillim Ermiri e vuri poshtë e gati ia takoi shpatullat në tokë. Disa nga ushtarët u entuziazmuan para kohe dhe përplasën fort duart. Po Leka dalngadalë e mori veten dhe e detyroi kundër-

shtarin të dorëzohej. Atë çast Nuroja se nga nxori një shtamë të vogël, ku kishte shkruar me shkumës «kampionit tonë absolut të mundjes» dhe, pas një përshëndetjeje entuziazte, ia dorëzoi me solemnitet fitimtarit. Të gjithë qeshën. Si u gajasën mirë e mirë, u kujtuan për shokun e ri që qëndronte i drojtur me çantën e shpinës në krahë.

— Po ti? — e pyeti Nuroja.

— Jam transferuar në kompaninë e zbulimit.

— Ashtu? Domethënë te ne? Gëzohem shumë! Të njihemi. Nuredin Gunga, shefi i ceremonive në kompani — dhe ai i zgjati dorën.

— Ke qenë zbulues?

— Po.

— Eh, ç'trup i lidhur! Po në mundje si je?

Tjetri nuk u përgjigj.

— Aman, or vëlla, mbase e sjell ti në din, se na e mori shpirtin të gjithëve me radhë e nuk lë njeri të ngrejë kokë.

— Unë e ndoqa ndeshjen. Si të të them? I fortë është, për besë. Nuk ma mban — foli i porsaardhuri.

— Po provoje, o burrë, se nuk do të humbasësh titullin e kampionit të botës.

— Një herë tjetër. Tani shoku është i lodhur. Leka vuri buzën në gaz.

— A, për mua mos u bëj merak.

Agroni hoqi çantën e shpinës, xhaketën e doli përpara. Ushtarët formuan sakaq një rreth të gjerë, kurse Nuredini dha sinjalin e fillimit. Mundësit u mbërthyen nga beli dhe për disa minuta me radhë u përpoqën të zbulonin forcat e njëri-tjetrit. Leka e kuptoi se këtë herë nuk do ta kishte të lehtë. U përpoq me të gjitha forcat ta mposhte sa më shpejt. Po duke vepruar kështu, ai u lodh, kurse tjetri diti

t'i ruante energjitë. Më në fund, duke i lënë të gjithë gojëhapur, e detyroi Lekën të dorëzohej. U ngrit dhe duke iu afruar çantës, foli si të ishte zënë në faj:

— Ishte i lodhur, pa...

Leka mezi e mbushte gjoksin me frymë.

— Si e ke emrin? — e pyeti, pa ditur ç'të thoshte tjetër.

— Agron Çardaku.

Ai hovi nga vendi, si ta kishte pickuar njeri.

— Agron Çar-da-ku?!

— Po. Po ti si quhesh?

Tjetri bëri sikur nuk e dëgjoi.

— Lekë Matraku, nga Dukagjini. Hëpërhë nënkampion i kompanisë — ndërhyri Nuroja.

Ushtarët qeshën, kurse Agroni kafshoi buzën: «Lekë Matraku. A thua të jetë ai?» Shokët as që e vunë re hutimin e tij. Në të vërtetë ata dalluan njëllorj trubullimi të të dy, po e morën këtë si diçka krejt të zakonshme në mes dy rivalëve që porsë kishin provuar forcat dhe nisën përsëri të qeshnin e të bisedonin të shkujdesur.

Që nga ai çast Lekë Matraku e humbi qetësinë. Një ditë gjeti rastin dhe e pyeti. Atëherë s'i mbeti pikë dyshimi: Agron Çardaku traktorist nga Durrësi. Vetë dora. Po ç'dreqin e sollën në të njëjtën kompani?

I dhënë pas brengës së tij, nisi të largohej nga shokët e të mbyllej në vetëvete. Sado që ruhej se mos binte në sy, ata e vunë re këtë dhe e morën si një lëndim në sedër. As që e merrnin dot me mend se të gjitha këto ngjishnin ngaqë në mes tyre qëndronte një e tretë, Mara, e fejuara e Lekës, të cilën Agroni e kishte bërë për vete. Shokët nuk e dinin

këtë. Në mbledhjen e kompanisë ata e kritikuan për shfaqje të egoizmit të sëmurë. Vetë Agroni u soll ndryshe. Ai u përpoq t'ia hidhte fajin tjetërkujt. Pastaj shtoi se edhe ata, duke u shkëputur nga sho-ku, pa e kuptuar kishin hapur një hendek në mes tyre.

Leka dëgjonte dhe ziente përbrenda. Do të kishte pranuar çdo gjë, vetëm nuk mund të duronte që t'i qante hallin Agroni. Ç'njeri i çuditshëm ishte ai! Pak kohë kishte në kompani dhe që afruar aq shumë me të gjithë. Shokët e çmonin dhe e respektonin shumë. Veçanërisht në stërvitje nuk mund të matej asnjë me të. As ai, Leka. Jo, nuk matej dot. Për një kohë, ai u përpoq me të gjitha forcat t'ia kalonte. Po nuk mundi. Vetëm dy-tri herë në ngjitje alpinistike kishte arritur i pari në majën e shkëmbit. Lekës i dukej se edhe në këto raste Agroni kishte mbetur me qëllim prapa. Zbuluesit thoshin se ai kishte një zemër të bardhë. Mbase dhe e tepëronin. Po, po e tepëronin. Leka që i bindur për këtë. Vetëm pas asaj dite në fushimin dimëror ai u fut në mendime.

Ja se si ngjau:

Zbuluesit po zhvillonin një stërvitje të vështirë në terren shumë të thyer e në kohë të keqe. Dëbora e kishte mbuluar vendin me një shtresë të trashë, të akullt, dhe vazhdonte gjithnjë të binte me kokërriza të imta, të tejdukshme. Gjer në një farë vendi rrëshqitën me ski. Pastaj i morën ato në krahë dhe filluan ngjitjen. Kur po arrinin në majë, drejtuesi i stërvitjes dha urdhër të ndaleshin. Qëndruan rrëzë një shkëmbi. Dhjetëra metra poshtë mezi dallohej një si vorbull e gjerë, e trubullt, që vërtitej e vërtitej. Ishte humnera.

— Atje është shtabi «armik» — tha prerë komandanti. — Kush do të zbresë?

Ushtarët u zgjatën të shikonin. Asnjëri nuk guxonte të fliste.

— Unë! — e theu heshtjen më në fund Leka. Agroni kafshoi buzën:

— Edhe unë!

Komandanti i udhëzoi me durim. U përpoq t'ua shpjegonte me hollësi gjithçka. Pastaj u dha litarë, çelësa gjoksi, çekiçë alpinizmi, gozhdë. Filloi zbritja «Dylfe». Agroni u lidh me kujdes, u kap pas litarit dhe me një shkëputje të shkathët rrëshqiti disa metra poshtë. Atje u sigurua, u mbush me frymë dhe përsëri i dha trupit. Pas disa sekondash arriti në fund të shkëmbit dhe thirri me të gjithë forcën:

— Eheeej!

Zërin e tij e rrëmbeu suferina dhe e përplasi diku tutje. Thirri përsëri:

— Eheeej!

Po prapë nuk mori përgjigje. Atë çast nëpër mjegullën e dëborës dalloi diçka të zezë. Shikoi më mirë. Po, ishte Leka. Ai afrohej me shpejtësi. Në fillim kishte menduar të ulej me shkëputje të shkurtra po, kur pa se sa shpejt kishte zbritur tjetri, nuk e kuptoi ç'ngjau me të. E lëshoi trupin në humnerë dhe, kur u kujtua se kishte rrëshqitur më shumë nga ç'duhej, u përpoq të qëndronte. Po nuk mundi. Një forcë e çmendur e tërhiqte poshtë. Ai ndjeu t'i përvëlonte lëkura e duarve. E pamundur. Po i afrohej me vrull fundit të shkëmbit. Në ato çaste, që zgjatën vetëm pak sekonda, ai nuk arriti të mendonte asgjë. Mbylli sytë. E kuptoi se ishte i humbur. Po befas ndjeu se dikush e tërhoqi me forcë litarin nga ana e kundërt. Shpejtësia e zbritjes

u ngadalësua si për mrekulli dhe ai ndeshi në shtresën e butë të borës. Kur hapi sytë, pa se mbi të që përkulur Agroni. Ai seç e pyeti. Leka shfry egër. U ngrit. E vështroi me inat:

— Përse ndërhyre? Unë do të... zbrisja vetë! — foli pa u besuar as vetë fjalëve të tij. Po kjo kaloi dhe tani duhej menduar për ngjijtjen. A do të mundej të arrinte lart pa ndihmën e Agronit? Mbledhi forcat dhe u përpoq. Iu duk sikur kapi zjarrin. Lëkura e duarve i ishte djegur. U përpoq përsëri, po nuk mundi.

I pafuqishëm e lëshoi trupin në duart e Agronit.

3.

Kjo ngjarje nuk iu hoq nga mendja për shumë kohë dhe gjatë fushimit veror iu përtëri me një forcë të re. Tani malet kishin hedhur mbi supe petkun e blertë. Bredhat lëkundnin degët në ajër. Rreth e qark çdo gjë kishte ndryshuar. Ditët me cingërimë dukej sikur nuk kishin të bënin fare me atë vend, me ata ushtarë. Vetëm Leka kishte mbetur ai që qe. Për një kohë ai u përpoq të jepej pas stërvitjeve e të harronte gjithçka. Dhe nganjëherë i dukej se nuk do ta kishte të pamundur ta bënte këtë. Po me të ndeshur Agronin, çdo gjë përmysej dhe ai e kuptonte se ishte e kotë. Natyrisht, shokët nuk e dinin ende ç'kishte ndodhur dhe mbase nuk do ta mësonin kurrë, po kjo pak punë prishte. Fshatarët e tij, madje e tërë krahina, e kishin marrë vesh fyerjen që i ishte bërë e kjo mjaftonte që të mos e ndjente veten të qetë. Dhe sikur kjo të ishte pak, duhej të duronte çdo ditë vështrimet shigjetë të Agronit, të

stërvitej në një vend me të, të hante në një tryezë e të flinte në të njëjtin kapanon. Šado që ai tjetri përpiquej të mos linte asnjë shkak për ta fyer ose për ta mëržitur, Lekës i dukej se në sjelljen e Agronit, në veprimet e tij nxirrte krye ndjenja e epërsisë e përzier me njëfarë keqardhjeje dhe kjo e mundonte më shumë se çdo gjë tjetër. Po prapë ai e ndjente se nuk kishte forca as ta urrente, as t'i mbante mëri. Megjithatë mjaftonte një shkas i vogël, që ai ta humbiste qetësinë.

Ja, atë mëngjes Agronit i kishte ardhur një letër. Ai grisi zarfin dhe nisi ta lexonte.

Leka kishte zënë një qoshe, thithte pa pushim cigaren dhe, duke u hequr sikur e kishte mendjen gjetkë, e vështronte me bishtin e syrit. Agroni çapitëj ngadalë, lexonte me zë të ulët dhe qeshte. Vazhdimisht qeshte. Lekës iu njomën grushtet nga djersët.

Atë çast u dha sinjali. Do të fillonte ora tjetër e stërvitjes. Ushtarët u rreshtuan. Instruktori doli para tyre. Ai tregoi temën e re, diçka që kishte të bënte me asgjësimin e rojes. Leka nuk e kuptoi mirë, se qe bërë duman. Ndërsa instruktori fliste mendoj se ajo letër do t'i kishte ardhur Lekës e do ta kishte bërë po aq të gëzuar. Dhe iu duk se në fyt iu mblodh një lëmsh që ia zuri frymën. Zbërtheu jakën e xhakëtës. Drejtuesi i stërvitjes u habit me këtë veprim të tij.

— Ç'keni kështu, ushtar Leka, mos jeni gjë i sëmurë? — e pyeti. Ai seç u përgjigj me ngadalë. Në atë çast u afrua me vrap Agroni.

— Po ju, ku ishit? Nuk e dëgjuat sinjalin?

Ai kërkoi të falur. Qe skuqur i tëri. Zuri vend pas tij. Tani Leka nuk ia shikonte fytyrën, ndjente

vetëm frymëmarrjen e tij të shpeshtë dhe e kuptonte që ishte i lumtur, shumë i lumtur. Ndërkaq instruktori shpjegoi çfarë duhej të kishin parasysh për asgjësimin e rojes kundërshtare. Ai nxori një ushtar para rreshtit dhe tregoi disa herë si bëheshin kalimi i duarve nën gjunjë, tërheqja, rrëzimi dhe mbytja. Pastaj i ndau zbuluesit dy e nga dy dhe urdhëroi të fillonin veprimet.

Ata u ndodhën ballë për ballë, fare pranë njëri-tjetrit. Agroni vështronte diku përpara, në një pikë të padukshme dhe nuk vuri re fare cilin kishte karshi, kurse Leka qëndronte si mbi gjemba. I pëshpëriti diçka shokut që kishte në krah, duke i bërë me shenjë të shkëmbenit vendet, po tjetri mbledhi supet ngaqë s'kuptoi gjë. Në këto e sipër, instruktori dha urdhër të fillonin veprimet. Rreshti i Lekës, që do të imitonte rojen e armikut, nuk lëvizti nga vendi, ndërsa të tjerët u fshehën prapa kaçubeve dhe, me kërcënime të befasishme, filluan veprimet. Agroni ishte i shkathët si një dre dhe Leka as që e ndjeu si iu afrua, si e tërhoqi nga këmbët dhe e rrëzoi përdhe. U përpoq të kundërvepronte, të mbrohej, po nuk mundi. Agroni qëndronte mbi të. Kishte kohë që nuk qenë ndodhur aq pranë njëri-tjetrit.

Leka mbylli sytë po nuk mundi të qëndronte gjatë ashtu... Vështrimet e tyre u kryqëzuan. Agroni iu duk çuditërisht i qetë dhe i përqëndruar. Kishte dy sy të kaltër, të futur në gropëza, mbi të cilat ngrihej balli i lartë. Iu duk sikur ato tipare fshehinin një lumturi të thellë, që shprehej në tërë qenien e tij. Leka u drodh kur mendoi se atë gëzim ia kishte sjellë letra që mori pak më parë. Sa do donte të mësonte se ç'shkruhej në atë letër. Si i

drejtohej vallë ajo? «Agron». «I dashur Agron?» Ç'i thoshte? Dhe prapë i vajti në mend se, po të kishin rrjedhur ngjarjet ndryshe, po të mos kishte shkuar në fshatin e tyre ai djalë me ata sy të kaltër në bojëhiri si të humbur në gropëza, Mara nuk do të qe njohur me të dhe letrën do ta kishte marrë ai. Si do t'i drejtohej vallë atij? Ç'do t'i shkruante? A do të qe e lumtur me të? E pse jo. Po ja që doli ai... Doli fare papritur, si të mbinte nga dheu. Fshati ato ditë ishte si në ethe. Kudo flitej për zakonet prapanike, për besimet fetare, për fejesat e djepit. Disa herë mbledhjet nisnin në drekë e mbaronin pas mesit të natës. Në një rast të tillë ata kishin njohur njëri-tjetrin. Pastaj ai bujti disa ditë në shtëpinë e saj. Në bisedat e gjata pranë vatrës, u panë përsëri. Vështrimet e tyre u trubulluan nga ai zjarr plot dridhja që u ndez dalngadalë në zemrat e tyre. Të tjerat rrodhën aq shpejt dhe aq papritur.

Në mbledhjen e rinisë Mara qe ngritur e kishte thënë se e prishte fejesën e lidhur në djep. Familjet e tyre rridhnin nga një gjak dhe Lekën e kishte vëlla e shkuar vëllait. Atij sikur i ra çatia në kokë.

— Po ju atje ç'bëni — pyeti befas instruktori? Nuk kapet aq lehtë kundërshtari, po shtrëngohet fort...

Leka u përmend. E vështroi drejt Agronin. Ai shpuri buzën në gaz. Ajo buzëqeshje e trubulloi më shumë. Përse e kishte shtrënguar aq lehtë? Mos vallë ngaqë i vinte keq, e mëshironte? Ai do të donte ta shtrëngonte fort, fort, sa ta ndjente dhembjen gjer në koskë. Po të kishte mundësi, Leka ashtu do të bënte dhe do të largohej prej tij, që të mos ia shihte sytë. Ata sy të përhumur, që përpiqeshin më kot të fshihnin gëzimin, lumturinë.

— Njëpër vende — buçiti zëri i instruktorit. — Tani do të ndërroni rolet.

Vështrimet e tyre u kryqëzuan sërish. Leka u hutua edhe më keq. Ç'shprenhte ai vështrim? Gëzim, apo mëshirë e keqardhje? Mbase ai e kuptonte gjendjen e Lekës dhe i vinte keq. Ndaj e shikonte ashtu. Ndaj përpiqej t'ia fshihte ndjenjat e tij. Të hiqej i shkujdesur, mospërfillës, si të mos e kishte në xhep letrën e saj...

— Para!

Leka u përshkund. Kërceu mbi të si një tigër. Me njërën dorë ia tërhoqi kokën pas, kurse tjetrën ia përshkoi nën fyt. Fytyrat e tyre u ndodhën përsëri pranë. Leka e shikoi ngultas. Iu duk se sytë e tij ngjanin çuditërisht shumë me të asaj. Edhe ajo kështu i kishte, të futur në gropëza, veçse më të mëdhenj, më të qeshur. Vetëm kur shikonin atë, Lekën, sikur e humbnin shkëlqimin e zakonshëm dhe të trembur futeshin thellë në gropëza. Po kur vështronin Agronin, a lëviznin ashtu, si të zënë në faj? A kishin qëndruar vallë edhe fytyrat e tyre kaq pranë njëra-tjetrës? A ishin...

— Ç'është kjo plogështi? Kapeni fort kundër-shtarin! Dora e majtë...

Ishtë zëri i instruktorit. Leka nuk mundi ta ndiqte deri në fund. Sytë e tij i kujtuan përsëri sytë e Marës. Iu duk sikur dëgjoi qartë dhe zërin: «Leka është vëllai im. Unë jam rritur me të. Unë nuk mund... do ta zgjedh vetë atë që dua...»

— Në qoftë se kujtoni se keni përpara shokun tuaj, nuk do të veproni mirë. Duhet konsideruar ai si një...

«Mara ka turpëruar fshatin. Ka shkëlmuar familjen e vet, fatin e vet. Ngrihet gjoja kundër za-

konit! Më mirë ta thotë haptaz: nuk e dua Lekën,
dua atë të qytetit, Agronin». Si e duroi Leka këtë
turp...?»

«Po Agroni a ka ndonjë faj...?»

«E si nuk paska... Veçse kur isha në rrezik,
kur po përplasesha në shkëmb...»

«Po Marën ma mori... ma mori...»

— Çohu!

Leka u përmend. Qe mbytur në djersë.

— Ç'ke kështu, Lekë? Pse u zverdhe?

— Asgjë, Agron. Se si më erdhi.

— Do të të kalojë.

Ata u panë sy në sy dhe buzëqeshën miqë-
sisht.

NGA VINTE AI ZË?

Në drekëherë krismat e armëve u rralluan, gjersa reshtën fare. Të dyja palët qëndronin në pozicionet e mëparshme. Rrallëherë dëgjoheshin krisma armësh, pastaj ndjehej përsëri një heshtje e rëndë, e mbarsur me erën mbytëse të barutit dhe një pëstjellim e tëndosje të thellë. Po të ndodheshe aty në çastet e një qetësie të tillë, do të të dukej krejt e pabesueshme që disa minuta më parë i tërë vendi ishte dridhur nga krismat dhe kodra kishte marrë në gjoksin e saj të gjelbër mijëra gërvishje plumbash, predhash e bombash. Vetëm po të shikoje kufomat e fashistëve të vrarë, që nxinin për gjatë gjithë pjerrësisë, do të bindeshe se aty kishte kaluar e pamëshirshme kosa e vdekjes.

Shpendi, komandanti i batalionit, kishte dalë në një sop dhe po vrojtonte me dylbi fushën e luftimit. Ai nxori nga xhepi një copë letër, mbi të cilën qenë shkruar tri fjalë të vetme: «Asnjë pëllëmbë prapa» dhe u përpoq të sillte ndër mend ato që kishin ngjarë.

Atë mëngjes, pa zbardhur mirë, gjermanët kishin ardhur gjer aty me makina e autoblanda dhe,

si ndeshën në pritë, u hodhën me tërbim e kokëfortësi mbi kodrën vezake që ishte mbështetur rrëzë malit dhe qëndronte e patundur e mospërfillëse. Shpendi sikur i shihte edhe tani tek i vërsuleshin kodrës dallgë, dallgë, me rreshta të dendur e të ngjeshur, që ngjanin nga larg si zinxhirë të murrme, të lëvizshëm. Në fillim i qe dukur se këta zinxhirë do ta përpinin me lehtësi lartësinë. Po kodra kishte qëndruar e papërkulur. Edhe pse urdhri qe përsëritur disa herë dhe komanda eprore kishte ngulur këmbë që të çahet me çdo kusht rrugë për t'i shkuar në ndihmë garnizonit të rrethuar, mbrojtësit nuk kishin lëshuar asnjë pëllëmbë. Kodra i kishte pritur dallgët në gjoksin e saj, i kishte thërrmuar pa mëshirë njëherë pas tjetrës dhe ato, të dëshpëruara, të copëtuara qenë kthyer mbrapsht si për të marrë vrull e për t'u lëshuar edhe më me egërsi mbi kodër. Po përsëri qenë copëtuat e tërhequr, duke lënë mbi tokë ato njolla të zeza, të palëvizshme. Dukej sikur ushtarët gjermanë qenë nisur me vërtik, ku ta dish nga ç'pikë e vendit të tyre të largët dhe e kishin lënë aty vrapin, të lodhur e të dërmuar, për të mos u ngritur më kurrë. Tej, mbi xhade, makinat dhe autobлиндat vazhdonin pa pushim të nxirrnin tym të zi.

— Titi, nga vajte? — u dëgjua një zë i ulët, i drojtur, që dukej sikur kishte frikë ta thyente atë heshtje të rëndë.

— Fol fort, o t'u mbylltë se nuk dëgjojnë të vdekurit — dhe partizani që e kishte emrin Titi, me mitraloz në dorë, rrëshqiti ngadalë e iu afrua shokut.

— Ama, herën e fundit e patëm pisk. Nëne, si më fishkëllenin plumbat majtas e djathtas. Thashë

se aq e pata. Po nuk isha hiç pishman. Të më besosh, vrava pa hesap nga ata qenër. Lëre si ua punoi komandant Shpendi! — dhe, duke folur, Titi rrëshqiste lehtë pëllëmbën e dorës mbi qytën e mitralozit. — Ia lumsha këtij! Të qëlluar ka bërë, jo llafe!

Tjetri se ç'vështronte poshtë, në luginë e dukej sikur nuk e kishte mendjen tek ato që thoshte shoku.

— Ore, Vaso, nga më zhdukesh ashtu ti, xhanëm? Sa kërcet lufta bëhesh erë. Po krahun pse e ke lidhur? Mos je plagosur gjë?

Vasoja bëri sikur nuk e kishte mendjen aty dhe u përpoq t'ia ndërronte fillin bisedës.

— Si ta merr mendja ty, Titi, do të sulmojmë prapë?

— Edhe pyet? Nuk tërhiqet kollaj gjermani. E ka kokën kështu ai — dhe Petriti goditi sipërfaqen e shkëmbit me dorën e mbledhur grusht. — Po ç'e do, na u mbaruan fishekët.

Vasoja tundi kokën.

— Lëre mos e nga, unë dhe dy-tre ballë kam. S'i lamë të na afroheshin dhe ca, që t'ua merrnim me nge fishekët, po i palosëm atje poshtë. — Dhe u kthye nga krahu tjetër, ku duhej të ishte shoku i dytë.

— Malo, o Malooo! —

Si nuk mori përgjigje, këmbyen edhe disa fjalë, pastaj secili zuri pozicionin e tij dhe vendi ra prapë në heshtje. Petriti u shtri barkas, tërhoqi me shpejtësi prapa shulin e mitralozit dhe e mori fishekun në gojë.

— Ç'pate, o t'u mbylltë?

— Nuk e di. Më duket se dikush lëviz atje poshtë.

Vasoja zgjati kokën për të shikuar më mirë, po nuk dalloi gjë. «I bëjnë sytë, të gjorit — mendoi. — Kështu qëllon nganjëherë në fushë të luftës. Të duket sikur të vrarët lëvizin, afrohen. Ehu, sa herë më kanë bërë sytë mua. Po dale, dale. Vërtet sikur lëviz diçka...» Dhe, si vrojtoi më me kujdes, vuri re se dikush u zvarrit pranë lisit, iu afrua një kufome, qëndroi ca dhe përsëri rrëshqiti më tutje. U ndal te një tjetër. Qëndroi pak, pastaj shkoi më tej. Shumë nga partizanët e kishin vënë re dhe qëndronin me gishtin në këmbëz.

— Ore, mos është Maloja ai?

— Maloja... Nuk ma merr mendja. E ç'do të kërkojë atje ai?

— Më duket se mbledh fishekët e të vrarëve. Kështu bëri edhe një herë tjetër.

Në këto e sipër, Maloja, intendent i mbushur me fishekë e bomba dore dhe po i ngjitej këmbadoras kodrës. I kënaqur, ai zvarritej dhe fishkëllente një këngë lufte. Kur arriti te shokët, kullonte djersë. Hoqi njërin pas tjetrit të katër automatikët që kishte marrë dhe trastën me municion. Disa vetë iu afruan. Nisën ta ngacmonin:

— Malo, pa na thuaj tani, ç'porosi të dhanë gjermanët? Ç'kompromis bëre me ta?

— Vafsh shëndoshë ti, Malo, edhe me të gjallët mirë, edhe me të vdekurit grurë. E sigurove zahirënë për dimër.

— Shpëtove more, se desh ta kripi lëkurën Titi.

Maloja fshinte djersët me shami dhe vështronte herë njërin e herë tjetrin. Pastaj nisi të numëronte fishekët, bombat.

— Keni hak ju, pse të mos përrallisni — tha

më në fund i kënaqur. — Veç mos më rënçi në dorë, pa keni për të parë ç'kam për t'ju punuar. Kaq ta bëni dhëmbin dhe nuk do t'ju jap asnjë për be.

— Mos, Malo.

— Mirë, keni për të parë — dhe e futi prapë municionin në trastë. — Mos më thënçin Malo, në ju dhënça.

Sakaq erdhi komandant Shpendi. Ai u foli partizanëve që kishin lënë vendet e qenë grumbulluar pas shkëmbit. Malos i dha një surup të mirë, që ta mbante mend për tërë jetën. Ai e dëgjoi në heshtje. Pastaj nuk iu durua. Foli plot seriozitet:

— Meqë është kështu, unë po shkoj t'ua kthej prapë fishekët e bombat atyre — dhe bëri me kokë nga lugina.

Shpendi kafshoi buzën për të mos qeshur.

— Kujt t'ia kthesh?

— Gjermanëve. Të vrarëve.

— E ç'u duhen atyre?

— T'i pyes, pastaj ju them.

Partizanët qeshën dhe e vështruan me dashuri intendentin e kompanisë. Ai kruante kokën i hutuar dhe, meqë s'dinte ç'të bënte, zbrazi bombat e fishekët e nisi t'i numëronte përsëri.

— Mos u lodh më kot, o Malo, se, sado që t'i numërosh nuk shtohen. Po e di ç'ke ti: Ndjajua shokëve, se i kanë vezmet bosh.

Ai e vështroi ngultas komandantin. Desh t'i thoshte diçka, po shikimi i tij i menduar e detyroi të heshtte. Nisi t'i jepte secilit «racionin» që i takonte.

— Ama luftë!

— Lëre mos e nga!

Zërat u fashitën njëri pas tjetrit. Mbi kodër u hoq zvarrë heshtja. Një heshtje e rëndë, që të shtypte gjoksin e të ndillte lloj-lloj mendimesh. Po nuk kaloi shumë e mbi kodër u përplasën si breshër predhat e topave, të mortajave. Vendi u mbulua me tym. Dukej sikur diçka çahej, rënkonte kurse poshtë, në mes dushqeve e shqopave filluan të rrëshqisnin hije të zeza.

Nisi të zvarritej gjarpri.

— Po vijnë!

— Qëndroni gati!

— Asnjë krismë pa urdhër...

Petriti i vuri një krëhër të ri mitralozit, e mbështeti faqen mbi qytë dhe e shtrëngoi atë fort në kraharor. Vasoja hoqi sigurecën e automatikut që porsa e kishte marrë nga Maloja, kurse ai vendosi bombat rreth pozicionit e u shtri i kënaqur. «Kush pret sa të afrohen!» mendoi «Më mirë t'u biem. Nuk janë më larg se një e shtënë pushke. Ja, unë do t'ia terezis atij qytyrukut të shëndoshë. «— Maloja mori shenjë, duke e shoqëruar me grykën e automatikut atë që kishte vendosur ta qëllonte me të parën. Trupi i fashistit u fut brenda rrethit të shenjestrës. Mjaftonte të hiqte këmbëzën dhe... «Hajde, pri tani, të kam rixha» dhe nuk ia largonte sytë trashaluqit. Ai sa vinte e afrohej. Në fillim nga rrethi i thepit doli koka, pastaj gjoksi dhe ai e shquajti më mirë. «Mcre po ai nuk duket si gjerman. Ç'është kështu? Fshatar? Nuk është e mundur...» dhe u ngrit mbi bërryla për të shikuar më mirë. Në çast një plumb i fshiu majën e veshit, si ta pickonte një grenzë. «Shpëtova paq», tha dhe u ul pas gurit. Po nuk iu durua. Nxori syrin në cep e vështroi me kujdes.

Një predhë topi fishkëlleu dhe u përplas diku pas shpinës së tij. Pastaj një tjetër dhe një e tretë. Po ai ishte hutuar dhe nuk e kishte mendjen tek ato. As te plumbat që kafshonin shkëmbin.

— Shikon gjë ti, shoku komandant, apo...

— Çfarë?!

— Po ja, nuk më duken si gjermanë ata... Më ngjan se kanë mbledhur pleq e fëmijë, i kanë vënë përpara dhe...

As komandanti vetë nuk qe në gjendje të thoshte se ç'ngjau me të në atë çast. Iu duk sikur shkëmbi mbi të cilin qe mbështetur e përcolli nëpërmjet damarëve gjer në zemrën e tij të gurtë shqetësimin që ndjeu dhe s'diti ç'të thoshte. Vetëm pyeti:

— Malo, ç'po bën?

Kjo qe një pyetje e kotë, pa kuptim. Megjithatë ai s'mundi të thoshte tjetër. Shikoi përsëri fushën e betejës. Tani nuk dalloi më as njollat e zeza të palëvizshme, as njerëzit e veshur me uniformën e murrme që vraponin si të çmendur mbi kufomat e të vrarëve. Në vend të tyre vështrimi i tij kapi vetëm njerëzit e hutuar, që endeshin herë në një krah, herë në tjetrin. Dikush u rrëzua, po u ngrit shpejt. Një nënë, me fëmijën në duar, mezi i ngjitej së përpjetës. Vogëlushi qante, po për të s'bëhej asnjëri merak. Nga cepi i fustanit nënën e ndukte një fëmijë tjetër, më e rritur. Njerëzit tërhiqeshin zvarrë, thërrisnin. Përpiqeshin të ecnin shpejt, për t'u ndeshur sa më parë me të papriturën. Pas tyre vinin gjermanët, me armët në duar gati për zjarr. Ata ishin shumë, dhjetëra e qindra vetë, ku të përzier me fshatarë, ku të veçuar. Ecnin, shtynin me tytät e armëve dhe thërrisnin me një

gjuhë të frikshme, të pakuptueshme. Befas njëri nga fshatarët, i cili nuk dallohej nga larg në ishte plak apo i ri, burrë apo grua, u pengua dhe u rrëzua. Dikush i vajti në ndihmë, e ngriti. Ai eci disa hapa dhe prapë u rrëzua. U dëgjua një breshëri automatikë. Ushtarët shkelën mbi trupin e tij dhe kaluan më tej. Turma u ndal një çast, u luhat dhe u shty përpara me mundim.

— Malo, Petrit, Vasil...! Ç'do të bëjmë?

Shpendit, komandantit të batalionit, s'i kujtohej ta kishte parë vetën më ngushtë. Natyrisht, ai kishte kaluar shumë çaste të vështira, të cilat nuk do t'i harronte për tërë jetën. Kur merrej me veprimtari ilegale në qytet, pa dalë ende partizan dhe kishte rënë në duart e kuestorit, ai i kishte duruar në heshtje të gjitha torturat që kishin bërë fashistët mbi trupin e tij. Po kjo nuk i qe dukur aq e tmerrshme. Një herë tjetër, kur kishte mbetur i rrethuar me një grusht shokësh dhe dara e armikut shtrëngohej gjithnjë, aq sa e kishin ndjerë rrezikun e vdekjes t'u rrëshqiste fare pranë, ai kishte ditur ta përmbante vetën e ta çante për mrekulli rrethimin. Po as kjo nuk i qe dukur aq e tmerrshme. Edhe kur, pas betejës i ishte dashur të ndahej përgjithnjë nga shoku më i ngushtë, duke ndjerë t'ia digjnin sytë lotët e përvëlur e t'i mblidhej në fytyrë një kom mbytës, ai kishte ditur të qëndronte i fortë e ta kthente dhembjen në plumb për armikun.

Po tani... ç'të bënte tani?

Në tru i godisnin si çekan fjalët që i kishte shkruar komandantit të brigadës një natë më parë: «Asnjë pëllëmbë mbrapa!»

Ato nuk qenë më tri fjalë të zakonshme, po një

urdhër, i cili duhej zbatuar me çdo kusht, ndaj Shpendi tani kishte harruar çdo gjë tjetër dhe mendonte vetëm ato fjalë, urdhrin. Vështronte fytyrat e shokëve, pozicionet e tyre, kodrën, luginën, malet dhe kudo shikonte ato tri fjalë. Bile edhe kur i hodhi sytë mbi ata njerëz të trembur, të hutuar, që kishin vënë fashistët përpara, iu duk se gjokset e tyre gjëmuan: «Asnjë pëllëmbë mbrapa.»

— Shoku komandant, po afrohen...!

Ktheu me rrëmbim kokën. Maloja, Petriti, Vasili, të gjithë e shikonin. Të gjithë prisnin me gishtin në këmbëz. Ai afroi faqen te qyta. E mbështeti mbi të. Mori shenjë. U përpoq të përqëndrohej. Në mes të gjermanëve që ecnin me nxitim, ai dalloi një me trup të hedhur, që shtrinte krahët anësh, si të donte t'i shtynte ushtarët me forcë përpara, duke përfituar nga ato çaste hutimi në radhët e kundërshtarëve të tij. «Ai do të jetë komandanti!» — mendoi dhe mori shenjë. Tërhoqi ngadalë këmbëzën e automatikut. Sakaq gjermani i humbi nga sytë. Thepi me shqekëzën u rrafshuan mbi një fëmijë. Atij iu errësua gjithçka. «Desh e vrava...» Dhe në çast i doli parasysh djali i tij motak që hapte duart anësh dhe guiste pa pushim. U drodh i tëri. «Desh e vrava...» Dhe përsëri çdo gjë iu errësua e i humbi nga sytë. U mundua ta dallonte përsëri trupin e bëshëm të oficerit fashist, po nuk mundi.

— Shoku komandant...

Kush foli kështu? Ç'deshi të thoshte? Përse nuk vazhdoi?

Shpendi qe në ethe. Iu duk vetja i pazoti për të menduar. Më i pazoti se ndonjëherë tjetër. Pa ditur ç'të bënte, u hodhi një sy akrepave të sahatit. Ishte

hera e parë që shikonte orën atë ditë. Dhe prapë nuk qe në gjendje të përqëndrohej. Shikoi sekondmatësin që rrëshqiste me shpejtësi brenda rrethit. I dukej se asnjëherë tjetër akrepi nuk kishte rendur me aq nxitim. Asnjëherë s'e kishte ndjerë aq fort trokitjen e sekondave. Dhe prapë akrepi i humbi nga sytë. Në vend të tij i dolën hapat e fashistëve, që trokisnin, gjëmonin, nxitonin drejt tij.

«Po arohen!»

Ky mendim e përshkundi si një gjënim që na shpërthen pranë. Duhej të gjente medoemos e pa humbur kohë një rrugëdalje. T'u pritej rruga fashistëve. Të ndaheshin ata me çdo kusht nga njerëzit tanë.

Po sikur...? Po, po. Kjo mund të bëhej. E gjithë puna ishte që të mos humbte asnjë minutë, asnjë sekondë. Të zgjidhte shokët më të shkathët, më të guximshëm, ata që qëllonin më mirë dhe të vepronte sa më shpejt. Dhe ai u ngrit përgjysmë. U hodhi shpejt e shpejt një sy shokëve.

— Petriti me Vasilin e Luton të vijnë me mua!
— foli me rrëmbim. — Maloja me Brahon e Ilon të vërsulen nga e majta! T'u marrim krahët fashistëve... Të hapim zjarr me automatikë e mitralozë!... T'i ndajmë me çdo kusht nga populli! Të tjerët të bëjnë zjarr nga vendi! Po me kujdes. Pasi të zëmë vend e të qëllojmë ne...

Ai fliste me nxitim. Gjoksi i ngrihej e i ulej. Partizanët dëgjonin në heshtje dhe përpiqeshin ta rroknin sa më mirë kuptimin e atyre fjalëve. Si kishte thënë komandanti? T'u merrnin krahët fashistëve, të futeshin në mes tyre dhe popullit dhe atje... Po a mund të bëhej kjo? A do të arrinin t'i ndanin?

Askush s'e llogariti sa zgjati kjo heshtje. Pastaj Petriti, Maloja dhe të tjerët u shkëputën me radhë nga shokët. Në një çast komandant Shpendi vrapoi me mendje përfund shqopave, u fut në mes të fashistëve dhe hapi zjarr. E kuptoi se do ta kishin të vështirë po rrugë tjetër s'kishte.

— Kujdes, shokë!

Dhe zëri kaloi nga buza në buzë:

— Kujdes!... Kujdes!...

Ata rrëshqitën faqe kodrës, për gjatë shtratit të një rrëkeje. Gjermanët nuk ishin veçse njëqind, njëqind e pesëdhjetë metra larg.

«Mos u vononi!»

Shpendi ktheu kokën për të shikuar nëse e ndiqnin të tjerët. Dy-tre hapa pas, puq me tokën, zvarritej Petriti, pas tij Vasoja, Lutoja dhe një i pestë të cilin nuk mundi ta dallonte. Po Maloja me shokët ç'po bënin? A ecnin edhe ata paralelisht nga krahu tjetër? Atë çast dikush iu afrua, e kapi te supi. Ai nuk u kthye, por e kuptoi se ishte Petriti:

— Më lërë mua përpara.

Shpendi nuk i ktheu përgjigje dhe vazhdoi lëvizjen, po partizani foli përsëri:

— Mos ma prish këtë herë!

Se si iu dukën ai zë, ato fjalë. E ndjeu se nuk mund të mos ia plotësonte dëshirën. Dhe u bind. U ngjesh buzë kanalit. Petriti rrëshqiti mbi të. Shpendi e ndoqi me sy dhe u habit me ç'shkathësi lëvizte ai. «Po Maloja me shokë, a na ndjekin?» — Dhe u përpoq t'i dallonte në mes kaçubeve. Po nuk arriti të zbulonte asgjë. Bashkë me vështrimin e tij buzë kanalit sikur u ndeh fitili që shpinte zjarrin

tek eksplozivi. Sekondat trokisnin... zjarri afrohej...
Ata ecnin... Gjermanët ecnin.

— Ndal!

Pesë partizanët qëndruan buzë sopit. Shpendi u fut në mes një kaçubeje. Njerëzit i kishte fare afër. Disa hapa përpara. Vështrimin e ndali mbi nënën me një fëmijë në duar e tjetrin që e ndukte nga fustani. Ata i nxori rryma në anë. Nuk i kishte më tepër se dhjetë-pesëmbëdhjetë metra larg. Nëna mezi mbahej më këmbë. Iu duk se nga njëri çast në tjetrin do t'i mbaronin forcat dhe do të binte. Vetëm dashuria për fëmijët e mbante më këmbë dhe e shtynte përpara. Vinte e hequr në fytyrë, e zbardhur si një fletë cigareje. Vetëm mollëzat i skuqnin. Sytë sikur i lëshonin xixa. Nuk ngopej me frymë. Shtrëngonte në gjoks vocërrakun, përpiqej ta mbulonte me pëllëmbët e duarve, si të donte të ndalonte me këtë rrezikun. Një tytë pushke e shtynte prapa. Atij iu duk sikur nuk kishte parasysh një të panjohur, po gruan e tij, fëmijën e tij. Tani i kishte fare afër. I kaluan përpara syve. Ishte tamam çasti që kishte pritur. Dhe s'e bëri të gjatë. U ngrit më këmbë me automatikun në duar dhe thirri me sa forcë që kishte:

— Bjeruni, qenërve! Zjarr!

Ai zë gjëmoi më fort se krismat e armëve. Automatiku u drodh. Pushkët dhe mitralozat buçitën. Në fillim hapi zjarr krahu i majtë, pastaj i djathti. I gjithë zjarri i armëve u derdh në atë hapësirë të ngushtë që ndante popullin nga gjermanët. Pikërisht atje, nga të dyja anët, në një çast të vetëm, fishkëllyen qindra plumba. Kurse prapa, në rreshtat e fundit të armiqve shpërthyen bombat. Toka u drodh dhe shungulloi si të kishte rënë tër-

met. Fshatarët e kishin humbur. Disa ranë si gurë barkas. Të tjerët qëndronin si të ngurosur e nuk po kuptonin ç'po ngjiste, nga qëllonin, si qëndronin ende më këmbë, si nuk rrëzoheshin.

— Vëllezër, ecni, shpejt, më shpejt...!

Ata sikur u zgjuan nga gjumi. Vrapuan përpara, duke lënë pas krahëve shungullimin e bombave, të krismave. Gjermanët u kthyen nga e majta, nga e djathta. Mitralozat kërkëllinin dhe kositnin pa mëshirë. Atyre çdo gjë u erdhi krejt pa prituri, tamam atëherë kur ishin të sigurtë se e kishin futur në kurth kundërshtarin. Befasia në luftë është më e tmerrshme se cdo gjë tjetër. Ata u përpoqën ta mbliidhnin veten, të kundërvepronin. Por atë çast, më shumë se nga krismat, vendi gjëmoi nga zëri i Shpendit:

— Përpara, shokë!

Dhe partizanët ranë me bajonetë mbi bajoneta.

PASQYRA E LËNDËS

	Faqe
Fund pa lavdi	3
Në repart	21
Tregim për Valin dhe për shokun tim	34
Vendroja numër tre	44
Gjelina	53
Në luginën e portokalleve	66
At e bir	76
Usta Pirroja	91
Zbuluesit	103
Nga vinte ai zë?	116